

तैत्तिरीय

आरूप्यकम्

Colophon

This document was typeset using Xe_{La}TeX, and uses the Siddhanta font extensively. It also uses several L^AT_EX macros designed by H. L. Prasad. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma. See also <http://stottrasamhita.github.io/about/>

अनुक्रमणिका

तैत्तिरीय आरण्यकम्

प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः	1
द्वितीयः प्रश्नः	47
तृतीयः प्रश्नः	66
चतुर्थः प्रश्नः	85
पञ्चमः प्रश्नः	120
षष्ठः प्रश्नः	159
सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली	177
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली	185
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली	192
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्	198
कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम्	248
प्रथमः प्रश्नः	248
द्वितीयः प्रश्नः	265

तृतीयः प्रश्नः	286
--------------------------	-----

॥ तैत्तिरीय आरण्यकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयामं देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः। स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳ
संस्तुभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः
पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥ ॐ
शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

भद्रं कर्णेभिः शृणुयामं देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः। स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳ
संस्तुभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः
पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु।
आपमापामपः सर्वाः॥ अस्माद्स्मादितोऽमुतः॥ १ ॥

अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह संश्वस्करर्द्धिया। वायवशां रश्मिपतयः। मरीच्यात्मानो

अद्भुतः। देवीर्भुवनसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुत। महानाग्नीर्महामानाः। महसो महसः स्वः। देवीः पर्जन्यसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुत॥२॥

अपाश्रुणिमपा रक्षः। अपाश्रुणिमपा रघम्। अपाघ्नमपं चावर्तिम्। अपदेवीरितो हित। वज्रं देवीरजीताः॥३॥ भुवनं देवसूवरीः। आदित्यानदिति देवीम्। योनिनोर्ध्वमुदीषत। शिवा नः शान्तमा भवन्तु। दिव्या आप ओषधयः। समुद्रीका सरस्वति। मा ते व्योम सन्दक्षि॥३॥

[१]

स्मृतिः प्रत्यक्षमैतिह्यम्। अनुमानश्चतुष्टयम्। एतैरादित्यमण्डलम्। सर्वैरेव विधास्यते। सूर्यो मरीचिमादत्ते। सर्वस्माद्भुवनादधि। तस्याः पाकविशेषेण। स्मृतं कालविशेषणम्। नदीव प्रभवात्काचित्। अक्षय्याभ्यस्यन्दते यथा॥४॥

तां नद्योऽभि संमायन्ति। सौरुः सती न निवर्तते। एवं नानासंमुत्थानाः। कालाः संवत्सरः॥ श्रिताः। अणुशश्च महेशश्च। सर्वे समवयञ्जितम्। सतैः सर्वैः संमाविष्टः।

ऊरुः संत्र निवर्तते। अधिसंवध्मरं विद्यात्। तदेवं लक्षणे॥५॥

अणुमिश्रं महद्भिश्च। समारूढः प्रदृश्यते। संवध्मरः प्रत्यक्षेण। नाधिसंत्वः प्रदृश्यते। पटरो विक्लिधः पिङ्गः। एतद्वरुणलक्षणम्। यत्रैतदुपदृश्यते। सहस्रं तत्र नीयते। एकः हि शिरो नाना मुखे। कृध्मं तदतुलक्षणम्॥६॥

उभयतः सप्तैन्द्रियाणि। जल्पितं त्वेव दिह्यते। शुक्लकृष्णे संवध्मरस्य। दक्षिणवामयोः पार्श्वयोः। तस्यैषा भवति। शूक्रं ते अन्यद्यज्ञतं ते अन्यत्। विषु रूपे अहं नी द्यौरिवासि। विश्वा हि माया अवाप्सि स्वधावः। भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्त्विति। नात्र भुवनम्। न पूषा। न पशवः। नाऽऽदित्यः संवध्मर एव प्रत्यक्षेण प्रियतमं विद्यात्। एतद्वै संवध्मरस्य प्रियतमः रूपम्। योऽस्य महानर्थ उत्पध्ममानो भवति। इदं पुण्यं कुरुष्वेति। तमाहरणं दद्यात्॥७॥

साकञ्जानाः सप्तथमाहरेकजम्। षड्विधा ऋषयो देवजा इति। तेषामिष्टानि

विहितानि धाम्नाः। स्थात्रे रजन्ते विकृतानि रूपशः। को नु मर्या अमिथितः। सखा सखायमब्रवीत्। जहाको अस्मदीषते। यस्तित्याजं सखिविदः सखायम्। न तस्य वाच्यपि भागो अस्ति। यदीः शृणोत्यलकः शृणोति॥८॥

न हि प्रवेदं सुकृतस्य पन्थामिति। ऋतुरऋतुना नुद्यमानः। विनंनादाभिधावः। षष्टिश्च त्रिशंका वल्गाः। शुक्लकृष्णौ च षाष्टिकौ। सारागवस्त्रैर्जदक्षः। वसन्तो वसुभिः सह। संवत्सरस्य सवितुः। प्रैषकृत्यधमः स्मृतः। अमूनादयतेत्यन्यान्॥९॥
अमूँश्च परिरक्षतः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। यत्रैतदुपदृश्यते। एतदेव विजानीयात्। प्रमाणं कालपर्यये। विशेषणं तु वक्ष्यामः। ऋतूनां तन्निबोधत। शुक्लवासां रुद्रगणः। ग्रीष्मेणाऽऽवर्तते सह। निजहन् पृथिवीः सर्वाम्॥१०॥

ज्योतिषाऽप्रतिख्येनं सः। विश्वरूपाणि वासाँसि। आदित्यानां निबोधत। संवत्सरीणं कर्मफलम्। वर्णामिर्दत्ताँ सह। अदुःखो दुःखचक्षुरिव। तद्वाऽऽपीत इव दृश्यते। शीतेनाव्यधयन्निव। रुरुदक्ष इव दृश्यते। ह्लादयतेँ ज्वलतश्चैव।

शान्तश्चास्य चक्षुषी। या वै प्रजा भ्रंश्यन्ते। संवत्सरात्ता भ्रंश्यन्ते। याः प्रतितिष्ठन्ति। संवत्सरे ताः प्रतितिष्ठन्ति। वरुणभ्य इत्यर्थः॥११॥

[३]

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसन्ने कनीनिके। आङ्गे चाद्रणं नास्ति। ऋभूणां तन्निबोधत। कनकाभानि वासांसि। अहतानि निबोधत। अन्नमशीतं मृज्मीत। अहं वो जीवन्प्रदः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। शरद्यन्नोपदृश्यते॥१२॥

अभिधून्वन्तोऽभिध्वन्त इव। वातवन्तो मरुद्गणाः। अमृतो जेतुमिषुमंखमिव। सन्नद्धाः सह ददृशे ह। अपध्वस्तैर्वस्तिवर्णैरिव। विशिखासः कपर्दिनः। अक्रुद्धस्य योऽभ्यमानस्य। क्रुद्धस्यैव लोहिनी। हेमतश्चक्षुषी विद्यात्। अक्ष्णायोः क्षिपणोरिव॥१३॥

दुर्मिक्षं देवलोकेषु। मन्नामुदकं गृहे। एता वाचः प्रवदन्तीः। वैद्युतो यान्ति शैशिरीः। ता अग्निः पवमना अन्यैक्षत। इह जीविकामपरिपश्यन्। तस्यैषा भवति।

इहेहवः स्वतपसः। मरुतः सूर्यत्वचः। शर्म सप्रथा आवृणो॥१४॥

[४]

अतिताम्राणि वासाँसि। अष्टिर्वाञ्जिशतभिं च। विश्वे देवा विप्रहरन्ति।
अग्निजिह्वा असश्नत। नैव देवो न मर्त्यः। न राजा वरुणो विभुः। नाग्निर्नेन्द्रो न
पवंमानः। मातृक्कच्चन विद्यते। दिव्यस्यैका धनुरगर्भिः। पृथिव्यामपरा श्रिता॥१५॥

तस्येन्द्रो वग्निरूपेण। धनुर्ज्यामहिन्नश्स्वयम्। तदिन्द्रधनुरित्युज्यम्। अभवर्णेषु
चक्षते। एतदेव शंयोर्बाह्वस्मत्यस्य। एतद्भुद्रस्य धनुः। रुद्रस्य त्वेव धनुरगर्भिः। शिर
उत्पिपेण। स प्रवर्ग्योऽभवत्। तस्माद्यः सप्रवर्ग्येण यज्ञेन यजते। रुद्रस्य स शिरः
प्रतिदधाति। नैनँ रुद्र आरुको भवति। य एवं वेद॥१६॥

[५]

अल्यूर्वाक्षोऽतिरश्वात्। शिशिरः प्रदश्यते। नैव रूपं न वासाँसि। न चक्षुः
प्रतिदश्यते। अन्योन्यं तु न हिँस्नातः। सतस्तदेवलक्षणम्। लोहितोऽक्षि

शार॒शीर्ष्णिः॑ । सूर्य॒स्योद॒य॒नं॑ प्रीति । त्वं करोषि॑ न्यञ्ज॒लिकाम् । त्वं करोषि॑ नि॒जानु॒काम् ॥१७॥

निजानुका मे॑ न्यञ्ज॒लिका । अमी वाचमुपास॑तामिति । तस्मै सर्व ऋतवो॑ नमन्ते । मर्यादा॑करत्वात्प्रपु॒रोधाम् । ब्राह्मणं॑ आप्रोति । य एवं वेद । स खलु॑ संव॒ध्मर एतैः॑ सेना॒नीभिः॑ सह । इन्द्राय॑ सर्वा॒न्कामानो॑भिवृ॒हति । स द्र॒प्सः । तस्यै॒षा भव॑ति ॥१८॥

अव॑द्रप्सो अ॒ंशुम॑र्तीमतिष्ठत् । इ॒यानः॑ कृ॒ष्णा द॒शभिः॑ सह॒स्रैः॑ । आ॒व॒र्तमिन्द्रः॑ श॒च्या ध॒म॒न्तम् । उप॒सृहि॑ तं नृम॒णाम॑ध॒द्रामि॑ति । एत॒यैवेन्द्रः॑ स॒लावृ॑क्या सह । असुरान् परि॒वृश्च॑ति । पृथि॒व्य॒ंशुम॑ती । ताम॒न्वव॑स्थितः संव॒ध्मरो दि॒वं च । नैवं विदु॑षाऽऽचार्या॑न्तेवा॒सिनो॑ । अन्यो॒न्यस्मै॑ द्रु॒ह्याता॑म् । यो द्रु॒ह्याति॑ । भ॒क्ष्यते॑ स्व॒र्गा॒ल्लोका॑त् । इत्य॒तुम॑ण्ड॒लानि॑ । सूर्यमण्ड॒लान्या॑ख्यायिकाः । अत ऊ॒र्ध्वं॑ संनि॒र्वचनाः॑ ॥१९॥

आरोगो भ्राजः पटरः पतङ्गः। स्वर्णरो ज्योतिषिमानं विभासः। ते अस्मै सर्वे दिवमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना अनपस्फुरन्त इति। कश्यपोऽष्टमः। स महामेरं न जहाति। तस्यैषा भवति। यत्ते शिल्पं कश्यप रोचनावत्। इन्द्रियावत्पुष्कलं चित्रमानु। यस्मिन्भूर्या अर्पिताः सप्त साकम्॥२०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे कश्यपाज्योतिर्लभन्ते। तान्भ्यसोमः कश्यपादधिनिर्धमति। भस्ताकर्मकृदिवैवम्। प्राणो जीवानीन्द्रियजीवानी। सप्त शीर्षण्याः प्राणाः। सूर्या इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्भ्यस सूर्यानिति। पञ्चकर्णो वाभस्यायनः। सप्तकर्णश्च घ्राक्षिः॥२१॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदयिते। न हि शेकुमिव महामेरं गन्तुम्। अपश्यमहमेभ्यूर्यमण्डलं परिवर्तमानम्। गार्ग्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त महामेरम्। एकं चाजहतम्। भ्राजपटरपतङ्गा निहने। तिष्ठन्नातपन्ति। तस्मादिह तन्निर्तपाः॥२२॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहतातन्नितपाः। तेषामेषा भवति। सप्त सूर्या दिवमनुप्रविष्टाः। तानन्वेति पृथिभिर्दक्षिणावान्। ते अस्मै सर्वे घृतमातपन्ति। ऊर्जं द्रुहाना अनपस्फुरन्त इति। सप्तर्विजः सूर्या इत्याचार्याः। तेषामेषा भवति। सप्त दिशो नानासूर्याः॥ २३ ॥

सप्त होतांर ऋत्विजः। देवा आदित्या ये सप्त। तेभिः सोमाभी रक्षण इति। तदप्याम्नायः। दिग्भ्राज ऋतून् करोति। एतयैवावृता सहस्रसूर्यताया इति वैशम्पायनः। तस्यैषा भवति। यद्याव इन्द्र ते शत५ शतं भूमीः। उतस्युः। नत्वा वज्रिन्सहस्र५ सूर्याः॥ २४ ॥

अनु न जातमष्ट रोदसी इति। नानालिङ्गत्वादतूनां नानासूर्यत्वम्। अष्टौ तु व्यवसिता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टात ऊर्ध्वम्। तेषामेषा भवति। चित्रं देवानामुदङ्गादनीकम्। चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा जगतस्तस्युषश्चेति॥ २५ ॥

क्वेदमभ्रं निविशते। क्वायꣳ संवभ्सरो मिथः। क्वाहः केयं दैव राज्ञी। क्व मासा ऋतवः श्रिताः। अर्धमासां मुहूर्ताः। निमेषास्तुटिभिः सह। केमा आपो निविशन्ते। यदीतो यान्ति सम्प्रति। काला अप्सु निविशन्ते। आपः सूर्ये समाहिताः॥२६॥

अभ्राण्यपः प्रपद्यन्ते। विद्युभ्सूर्ये समाहिता। अनवर्णे इमे भूमी। इयं चाऽसौ च रोदसी। किꣳस्विदत्रान्तरा भूतम्। येनेमे विधृते उभे। विष्णुना विधृते भूमी। इति वंभ्सस्य वेदना। इरावती धेनुमती हि भूतम्। सूर्यवसिनी मनुषे दशस्यै॥२७॥

व्यंष्टभाद्रोदसी विष्णवेते। द्वाधर्ध पृथिवीमभितो मयूखैः। किं तद्विष्णोर्बलमाहुः। का दीप्तिः किं परायणम्। एको यद्धारयद्देवः। रेजती रोदसी उभे। वाताद्विष्णोर्बलमाहुः। अक्षरादीतिरुच्यते। त्रिपदाक्षारयद्देवः। यद्विष्णोरेकमुतमम्॥२८॥

अग्नयो वायवश्चैव। एतदस्य परायणम्। पृच्छामि त्वा परं मृत्युम्। अवममध्यमश्चतुम्। लोकं च पुण्यपापानाम्। एतत्पृच्छामि सम्प्रति। अमुमाहुः परं

मृत्युम्। प॒व॒मानं तु म॒ध्य॒मम्। अ॒ग्नि॒रे॒वा॒व॒मो मृत्युः। च॒न्द्र॒मा॑श्च॒तु॒रु॒च्य॒ते॥ २९ ॥

अ॒ना॒भो॒गाः प॒रं मृत्युम्। पा॒पाः सं॒य॒न्ति॒ सर्व॑दा। आ॒भो॒गा॒स्त्वे॒वं सं॒य॒न्ति। य॒त्र पु॒ण्य॒कृ॒तो ज॑नाः। त॒तो म॒ध्य॒म॒मा॒य॒न्ति। च॒तु॒म॒ग्निं च॒ स॒म्प्र॑ति। पृ॒च्छा॒मि त्वां पा॒प॒कृ॒तः। य॒त्र या॑त॒य॒ते य॑मः। त्वं न॒स्तद्व॒त्नं प्र॑ब्रूहि। य॒दि वै॒त्था॑ऽस॒तो गृ॑हान्॥ ३० ॥

क॒श्य॒पा॑दु॒दि॒ताः सूर्याः। पा॒पा॒न्नि॒र्घ्न॑न्ति॒ सर्व॑दा। रो॒द॒स्यो॒न्तर्द॑शेषु। तत्र न्य॒स्य॒न्ते वा॒स॒वैः। ते॒ऽशरी॑राः प्र॑प॒द्य॒न्ते। य॒थाऽपु॑ण्यस्य क॒र्म॒णः। अ॒पा॑ण्य॒पा॒द॒के॒शा॒सः। तत्र ते॒ऽयो॒नि॒जा ज॑नाः। मृ॒त्वा पु॒न॒र्मु॒ल्य॒मा॑प॒द्य॒न्ते। अ॒द्य॒मा॑नाः स्व॒क॒र्मा॑भिः॥ ३१ ॥

आ॒शा॒ति॒काः क्रि॒मं॒य इ॒व। ततः पू॒य॒न्ते वा॒स॒वैः। अ॒पै॒तं मृत्युं ज॑यति। य ए॒वं वे॒दः। स ख॒ल्वै॒वं वि॒द्वा॒ह॒णः। दी॒र्घ॒श्च॒त॒मो भ॑वति। क॒श्य॒प॒स्या॒ति॒ग्निः सि॒द्धा॒ग॒म॒नः सि॒द्धा॒ग॒म॒नः। तस्यै॒षा भ॑वति। आ॒य॒स्मि॑न्भ॒स्म॒त वा॑स॒वाः। रो॒ह॑न्ति पू॒र्व्या रु॒हः॥ ३२ ॥ ऋ॒षि॒र॒ह दी॒र्घ॒श्च॒त॒मः। इ॒न्द्र॒स्य घ॑र्मो अ॒ति॒थि॒रि॒ति। क॒श्य॒पः प॒श्य॑को भ॒वति॥

यथ्सर्वं परिपश्यतीति सौक्ष्म्यात्। अथाग्रेरष्टपुरुषस्य। तस्यैषा भवति। अग्रे नयं सुपथां राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्। युयोध्यस्मञ्जुहुराणमेनः। भूयिष्ठां ते नम उक्तिं विधेमेति॥३३॥

[८]

अग्निश्च जातवेदाश्च। सहोजा अजिराप्रभुः। वैश्वानरो नर्यापाश्च। पुङ्क्तिराधाश्च सप्तमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्। एतेऽष्टौ वसवः, क्षिता इति। यथर्त्वेवाग्रेरर्चिर्वर्णविशेषाः। नीलार्चिश्च पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशंस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमाना व्यंवदाताः॥३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला अतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादश। नैनं वैद्युतो हि नस्ति। य एवं वेद। स होवाच व्यासः पाराशर्यः। विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छामिति। न त्वकांम* हन्ति॥३५॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानुभ्राट्। अङ्गारिर्बभ्राग्निः। हस्तः सुहस्तः।

कृ॒शानु॒र्वि॒श्वाव॑सुः। मूर्ध॒न्वान्ध॒सूर्य॑व॒र्चाः। कृ॒तिरि॒त्येका॑द॒श ग॑न्ध॒र्वग॑णाः। दे॒वाश्च
म॒हादे॒वाः। रश्म॑यश्च दे॒वां ग॑र॒गिरः॥३६॥

नैनं ग॒रो हि॒नस्ति॑। य ए॒वं वे॒द। गौरी॑ मि॒माय॑ स॒लित्ता॑नि तक्ष॑ती। ए॒कप॑दी द्वि॒पदी॑
सा च॒तुष्प॑दी। अ॒ष्टाप॑दी न॒वप॑दी ब॒भूवु॑र्षी। स॒हस्रा॑क्षरा॒ पर॑मे व्यो॒मन्नि॑ति। वा॒चो
वि॒शेष॑णम्। अथ॒ निग॑द॒व्याख्या॑ताः। तान॒नुक्र॑मिष्या॒मः। व॒राह॑वः स्व॒तप॑सः॥३७॥

वि॒द्युन्म॑ह॒सो धू॒पयः॑। श्वा॒पयो॑ गृ॒हमे॒धाश्चे॒त्येते॑। ये चे॒मेऽशि॑मि॒विद्वि॑षः। पर्ज॑न्याः
सप्त॑ पृ॒थिवी॑म॒भिव॑र्ष॒न्ति। वृ॒ष्टिभि॑रि॒ति। ए॒तयै॒व वि॑भ॒क्तिवि॑परी॒ताः। स॒प्तभि॑र्वा
तैरु॒दीरि॑ताः। अ॒मूँल्लो॑कानि॒भिव॑र्ष॒न्ति। तेषा॑मे॒षा भ॑व॒ति। स॒मान॑मे॒तदु॑द॒कम्॥३८॥

उच्चै॒त्यव॑चा॒हंभिः॑। भूमिं॑ प॒र्जन्या॑ जि॒न्वन्ति॑। दि॒वं जि॒न्वन्त्य॑ग्र॒य इ॒ति। यद॑क्षरं
भू॒तकृ॑तम्। वि॒श्वे दे॒वा उ॒पा॑स॒ते। म॒हर्षि॑मस्य गो॒प्तार॑म्। ज॒मद॑ग्निमकुर्व॒त।
ज॒मद॑ग्नि॒राप्या॑य॒ते। छ॒न्दो॑भिश्च॒तुरु॒त्तरैः॑। रा॒ज्ञः सोम॑स्य तृ॒प्तासः॥३९॥

ब्र॒ह्म॑णा वी॒र्या॑व॒ता। शि॒वा नः॑ प्र॒दि॒शो दि॒शः। तच्छुं॑ यो॒रावृ॑णीमहे। गा॒तु

यज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दै॒वीः स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मा॑नुषेभ्यः। ऊ॒र्ध्वं जि॑गातु
भेष॒जम्। शं नो॑ अस्तु द्वि॒पदे॑। शं चतु॑ष्पदे। सोम॒पा (३) असो॑मपा (३) इति
निगद॑व्याख्याताः॥४०॥

[९]

सह॒स्रवृ॑दि॒यं भूमिः॑। प॒रं व्यो॑म सह॒स्रवृ॑त्। अ॒श्विनां॑ भुज्यु॑नास॒त्या। वि॒श्वस्य॑
ज॒गत॑स्पती। जा॒या भूमिः॑ प॒तिर्व्यो॑म। मि॒थुन॑न्ता अतु॒र्यथुः॑। पु॒त्रो बृ॒हस्प॑ती रु॒द्रः।
स॒रमा॑ इति स्त्रीपु॒मम्। शु॒क्रं वा॑म॒न्यद्य॑ज॒तं वा॑म॒न्यत्। वि॒षु॒रूपे॑ अह॑नी द्यौरि॑व
स्थः॥४१॥

वि॒श्वा हि॑ मा॒या अव॑थः स्व॒धाव॑न्तौ। भ॒द्रा वां॑ पू॒षणा॑वि॒ह रा॒तिर॑स्तु।
वासा॑त्यौ चि॒त्रौ ज॒गतो॑ नि॒धानौ॑। द्यावा॑भूमी च॒रथः॑ स॒ सखा॑यौ।
ताव॑श्विनां रा॒सभा॑श्वा ह॒वं मे। शु॒भस्प॑ती आ॒गतः॑ सूर्य॒या सह॑। त्यु॒ग्रो॒ह
भुज्यु॑मा॒श्विनो॑दमे॒धे। र॒यिं न क॑श्चिन्म॒मृवां (२) अवा॑हाः। तमू॒हधु॒र्नोभि॑रा॒त्मन्व॑तीभिः।

अन्तरिक्षप्रुङ्गिरपोदकाभिः॥४२॥

तिस्त्रः, क्षपस्त्रिरहातिव्रजद्भिः। नासंत्या भुज्युमूहशुः पतङ्गैः। समुद्रस्य
धन्वन्नार्द्रस्यं पारे। त्रिभीरथैः शतपद्भिः षडंशैः। सुवितारं वितन्वन्तम्। अनुबध्नाति
शान्बुरः। आपपूरूषम्बुरश्चैव। सुवितारेपुसोऽभवत्। त्य५ सुतुप्तं विदित्वैव।
बहुसोम गिरं वंशी॥४३॥

अन्वेति तुग्रो वंक्रियान्तम्। आयसूयान्धसोमंतूप्रसुषु। स
सङ्ग्रामस्तमौद्योऽत्योतः। वाचो गाः पिपाति तत्। स तद्गोभिः स्तवाँऽत्येत्यन्ये।
रक्षसान्विताश्च ये। अन्वेति परिवृत्याऽस्तः। एवमेतौ स्थौ अश्विना। ते एते द्युः
पृथिव्योः। अहरहर्गर्भं दधाथे॥४४॥

तयोरेतौ वध्मावहोरात्रे। पृथिव्या अहं। दिवो रात्रिः। ता अविंसृष्टौ। दम्पती
एव भवतः। तयोरेतौ वध्मौ। अग्निश्चादित्यश्च। रात्रेर्वध्मः। श्वेत आदित्यः।
अह्नोऽग्निः॥४५॥

ताम्रो अरुणः। ता अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ वथ्सौ। वृत्रश्च
वैद्युतश्च। अग्नेर्वृत्रः। वैद्युतं आदित्यस्य। ता अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ
वथ्सौ॥ ४६॥

उष्मा च नीहारश्च। वृत्रस्योष्मा। वैद्युतस्य नीहारः। तौ तावेव प्रतिपद्येते।
सेयꣳ रात्रीं गर्भिणीं पुत्रेण संवसति। तस्या वा एतदुल्बणम्। यद्वात्रौ रश्मयः।
यथा गोर्गर्भिण्यां उल्बणम्। एवमेतस्यां उल्बणम्। प्रजयिष्णुः प्रजया च पशुभिश्च
भवति। य एवं वेद। एतमुद्यन्तमपियन्तं चेति। आदित्यः पुण्यस्य वथ्सः। अथ
पवित्राङ्गिरसः॥ ४७॥

[१०]

पवित्रवन्तः परिव्राजमासते। पितृषां प्रलो अभिरक्षति ब्रतम्। महः
संमुद्रं वरुणस्तिरोदधे। धीरां इच्छेकुर्यरुणेष्वारमम्। पवित्रं ते विततं
ब्रह्मणस्पते। प्रमुर्गात्राणि पर्येषिविश्वतः। अतंसतनूर्न तदामो अंश्रुते। श्रुतास्

इद्वहन्तस्त्वस्ममांशत। ब्रह्मा देवानाम्। असंतः सद्ये ततक्षुः॥४८॥

ऋषयः सप्तात्रिंश्च यत्। सर्वेऽत्रयो अंगस्त्यश्च। नक्षत्रैः शङ्कृतोऽवसन्। अथ सवितुः श्यावाश्वस्याऽवर्तिकामस्य। अमी य ऋक्षा निहितास उच्चा। नक्तं ददंश्चे कुहचिद्विवेयुः। अदब्धानि वरुणस्य ब्रतानि। विचाकशञ्चन्द्रमा नक्षत्रमेति। तश्सवितुर्वरेण्यम्। भर्गो देवस्य धीमहि॥४९॥

धियो यो नः प्रचोदयात्। तश्सवितुर्वर्णीमहे। वयं देवस्य भोजनम्। श्रेष्ठं सर्वधातमम्। तुरं भगस्य धीमहि। अपांगूहत सविता तृभीन्। सर्वाँन्द्रिवो अन्धसः। नक्तं तान्यभवन्दृशे। अस्थ्यश्चा सम्मविष्यामः। नाम नामैव नाम मे॥५०॥

नपुंसकं पुमाँस्तस्मि। स्थावरोऽस्म्यथ जङ्गमः। यजेऽयक्षि यष्टाहे च। मया भूतान्ययक्षत। पशवो मम भूतानि। अनूबन्धोऽस्म्यहं विभुः। स्त्रियः सतीः। ता उमे पुंस आहुः। पश्यदक्षणात्रविवेत्तदन्धः। कविर्यः पुत्रः स इमा चिकेत॥५१॥ यस्ता विजानाश्सवितुः पितासत्। अन्धो मणिमविन्दत्। तमनङ्गुलिरावयत्।

अग्नीवः प्रत्यमुञ्चत्। तमजिह्वा असञ्चत। ऊर्ध्वमूलमवाक्छाखम्। वृक्षं यो वेद
सम्प्रति। न स जातु जनः श्रद्धयात्। मृत्युर्मा मारयादितिः। हस्मितः रुदितं
गीतम्॥५२॥

वीणापणवलासितम्। मृतं जीवं च यत्किञ्चित्। अङ्गानि स्वेव विद्धि तत्।
अतृष्यः स्तृष्यध्यायत्। अस्माज्जाता मे मिथु चरन्। पुत्रो निर्ऋत्या वैदेहः। अचेता
यश्च चेतनः। स तं मणिमविन्दत्। सोऽनङ्गुलिरावयत्। सोऽग्नीवः प्रत्यमुञ्चत्॥५३॥

सोऽजिह्वो असञ्चत। नैतमृषिं विदित्वा नगरं प्रविशेत्। यदि प्रविशेत्। मिथौ
चरित्वा प्रविशेत्। तथ्सम्भवंस्य व्रतम्। आतमग्रे रथं तिष्ठ। एकाश्वमेकयोजनम्।
एकचक्रमेकधुरम्। वातप्राजिगतिं विभो। न रिष्यति न व्यथते॥५४॥

नास्याक्षौ यातु सञ्जाति। यच्छ्वेतान् रोहितांश्चाग्नेः। रथे युक्ताऽधितिष्ठति। एकया
च दशमिश्रं स्वभूते। द्वाभ्यामिष्टये विंशत्या च। तिसृमिश्रं वहसे त्रिंशता च।
नियुद्धिर्वार्याविह तां विमुञ्च॥५५॥

[११]

आत॑नुष्व॒ प्रत॑नुष्व। उ॒द्ध॒माऽऽध॑म॒ सन्ध॑म। आ॒दि॒त्ये च॒न्द्र॒वर्णा॑नाम्। गर्भ॑माधेहि
यः पु॒मान्। इ॒तः स्मि॒क्तः सूर्य॑गतम्। च॒न्द्रम॑से॒ रसं॑ कृधि। वारा॑दं॒ जन॑याग्रेऽग्निम्।
य ए॒को रु॒द्र उच्य॑ते। अ॒सृ॒ङ्ग्रा॒ताः स॑हस्राणि। स्म॒र्यते॑ न च॒ दृश्य॑ते॥ ५६॥

ए॒वमे॑तं॒ नि॒बोध॑त। आ॒म॒न्द्रैरि॒न्द्र ह॑रिभिः। या॒हि म॒यूर॑रोमभिः। मा॒ त्वा
के॒चि॒न्नि॒येमु॑रि॒न्न पा॒शिनः॑। द॒ध॒न्वे॒व ता॑ इ॒हि। मा॒ म॒न्द्रैरि॒न्द्र ह॑रिभिः। या॒मि
म॒यूर॑रोमभिः। मा॒ मा॒ के॒चि॒न्नि॒येमु॑रि॒न्न पा॒शिनः॑। नि॒ध॒न्वे॒व तां॑ (२) इ॒मि। अ॒णुभि॑श्च
म॑हद्भि॒श्च॥ ५७॥

नि॒धृ॒ष्वैर॑स॒मायु॑तैः। का॒लैर॑हरि॒त्वंमा॑प॒न्नैः। इ॒न्द्राऽऽया॑हि॒ स॒हस्र॑युक्।
अ॒ग्निर्वि॒भ्राष्टि॑व॒सनः॑। वा॒युः श्वे॒ता॒सि॒क॒द्रु॒कः। सं॒व॒ध॒स॒रो वि॑षू॒वर्णैः॑। नि॒त्या॒स्तेऽनु॑चरा॒स्तव॑
सु॒ब्र॒ह्म॒ण्योः सु॒ब्र॒ह्म॒ण्योः सु॒ब्र॒ह्म॒ण्योम्। इ॒न्द्राऽऽग॑च्छ॒ हरि॑व॒ आग॑च्छ॒ मेधा॑ति॒थेः।
मे॒ष वृ॑षण॒श्वस्य॑ मे॒ने॥ ५८॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जार। कौशिकब्राह्मण गौतमं ब्रुवाण। अरुणाश्वा
इहागताः। वसंवः पृथिविक्षितः। अष्टौ दिग्वासंसोऽग्नयः। अग्निश्च जातवेदाश्चेत्येते।
ताम्राश्वास्ताम्ररथाः। ताम्रवर्णास्तथाऽसिताः। दण्डहस्ताः खादन्तः। इतो रुद्राः
पराङ्मताः॥ ५१ ॥

उक्तं स्थानं प्रमाणं च पुर इत। बृहस्पतिश्च सविता च। विश्वरूपैरिहाऽऽगताम्।
रथेनोदकवर्त्मना। अप्सुषां इति तद्वयोः। उक्तो वेधो वासांश्चि च।
कालावयवानामितः प्रतीज्या। वासात्यां इत्यश्विनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं
करोतीति। वासिष्ठो रोहिणो मीमांसां चक्रे। तस्यैषा भवति। वाश्वेव विद्युदिति।
ब्रह्मण उदरणमसि। ब्रह्मण उदीरणमसि। ब्रह्मण आस्तरणमसि। ब्रह्मण
उपस्तरणमसि॥ ६० ॥

[अपक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीमिमां महीम्। अहं वेद न मे मृत्युः। न चामृत्युरथाऽऽहरत्। अष्टयोन्यष्टपुत्रम्। अष्टपदिदमन्तरिक्षम्। अहं वेद न मे मृत्युः। न चामृत्युरथाऽऽहरत्। अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीममूं दिवम्॥६१॥

अहं वेद न मे मृत्युः। न चामृत्युरथाऽऽहरत्। सुत्रामाणं महीम्। षु। अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षम्। अदितिर्माता स पिता स पुत्रः। विश्वे देवा अदितिः पञ्चजनाः। अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम्। अष्टौ पुत्रासो अदितेः। ये जातास्तन्वः परि। देवां (२) उपप्रेथ्सप्तभिः॥६२॥

परा मार्ताण्डमास्यत्। सप्तभिः पुत्रैरदितिः। उपप्रेत्यूर्ध्वं युगम्। प्रजायै मृत्यवे तत्। परा मार्ताण्डमाभरदिति। ताननुकमिष्यामः। मित्रश्च वरुणश्च। धाता चार्यमा च। अश्वश्च भगश्च। इन्द्रश्च विवस्वाऽश्वेत्येते। हिरण्यगर्भो हृसः शुचिषत्। ब्रह्मजज्ञानं तदित्यदमिति। गर्भः प्राजापत्यः। अथ पुरुषः सप्त पुरुषः॥६३॥

[यथास्थानं गीर्भिष्यः]

योऽसौ तृपद्बुदेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायोदेति। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणानादायोदेगाः। असौ योऽस्तमेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायाऽस्तमेति। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणानादायाऽस्तङ्गाः। असौ य आपूर्यति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरापूर्यति॥६४॥

मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरापूरिष्ठाः। असौ योऽपृक्षीयति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरपृक्षीयति। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपृक्षेष्ठाः। अमृनि नक्षत्राणि। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपंप्रसर्पन्ति चोश्मंर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपंप्रसृपत् मोश्मंपत॥६५॥

इमे मासांश्चार्धमासाश्च। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपंप्रसर्पन्ति चोश्मंर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपंप्रसृपत् मोश्मंपत। इम ऋतवः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपंप्रसर्पन्ति चोश्मंर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा

ममं प्राणैरपंप्रसृपत् मोध्मुंपत। अयः संवध्मरः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपंप्रसर्पति चोध्मसंपति च॥६६॥

मा मे प्रजाया मा पंशूनाम्। मा ममं प्राणैरपंप्रसृप मोध्मुंप। इदमहः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपंप्रसर्पति चोध्मसंपति च। मा मे प्रजाया मा पंशूनाम्। मा ममं प्राणैरपंप्रसृप मोध्मुंप। इयः रात्रिः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपंप्रसर्पति चोध्मसंपति च। मा मे प्रजाया मा पंशूनाम्। मा ममं प्राणैरपंप्रसृप मोध्मुंप। ॐ भूर्भुवः स्वः। एतद्वो मिथुनं मा नो मिथुनः शिद्धम्॥६७॥

[१४]

अथाऽदित्यस्याष्टपुरुषस्य। वसूनामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। रुद्राणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। आदित्यानामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। सतां सत्यानाम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। अभिधून्वतामभिध्रताम्। वातवतां मरुताम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।

ऋभूणामादित्यानां१ स्थाने स्वतेजंसा भानि। विशेषां१ देवानाम्। आदित्यानां१ स्थाने स्वतेजंसा भानि। संवत्सरस्य सवितुः। आदित्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रश्मयो वो मिथुनं मा नो मिथुनं१ शीघ्रम्॥६८॥

[१५]

आरोगस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। आजस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। पटरस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। पतङ्गस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। स्वर्णरस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। ज्योतिषीमतस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। विभासस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। कश्यपस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा नो मिथुनं१ शीघ्रम्॥६९॥

[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमानानां१ रुद्राणां१ स्थाने स्वतेजंसा भानि। व्यवदातानां१ रुद्राणां१ स्थाने स्वतेजंसा भानि। वासुकिवैद्युतानां१ रुद्राणां१ स्थाने स्वतेजंसा भानि। रजतानां१ रुद्राणां१ स्थाने

स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि॥७०॥

अवपतन्तानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। प्रभ्राजमानीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अवपतन्तीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रूपाणि वो

मिथुनं मा नो मिथुनं ५ शीद्वम्॥ ७१॥

[१७]

अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। अग्नेः पूर्वादिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। सहोजसो दक्षिणादिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पङ्क्तिराधस उददिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विसर्पिण उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। दिशो वो मिथुनं मा नो मिथुनं ५ शीद्वम्॥ ७२॥

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पो नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पो नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आ यस्मिन्श्वास वासवा इन्द्रियाणि शतक्रतवित्युते॥ ७३॥

[११]

इन्द्रयोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपदधताम्। मनोजवसो वः पितृभिर्दक्षिणत
उपदधताम्। प्रचेता वो रुद्रैः पश्चादुपदधताम्। विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत
उपदधताम्। त्वष्टा वो रूपैरुपरिष्ठादुपदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति। आदित्यः
सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्। वायुरन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि। चन्द्रमां दिक्षु। नक्षत्राणि
स्वलोकै। एवा ह्येव। एवा ह्यग्ने। एवा हि वायो। एवा हीन्द्र। एवा हि पूषन्।
एवा हि देवाः॥७४॥

[२०]

आपमापामपः सर्वाः। अस्माद्स्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह
संश्रस्करर्द्धिया। वाय्वश्चां रश्मिपतयः। मरीच्यात्मानो अद्भुहः। देवीर्भुवनसूवरीः।
पुत्रवत्वाय मे सुत। महानाम्रीर्महामानाः। महसो महसः स्वः॥७५॥

देवीः पर्जन्यसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुत। अपाश्र्युष्णिमपा रक्षः। अपाश्र्युष्णि-

मपा रघम्। अपा॑ध्रामप॑चावर्तिम्। अप॑देवीरितो हित। वज्रं देवीरजीता॑श्च। भुवं
देवसू॑वरीः। आ॒दि॒त्यानर्दि॑तिं देवीम्। योनि॑नोर्ध्वमुदी॑षत॥७६॥

भद्रं कर्णे॑भिः शृणु॒यामं देवाः। भद्रं प॑श्येमाक्ष॒भिर्यज॑त्राः। स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवा॑
संस्तु॑न्मभिः। व्यशेम॑ देव॒हितं यदायुः॑। स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः
पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः। स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अ॒रिष्ट॑नेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॒र्दधा॑तु।
केत॑वो अरु॑णासश्च। ऋष॒यो वात॑र॒शनाः॑। प्र॒तिष्ठा॑श्च॒ शत॑धा॒ हि। स॒माहि॑तासो
सह॒स्राधा॑य॒सम्। शि॒वा नः॒ शन्त॑मा भवन्तु। दि॒व्या आप॑ ओष॑धयः। सु॒मृ॒द्धीका
सर॑स्वति। मा ते व्यो॑म स॒न्दृशि॑॥७७॥

[२१]

योऽपां पु॒ष्पं वेद॑। पु॒ष्पवान् प्र॒जावा॑न् पशु॒मान् भ॑वति। च॒न्द्रमा॒ वा अ॒पां पु॒ष्पम्।
पु॒ष्पवान् प्र॒जावा॑न् पशु॒मान् भ॑वति। य ए॒वं वेद॑। योऽपामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान्
भवति। अ॒ग्निर्वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। योऽ॒ग्रेरा॒यत॑नं वेद॑॥७८॥

आयतनवान् भवति। आपो वा अग्रेषायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। वायुर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यो वायोऽायतनं वेद। आयतनवान् भवति॥७९॥

आपो वै वायोऽायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। अस्मै वै तपन्नपामायतनम्। आयतनवान् भवति। योऽमुष्य तपत आयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वा अमुष्य तपत आयतनम्॥८०॥

आयतनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। चन्द्रमा वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यश्चन्द्रमस आयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वै चन्द्रमस आयतनम्। आयतनवान् भवति॥८१॥

य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। नक्षत्राणि वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यो नक्षत्राणामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वै नक्षत्राणामायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद॥८२॥

योऽपामायतनं वेदं। आयतनवान् भवति। पर्जन्यो वा अपामायतनम्।
आयतनवान् भवति। यः पर्जन्यस्याऽऽयतनं वेदं। आयतनवान् भवति। आपो
वै पर्जन्यस्याऽऽयतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेदं। योऽपामायतनं
वेदं॥८३॥

आयतनवान् भवति। संवत्सरो वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यः
संवत्सरस्याऽऽयतनं वेदं। आयतनवान् भवति। आपो वै संवत्सरस्याऽऽयतनम्।
आयतनवान् भवति। य एवं वेदं। योऽप्सु नावं प्रतिष्ठितां वेदं। प्रत्येव
तिष्ठति॥८४॥

इमे वै लोका अप्सु प्रतिष्ठिताः। तद्देवाऽभ्यनूक्ता। अपा १ रसमुदय १ सन्न।
सूर्ये शुक्र १ समाभूतम्। अपा १ रसस्य यो रसः। तं वो गृह्णाम्युत्तममिति। इमे
वै लोका अपा १ रसः। तेऽमुष्मिन्नादित्ये समाभूताः। जानुदधीमुत्तरवेदीं खात्वा।
अपां पूरयित्वा गुल्फद्वयम्॥८५॥

पुष्करपर्णैः पुष्करदण्डैः पुष्करैश्च सङ्स्तीर्य। तस्मिन्विहायसे। अग्निं
प्रणीयोपसमाधाय। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्प्रणीतेऽयमग्निश्चीयते।
साप्रणीतेऽयमपसु ह्ययं चीयते। असौ भुवनेष्वनाहिताग्निरेताः। तमभित एता
अबीष्टका उपदधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे चातुर्मास्येषु॥८६॥

अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। एतद्ध स्म वा आहुः शण्डिलाः। कमग्निं
चिनुते। सत्रियमग्निं चिन्वानः। संवध्मरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं
चिन्वानः। अमुमादित्यं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते॥८७॥

नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। प्राणान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। चातुरहोत्रियमग्निं
चिन्वानः। ब्रह्मं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। शरीरं प्रत्यक्षेण।
कमग्निं चिनुते। उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः॥८८॥

इमाँल्लोकान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं चिन्वान इति। य
एवासौ। इतश्चाऽमुतश्चाऽव्यतीपाती। तमिति। योऽग्नेर्मिथूया वेदं। मिथुनवान्मवति।

आपो वा अग्नेर्मिथूयाः। मिथुनवान्मंवंति। य एवं वेद॥८९॥

[३२]

आपो वा इदमांसश्मलिलमेव। स प्रजापतिरेकः पुष्करपूर्णं समंभवत्। तस्यान्तर्मनसि कामः समंवर्तत। इदं सृजयमिति। तस्माद्यत्पुरुषो मनंसाऽभिगच्छति। तद्वाचा वंदति। तत्कर्मणा करोति। तद्देवाऽभ्यनूत्ता। कामस्तदग्रे समंवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्॥९०॥

सतो बन्धुमसति निरंविन्दन्। हृदि प्रतीष्यां कवयो मनीषेति। उपैन्नन्तदुपनमति। यत्कांमो भवति। य एवं वेद। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। शरीरमधुनुत। तस्य यन्मांसमासीत्। ततोऽरुणाः केतवो वातरश्ना ऋषय उदतिष्ठन्॥९१॥

ये नखाः। ते वैखानसाः। ये वालाः। ते वालखिल्याः। यो रसः। सोऽपाम्। अन्तरतः कूर्मं भूतं सर्पन्तम्। तमंब्रवीत्। मम वैत्वङ्मांसम्। समंभूत्॥९२॥

नेत्यब्रवीत्। पूर्वमेवाहमिहासमिति। तत्पुरुषस्य पुरुषत्वम्। स सहस्रशीर्षा-
पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। भूत्वोदतिष्ठत्। तमब्रवीत्। त्वं वै पूर्वः समभूः।
त्वमिदं पूर्वः कुरुष्वेति। स इत आदायाऽऽपः॥१३॥

अञ्जलिनां पुरस्तादुपादधात्। एवाह्वेवेति। ततं आदित्य उदतिष्ठत्। सा प्राची-
दिक्। अथारुणः केतुर्दक्षिणत उपादधात्। एवाह्यग्र इति। ततो वा अग्निरुदतिष्ठत्।
सा दक्षिणा दिक्। अथारुणः केतुः पश्चादुपादधात्। एवा हि वायो इति॥१४॥

ततो वायुरुदतिष्ठत्। सा प्रतीची दिक्। अथारुणः केतुरन्तरत उपादधात्।
एवाहीन्द्रेति। ततो वा इन्द्र उदतिष्ठत्। सोदीची दिक्। अथारुणः केतुर्मध्यं
उपादधात्। एवा हि पूषन्निति। ततो वै पूषोदतिष्ठत्। सेयं दिक्॥१५॥

अथारुणः केतुरुपरिष्ठादुपादधात्। एवा हि देवा इति। ततो देवमनुष्याः पितरः।
गन्धर्वाप्सरसश्चोदतिष्ठन्। सोर्ध्वा दिक्। या विपुषो विपरापतन्। ताभ्योऽसुरा-
रक्षांसि पिशाचाश्चोदतिष्ठन्। तस्माते पराभवन्। विपुद्ध्यो हि ते समभवन्।

तद्दे॒षाऽभ्य॒नू॒क्ता॥१६॥

आपो॑ ह॒ यद्ब्र॑ह्मतीर्ग॒र्भमा॑यन्। दक्षं॑ दधा॒ना ज॒नय॑न्तीः स्वय॒म्भुम्। तत॑
इ॒मे॒ध॒य॒सृ॒ज्यन्त॑ सर्गाः^१। अ॒द्भ्यो वा इ॒द॒ः स॒म॒भू॒त्। तस्मा॑दि॒द॒ः स॒र्वं ब्र॑ह्म
स्वय॒म्वि॒वति॑। तस्मा॑दि॒द॒ः स॒र्व॒ः शि॒थि॒ल॒मि॒वाऽधु॒र्वमि॒वा॒भव॑त्। प्र॒जा॒प॒ति॒र्वा॒व
तत्। आ॒त्म॒नाऽऽत्मा॑न् वि॒धाय॑। तद्दे॒वानु॑प्रावि॒शत्। तद्दे॒षाऽभ्य॒नू॒क्ता॥१७॥

वि॒धाय॑ लो॒कान् वि॒धाय॑ भू॒तानि॑। वि॒धाय॑ सर्वाः॑ प्र॒दि॒शो दि॒शंश्च॑। प्र॒जा॒प॒तिः
प्रथ॑म॒जा ऋ॒तस्य॑। आ॒त्म॒नाऽऽत्मा॑न॒मभि॑ स॒ंवि॒वेशे॑ति। स॒र्वमे॒वे॒दमा॑स्वा।
स॒र्वम॒व॒रु॒द्धा। तद्दे॒वानु॑प्रावि॒शति॑। य ए॒वं वे॒द॥१८॥

[३३]

चतु॑ष्टय॒ आपो॑ गृह्णाति। च॒त्वारि॑ वा अ॒पा॒ः रू॒पाणि॑। मे॒घो वि॒द्युत्।
स्त॒न॒यि॒तु॒र्वृ॒ष्टिः। तान्ये॒वाव॑रुन्धे। आ॒त॒प॒ति॒ व॒र्षा गृह्णा॑ति। ताः पु॒रस्ता॑दु॒प॒दधा॑ति।
ए॒ता वै ब्र॑ह्मव॒र्च॒स्या आ॒पः। मु॒ख॒त ए॒व ब्र॑ह्मव॒र्च॒सम॑वरुन्धे। तस्मा॑न्मु॒ख॒तो

ब्रह्मवर्चसितरः॥११॥

कूष्मां गृह्णाति। ता दक्षिणत उपदधाति। एता वै तैजस्विनीरापः। तेजं एवास्यं दक्षिणतो दधाति। तस्माद्दक्षिणोऽर्धस्तेजस्वितरः। स्थावरा गृह्णाति। ताः पश्चादुपदधाति। प्रतिष्ठिता वै स्थावराः। पश्चादेव प्रतितिष्ठति। वहन्तीर्गृह्णाति॥१००॥

ता उत्तरत उपदधाति। ओजंस्मा वा एता वहन्तीरिवोद्गतीरिव आकूजंतीरिव धावन्तीः। ओजं एवास्योत्तरतो दधाति। तस्मादुत्तरोऽर्ध ओजस्वितरः। सम्भार्या गृह्णाति। ता मध्य उपदधाति। इयं वै सम्भार्याः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। प्लवल्या गृह्णाति। ता उपरिष्ठादुपादधाति॥१०१॥

असौ वै पल्व्याः। अमुष्यामेव प्रतितिष्ठति। दिक्षूपदधाति। दिक्षु वा आपः। अन्नं वा आपः। अन्नो वा अन्नं जायते। यदेवाग्नौऽन्नं जायते। तदवक्रन्धे। तं वा एतमरुणाः केतवो वातरश्ना ऋषयोऽचिन्वन्। तस्मादारुणकेतुकः॥१०२॥

तदेषाऽभ्यनूक्ता। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरश्मनाः। प्रतिष्ठाः शतधा हि।
समाहितासो सहस्रधायसमिति। शतशश्चैव सहस्रशश्च प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं
चिनुते। य उचैनमेवं वेद॥१०३॥

[२४]

जानुदग्नीमुत्तरवेदीं ख्वात्वा। अपां पूरयति। अपाः सर्वत्वाय। पूष्करपूर्णः
रुक्मं पुरुषमित्युपदधाति। तपो वै पूष्करपूर्णम्। सत्यः रुक्मः। अमृतं पुरुषः।
एतावद्वा वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति॥१०४॥

तदव्रुन्धे। कूर्ममुपदधाति। अपामेव मेधमव्रुन्धे। अथौ॑ स्वर्गस्य लोकस्य
समंष्ट्यै। आपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमृतः। अग्निर्वार्युश्च सूर्यश्च। सह
संश्वस्करर्द्धिया इति। वाय्वश्चां रश्मिपतयः। लोकं पूणाच्छिद्रं पूणा॥१०५॥

यास्तिस्त्रः परमजाः। इन्द्रयोषा वो वसुभिरेवाह्येवेति। पञ्चचितय उपदधाति।
पाङ्क्तोऽग्निः। यावानेवाग्निः। तं चिनुते। लोकं पूणया द्वितीयामुपदधाति। पञ्च पदा वै

विराट्। तस्या वा इदं पादः। अन्तरिक्षं पादः। द्यौः पादः। दिशः पादः। पुरोरजाः पादः। विराज्येव प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेद॥१०६॥

[२५]

अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। तमभित एता अभीष्टका उपदधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे चातुर्मास्येषु। अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। अथ ह स्माहारुणः स्वायम्नुवः। सावित्रः सर्वोऽग्निरित्यननुषङ्गं मन्यामहे। नाना वा एतेषां वीर्याणि। कमग्निं चिनुते॥१०७॥

सात्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते॥१०८॥

उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं चिन्वान इति। वृषा वा अग्निः। वृषाणौ सः स्फालयेत्। हन्येतास्य यज्ञः। तस्मान्नानुषज्यः।

सोत्तरवेदिषु क्रतुषु चिन्वीत। उत्तरवेद्यां ह्यग्निश्चीयते। प्रजाकामश्चिन्वीत॥१०९॥
 प्राजापत्या वा एषोऽग्निः। प्राजापत्याः प्रजाः। प्रजावान् भवति। य एवं वेद।
 पशुकामश्चिन्वीत। संज्ञानं वा एतत् पशूनाम्। यदापः। पशूनामेव संज्ञानेऽग्निं
 चिनुते। पशुमान् भवति। य एवं वेद॥११०॥

वृष्टिकामश्चिन्वीत। आपो वै वृष्टिः। पर्जन्यो वर्षुको भवति। य एवं वेद।
 आमयावी चिन्वीत। आपो वै भेषजम्। भेषजमेवास्मै करोति। सर्वमायुरेति।
 अभिचरंश्चिन्वीत। वज्रो वा आपः॥१११॥

वज्रमेव भातुं व्येभ्यः प्रहरति। स्तृणुत एनम्। तेजस्कामो यशस्कामः।
 ब्रह्मवर्चस्कामः स्वर्गकामश्चिन्वीत। एतावद्वा वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति।
 तदवरुन्धे। तस्यैतद्गतम्। वर्षति न धावेत्॥११२॥

अमृतं वा आपः। अमृतस्थानन्तरित्यै। नाप्सु मूत्रपुरीषं कुर्यात्। न
 निर्वीवेत्। न विवस्ननः स्नायात्। गुह्यो वा एषोऽग्निः। एतस्याग्नेरनीतिदाहाय। न

पुष्कर॒पर्णा॑नि॒ हिरण्यं॑ वा॒ऽधिति॑ष्ठेत्। ए॒तस्या॒ग्नेर॑न॒भ्यारो॑हाय। न कूर्म॒स्याश्री॑यात्।
नो॒दक॑स्या॒धातु॑का॒न्येन॑मो॒दकानि॑ भवन्ति। अ॒धातु॑का॒ आपः॑। य ए॒तम॒ग्निं चि॑नुते।
य उ॒चैन॑मे॒वं वेद॥११३॥

[२६]

इ॒मानु॑कं भु॒वना॑ सी॒षधे॑म। इ॒न्द्रश्च॑ वि॒श्वे च॑ दे॒वाः। य॒ज्ञं च॑ न॒स्तन्वं च॑ प्र॒जां च॑।
आ॒दि॒त्यैरि॒न्द्रः स॒ह सी॑ष॒धातु॑। आ॒दि॒त्यैरि॒न्द्रः स॒गणो॑ म॒रुद्भिः॑। अ॒स्माकं॑ भू॒त्ववि॒ता
त॒नुना॑म्। आ॒प्त॒वस्व॑ प्र॒प्त॒वस्व॑। आ॒ण्डी॑म॒वज॑ मा॒ मुहुः॑। सु॒खादी॑न्दुःख॒निधि॑नाम्।
प्रति॑मु॒श्चस्व॑ स्वां पु॒रम्॥११४॥

मरी॑चयः स्वायम्भु॒वाः। ये शं॒रीरा॑ण्यकल्पयन्। ते ते दे॒हं क॑ल्पयन्तु। मा च
ते ख्या॑स्मं ती॒रिष॑त्। उ॒त्ति॑ष्ठ॒त् मा स्व॑स। अ॒ग्निमि॑च्छ॒ध्वं भा॑रताः। राज्ञः सोम॑स्य
तृ॒सासः॑। सूर्ये॑ण स॒युजो॑षसः। यु॒वां सु॒वासाः॑। अ॒ष्टाच॑क्रा न॒वद्वारा॑॥११५॥

दे॒वानां॑ पू॒रयो॑ध्या। तस्या॑ हिरण्य॑ः। हि॒रण्य॑ः को॒शः। स्व॒र्गो लो॒को ज्योति॑षाऽऽवृ॑तः।

यो वै तां ब्रह्मणो वेद। अमृतेनाऽऽवृतां पुरीम्। तस्मै ब्रह्म च ब्रह्मा च। आयुः
कीर्तिं प्रजां ददुः। विभ्राजमानां ५ हरिणीम्। यशसां सम्पूरीवृताम्। पुर ५ हिरण्मयीं
ब्रह्मा ॥ ११६ ॥

विवेशांऽपराजिता। पराङ्गत्यज्यामयी। पराङ्गत्यनाशकी। इह चामुत्र चान्वेति।
विद्वान्देवासुरानुभयान्। यत्कुमारी मन्द्रयते। यद्योषिद्यत्पतिव्रता। अरिष्टं यत्किं च
क्रियते। अभिस्तदनुवेधति। अश्रुतांसः श्रुतासश्च ॥ ११७ ॥

यज्वानो येऽप्ययज्वनः। स्वर्यन्तो नापेक्षन्ते। इन्द्रमग्निं च ये विदुः। सिकता
इव संयन्ति। रश्मिभिः समुदीरिताः। अस्माल्लोकादमुष्माञ्च। ऋषिभिरदात्पृश्निभिः।
अपेतं वीतं वि च सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहोभिरद्भिरक्तु-
भिर्व्यक्तम् ॥ ११८ ॥

यमो दंदात्ववसानमस्मै। नृमुणान्तु नृपाल्वर्यः। अकृष्टा ये च कृष्टजाः। कुमारीषु
कनीनीषु। जारिणीषु च ये हिताः। रेतः पीता आण्डपीताः। अङ्गारेषु च ये हुताः।

उभया^१न् पुत्रपौत्रकान्। युवेऽहं यमराजगान्। शतमिदु शरदः॥१११॥

अदो यद्वह्मं विलुबम्। पितृणां च यमस्यं च। वरुणस्याश्विनोरग्नेः। मरुता^२ च विहायंसाम्। कामप्रयवणं मे अस्तु। स ह्येवास्मिं सनातनः। इति नाको ब्रह्मिश्रवो रायो धनम्। पुत्रानापो देवीरिहाऽऽहित॥१२०॥

[२७]

विशीर्ष्णीं गृध्रशीर्ष्णीं च। अपेतो निरुक्तति^३ हंथः। परिबाध^४ श्वेतकुक्षम्। निजङ्घ^५ शबलोदरम्। स तान् वाच्यायया सह। अग्ने नाशय सन्दशः। ईर्ष्यासूये बुभुक्षाम्। मन्युं कृत्यां च दीधिरे। रथेन किं^६शुकावता। अग्ने नाशय सन्दशः॥१२१॥

[२८]

पर्जन्याय प्रगायत। दिवस्पुत्राय मीढुषे^७। स नो यवसमिच्छतु। इदं वचः पर्जन्याय स्वराजो^८। हृदो अस्वन्तरन्तद्युयोत। मयोपूर्वातो विश्वकृष्टयः सन्वस्मे।

सुपिप्पला ओषधीर्देवगोपाः। यो गर्भमोषधीनाम्। गर्वां कृणोत्वर्वाताम्। पर्जन्यः पुरुषीणाम्॥१२२॥

[२१]

पुनर्माँमैत्विन्द्रियम्। पुनरायुः पुनर्भगः। पुनर्ब्राह्मणमैतु मा। पुनर्द्रविणमैतु मा। यन्मेऽद्य रेतः पृथिवीमस्कान्। यदोषधीरप्यसंरुद्धदापः। इदं तत्पुनराददे। दीर्घायुत्वाय वर्चसे। यन्मे रेतः प्रसिच्यते। यन्म आजायते पुनः। तेन माममृतं कुरु। तेन सुप्रजसं कुरु॥१२३॥

[३०]

अद्व्यस्तिरोऽधाऽजायत। तवं वैश्रवणः संदा। तिर्येऽधेहि सपुत्रान्नः। ये अपोऽश्नन्ति केचन। त्वाष्ट्रीं मायां वैश्रवणः। रथं सहस्रवन्धुरम्। पुरुश्चक्रं सहस्राश्वम्। आस्थायायाहि नो बलिम्। यस्मै भूतानि बलिमावहन्ति। धनं गावो हस्ति हिरण्यमश्वान्॥१२४॥

अस्मां सुमत्तौ यज्ञियस्य। श्रियं बिभ्रतोऽन्नमुखीं विराजम्। सुदर्शने च
कौश्वे च। मैनागे च महागिरौ। शतद्वाद्वारगमन्ता। सुहायं नगरं तव। इति
मन्त्राः। कल्पोऽत ऊर्ध्वम्। यदि बलिः हरेत्। हिरण्यनाभये वितुदये कौबेरायाय
बलिः॥१२५॥

सर्वभूताधिपतये नम इति। अथ बलिः हत्वोपतिष्ठेत्। क्षत्रं क्षत्रं वैश्रवणः।
ब्राह्मणं वयुः स्मः। नमस्ते अस्तु मा मां हिः सीः। अस्मात्प्रविश्यान्नमस्तीति। अथ
तमग्निमादधीत्। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत्। तिरोऽधा भूः। तिरोऽधा भुवः॥१२६॥
तिरोऽधाः स्वः। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः। सर्वेषां लोकानामाधिपत्ये सीदति। अथ
तमग्निमिन्धीत्। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत्। तिरोऽधा भूः स्वाहा। तिरोऽधा भुवः
स्वाहा। तिरोऽधाः स्वः स्वाहा। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः स्वाहा। यस्मिन्नस्य काले
सर्वा आहुतीरहुता भवेयुः॥१२७॥

अपि ब्राह्मणमुखीनाः। तस्मिन्नहः काले प्रयुञ्जीत्। परं सुतज्जनाद्वेपि। मास्म

प्रमाद्यन्तमाध्यापयेत्। सर्वार्थाः सिद्ध्यन्ते। य एवं वेद। क्षुध्यन्निदमजानताम्।
सर्वार्था न सिद्ध्यन्ते। यस्ते विधातुको भ्राता। ममान्तरहृदये श्रितः॥१२८॥

तस्मां इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मेऽर्थान्मा विवंधीत्। मयि स्वाहा॥
राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिने॥ नमो वयं वैश्वणाय कुर्महे। स मे
कामान्कामकामाय मह्यम्। कामेश्वरो वैश्वणो ददातु। कुबेराय वैश्वणाय।
महाराजाय नमः। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरश्नाः। प्रतिष्ठां शतधां हि।
समाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा भवन्तु। दिव्या आप् ओषधयः।
सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि॥१२९॥

[३१]

संवध्मरमेतद्वृतं चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः संमासेन। तस्मिन्नियमविशेषाः।
त्रिषवणमुदकोपस्पर्शी॥ चतुर्थकालपानंभक्तः स्यात्। अहरहर्वा भैक्षमश्रीयत्।
औदुम्बरीभिः समिद्धिरग्निं परिचरेत्। पुनर्मासैस्त्रिन्द्रियमित्येतेनऽनुवाकेन।

उद्धृतपरिपूताभिरद्भिः कार्यं कुर्वीत॥१३०॥

अंसश्चयवान्। अग्नये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापतये। चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्यः। ऋतुभ्यः संवत्सराय। वरुणाचारुणायेति व्रतहोमाः। प्रवर्ग्यर्वदादेशः। अरुणाः काण्डऋषयः। अरण्येऽधीयीरन्। भद्रं कर्णेभिरिति द्वे जपित्वा॥१३१॥

महानाम्रीभिरुदकं संस्मृष्य। तमाचार्यो दद्यात्। शिवा नः शान्तमेत्योषधीरालम्ब्य समुडीकेति भूमिम्। एवमपवर्गो धेनुर्दक्षिणा। कंसं वासंश्च क्षौमम्। अन्यद्वा शुक्लम्। यथाशक्ति वा। एवस्त्वाध्यायधर्मेण। अरण्येऽधीयीत। तपस्वी पुण्यो भवति तपस्वी पुण्यो भवति॥१३२॥

[३२]

भद्रं कर्णेभिः शृणुयामं देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजन्ताः। स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवांसंस्तुभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते कंगेमि॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सह वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रततावास्तां वयः॑ स्वर्गं लोकमैष्यामो वयमैष्याम इति तेऽसुराः सन्नह्य सहसैवाचरन् ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा अमुह्य॑स्ते न प्राजान्॑स्ते परांऽभवन्ते न स्वर्गं लोकमायन् प्रसृतो वै यज्ञेन॑ देवाः स्वर्गं लोकमायन्न प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो ह वै यज्ञोपवीतिनो यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्यधीते यजत एव ततस्माद्यज्ञोपवीत्येवाधीयीत याजयेद्यजत वा यज्ञस्य प्रसृत्या अजिनं वासो वा दक्षिणत उपवीय दक्षिणं बाहुमुद्धरेत्उव धत्ते स्वयमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं प्राचीनावीतः५ संवीतं मानुषम्॥ १॥

रक्षां॑सि ह वां पुरोऽनुवाके तपोग्रमतिष्ठन्त तान् प्रजापतिर्वरेणोपामञ्जयत
 तानि वरमवृणीताऽऽदित्यो नो योद्धा इति तान् प्रजापतिरब्रवीद्योधयध्वमिति
 तस्मादुत्तिष्ठन्तः॑ ह वा तानि रक्षां॑स्यादित्यं योधयन्ति यावदस्तमन्वगात्तानि
 ह वा एतानि रक्षां॑सि गायत्रियाऽभिमञ्जितेनाम्नसा शाम्यन्ति तदु ह वा एते
 ब्रह्मवादिनः पूर्वाभिमुखाः सन्ध्यायां गायत्रियाऽभिमञ्जिता आप ऊर्ध्वं विक्षिपन्ति
 ता एता आपो बज्रीभूत्वा तानि रक्षां॑सि मन्देहारुणे द्वीपे प्रक्षिपन्ति यत्प्रदक्षिणं
 प्रक्रमन्ति तेनं पाप्मानमवधून्वन्त्युद्यन्तमस्तं यन्तम् आदित्यमभिध्यायन् कुर्वन्
 ब्राह्मणो विद्वान्भस्वलं भद्रमश्नुतेऽसावादित्यो ब्रह्मेति ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति य
 एवं वेद॥२॥

[२]

यदैवा देवहेळं देवासश्चकुमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा मुञ्चतर्तस्यर्तेन
 मामित। देवां जीवनकाम्या यद्वाचाऽनृतमूदिम। तस्मान्न इह मुञ्चत विश्वे देवाः
 सजोषंसः। ऋतेन द्यावापृथिवी ऋतेन त्वं सरस्वति। कृतान्नः पाह्येनसो यत्किं

चानृतमुदिम। इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ सोमो धाता बृहस्पतिः। ते नो मुञ्चन्त्वेनसो
यदन्यकृतमारिम। सजातशः सादृत जामिशः साध्यायसः शः सादृत वा
कर्नीयसः। अनाधृष्टं देवकृतं यदेनस्तस्मात् त्वमस्माञ्जातवेदो मुमुग्धि॥३॥

यद्वाचा यन्मनसा बाहुभ्यामूरुभ्यामष्टीवद्वाः शिशैर्यदनृतं चकृमा वयम्।
अग्निर्मा तस्मादेनसो गार्हपत्यः प्रमुञ्चतु चकृम यानि दुष्कृता। येन त्रितो
अर्णवान्निर्बभूव येन सूर्यं तमसो निर्मुमोच। येनेन्द्रो विश्वा अजहादरातीस्तेनाहं
ज्योतिषा ज्योतिरानशान आक्षि। यत्कुसीदमप्रतीतं मयेह येन यमस्य निधिना
चरामि। एतत्तदग्ने अनृणो भवामि जीवन्नेव प्रति ततै दधामि। यन्मयि माता
यदां पिपेष यदन्तरिक्षं यदाशसातिक्रामामि त्रिते देवा दिवि जाता यदापं इमं
मे वरुण तत्त्वां यामि त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने त्वमग्ने अयासि॥४॥

[३]

यददौ व्यनृणमहं बभूवादिभ्यस्त्वा सञ्जगर जनैभ्यः। अग्निर्मा तस्मादिन्द्रश्च
संविदानौ प्रमुञ्चताम्। यद्धस्ताभ्यां चकर किल्बिषाण्यक्षाणां वशुमुपजिघ्रमानः।

उग्रं पश्या च॑ राष्ट्रभृच्च॑ तान्य॑प्सुरसा॒वनु॑दत्तामृ॒णानि॑ । उग्रं पश्ये॒ राष्ट्रभृ॑त्कि॒त्विषा॑णि॒
यद॑क्षवृ॒त्तमनु॑दत्तमेतत् । नेत्रं ऋ॒णानृ॑णव॒ इध्म॑मानो यमस्य॑ लो॒के अधि॑रञ्जुराय॑ । अव॑
ते हे॒ळ उदु॑त्तममि॒मं मे वरु॑ण॒ तत्त्वा॑ यामि॒ त्वं नो॑ अ॒ग्रे स त्वं नो॑ अ॒ग्रे । सङ्कु॑सु॒को
वि॑कुसु॒को नि॒रऋ॑थो यश्च॑ निस्त्वनः । तेऽ(१)स्म॒द्याक्ष्म॑मनांग॒सो दू॒रादू॒रम॑चीच॒तम् ।
नि॒र्यक्ष्म॑मचीच॒ते कृ॒त्या नि॒रऋ॑तिं च । तेन॒ योऽ(१)स्म॑श्ममृच्छा॒तै तम॑स्मै
प्रसु॑वामसि । दुःश॒ः सानु॑श॒ः सान्धा॑ घ॒णेना॑नु॒घणेन॑ च । तेना॒न्योऽ(१)स्म॑श्ममृच्छा॒तै
तम॑स्मै प्रसु॑वामसि । सं वर्च॑सा॒ पय॑सा॒ सन्त॑नूभि॒रग॑न्महि॒ मन॑सा॒ सः शि॒वेन॑ ।
त्वष्टा॑ नो॒ अत्र॑ वि॒दधा॑तु रा॒योऽनु॑मा॒र्ष्टु त॒न्वो(१) यद्वि॑लि॒ष्टम् ॥ ५ ॥

[४]

आयु॑ष्टे वि॒श्वतो॑ दध॒दय॑मग्निर्वै॒र॒ण्यः । पुन॑स्ते प्रा॒ण आया॑ति॒ प॒राय॑क्ष्मः सु॒वामि॑
ते । आ॒युर्दा॑ अ॒ग्रे ह॒विषो॑ जु॒षाणो॑ घृ॒तप्र॑ती॒को घृ॒तयो॑निरेधि । घृ॒तं पी॒त्वा मधु॑ चारु॒
गव्यं॑ पि॒तेव॑ पु॒त्रम॑भि॒रक्ष॑तादि॒मम् । इ॒मम॑ग्र॒ आयु॑षे वर्च॑से कृ॒धि ति॒ग्ममो॑जो॑ वरु॒ण

सः शिंशाधि। मातेवा॑स्मा अदि॒ते शर्म॑ यच्छु॒ विश्वे॑ देवा॒ ज॒रं द॒ष्टिर्यथा॑ उ॒स॑त्। अ॒ग्न॒ आयू॑र॒षि प॒वस् आ॑ सु॒वोर्ज॒मिषं॑ च नः। आ॒रे बा॑धस्व दू॒च्छुना॑म्। अ॒ग्ने प॒वस्व॒ स्वपां॑ अ॒स्मे वर्चः॑ सु॒वीर्य॑म्। दध॒द्रयि॑ मयि॒ पोष॑म्॥६॥

अ॒ग्नि॒र॒ऋषिः॒ प॒वंमानः॒ पाञ्च॑ज॒न्यः पु॒रोहि॑तः। त॒र्मी॒महे॒ महा॑ग॒यम्। अ॒ग्ने जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः॒ स॒प॒ला॒न्प्रत्य॑जा॒ताञ्जा॒तवे॑दो नुदस्व। अ॒स्मे दी॑दिहि सु॒मना॒ अहे॑ळ॒च्छर्म॑न्ते स्याम त्रि॒व॒रूथ॑ उ॒द्भौ। स॒ह॑सा जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः॒ स॒प॒ला॒न्प्रत्य॑जा॒ताञ्जा॒तवे॑दो नुदस्व। अ॒धि नो॒ ब्रूहि॑ सु॒मन॒स्यमा॑नो व॒यः स्या॑म प्र॒णु॒दा नः॒ स॒प॒लान्। अ॒ग्ने यो नो॒ऽभि॒तो ज॒नो वृ॒को वा॒रो जि॒घा॑सति। ता॒ः स्त्वं वृ॒त्रहं॑ जहि व॒स्वस्मभ्य॑मा॒भ॒र। अ॒ग्ने यो नो॒ऽभि॒दा॒सति॑ स॒मानो॒ यश्च॑ नि॒ष्ट्यः। तं व॒यः स॒मिधं॑ कृ॒त्वा तु॒भ्यम॒ग्नेऽपि॑ दध्म॒सि॥७॥

यो नः श॒पाद॑श॒पतो॒ यश्च॑ नः श॒पातः॒ शपा॑त्। उ॒षाश्च॑ तस्मै॑ नि॒मृ॒क्त्वा स॒र्व पा॒पः स॒मू॒हता॑म्। यो नः स॒प॒लो यो र॒णो म॒र्तोऽभि॑दा॒सति॑ दे॒वाः। इ॒ध्मस्ये॑व प्र॒क्षाय॑तो

मा तस्योच्छेषि किं चन। यो मां द्वेष्टि जातवेदो यं चाहं द्वेष्टि यश्च माम्।
सर्वांस्तानग्रे सन्दह याश्चाहं द्वेष्टि ये च माम्। यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो
द्वेषते जनः। निन्दाद्यो अस्मान्दिप्साच्च सर्वांस्तान्मष्णा कुरु। सःशितं मे
ब्रह्म सःशितं वीर्या(१)म्बलम्। सःशितं क्षत्रं मे जिष्णु यस्याहमस्मि पुरोहितः।
उदेषां बाहू अतिरमुद्वर्चो अथो बलम्। क्षिणोमि ब्रह्मणाऽमित्रानुन्नयामि स्वा(१)म्
अहम्। पुनर्मनः पुनरायुर्म आगात्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म आगात्पुनः प्राणः पुनराकृतं
म आगात्पुनश्चित्तं पुनराधीतं म आगात्। वैश्वानरो मेऽदब्धस्तनूपा अवबाधतां
दुरितानि विश्वा॥८॥

[५]

वैश्वानराय प्रतिवेदयामो यदीनृणः सङ्गरो देवतांसु। स एतान्माशान् प्रमुचन्
प्रवेद स नो मुञ्चातु दुरितादवद्यात्। वैश्वानरः पवंयान्नः पवित्रैर्यश्मङ्गरमभिवाम्याशा
अनाजान्मनसा याचमानो यदन्नैनो अब तश्मुवामि। अमी ये सुभगो दिवि
विचृतौ नाम तारके। प्रेहामृतस्य यच्छतामेतद्वद्वकमोचनम्। विजिहीर्ष

लो॒का॒न्कुं॑धि ब॒न्धा॒न्मु॒ञ्चा॒सि बद्ध॑कम्। यो॒ने॒रि॒व प्र॒च्यु॒तो गर्भः॑ सर्वा॒न् प॒थो अ॑नु॒ष्व।
स प्र॒जान॒भ्यति॑गृ॒णीत वि॒द्वान्प्र॒जाप॑तिः प्रथ॒मजा॑ ऋत॒स्य। अ॒स्माभि॑र्द॒त्तं ज॒रसः॑
प्र॒स्ता॒दच्छि॑न्नं त॒न्मु॒मनु॑स॒ञ्चरे॑म॥९॥

त॒तं त॒न्मु॒मन्वे॑के अनु स॒ञ्चर॑न्ति येषां॑ द॒त्तं पि॒त्र्यमा॑य॒नव॑त्। अब॒न्ध्वे॑के द॒द॒तः
प्र॒यच्छा॑दातुं चेच्छ॒क्रवा॑ः सः स्व॒र्गं प॑षाम्। आ॒र॒मे॒थाम॑नु स॒ः र॒मे॒थाः स॒मानं
प॒न्था॑मव॒थो धृ॒तेन॑। यद्वा॑ पूर्तं परि॒विष्टं॑ यद्ग॒त्रौ तस्मै॑ गोत्रा॒येह॑ जा॒याप॑ती
स॒ः र॒मे॒थाम्। यद॒न्तरि॑क्षं पृथि॒वीमु॑त द्वां यन्मा॒तरं पि॒तरं॑ वा जिहि॑ः सि॒म।
अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॑दे॒नसो॑ गा॒रह॑प॒त्य उ॒त्रो ने॑षदु॒रिता॑ या॒नि च॑कृ॒म। भूमि॑र्मा॒ताऽदि॑ति॒र्नो
ज॒नित्रं॑ भ्रा॒ताऽन्तरि॑क्ष॒मभि॑शंस॒त ए॒नः। द्यौर्नः॑ पि॒ता पि॑तृयाच्छं भ॒वासि॑ जा॒मि
मि॒त्वा मा वि॑वि॒ध्मि लो॒कात्। यत्रं॑ सु॒हार्दः॑ सु॒कृ॒तो म॑द॒न्ते वि॒हाय॒ रोगं॑
त॒न्वा(१)॑ स्वा॒याम्। अ॒श्लो॒णाङ्गै॒रहु॑ताः स्व॒र्गो तत्रं॑ प॒श्येम॑ पि॒तरं॑ च पु॒त्रम्।
यद॒न्नम॑द्य॒नृते॑न दे॒वा दा॑स्य॒न्नदा॑स्य॒न्नत॑ वां क॒रि॒ष्यन्। यद्दे॒वानां॑ चक्षु॒ष्या॒गो अ॑स्ति

यदेव किं च प्रतिजग्राहमग्निर्मा तस्मादनृणं कृणोतु। यदन्नमद्वि बहुधा विरूपं वासो हिरण्यमुत गामजामविम्। यद्देवानां चक्षुष्यागो अस्ति यदेव किं च प्रतिजग्राहमग्निर्मा तस्मादनृणं कृणोतु। यन्मया मनसा वाचा कृतमेनः कदाचन। सर्वस्मात्तस्मान्मोळितो मोञ्चि त्वं हि वेत्थ यथातथम्॥१०॥

[६]

वातरशना ह वा ऋषयः श्रमणा ऊर्ध्वमन्थिनो बभूवुस्तानृषयोऽर्थमायुस्ते निलायमचरुस्तेऽनुप्रविशुः कूश्माण्डानि ताऽस्तेष्वन्वविन्दच्छ्रद्धया च तपसा च तानृषयोऽब्रुवन्कथा निलायं चरथेति त ऋषीनब्रुवन्नमो वोऽस्तु भगवन्तोऽस्मिन्धाग्नि केन वः सपर्यामेति तानृषयोऽब्रुवन्प्रवित्रं नो ब्रूत येनारेपसः स्यामेति त एतानि सूक्तान्यपश्यन् यद्देवा देवहेळनं यददीव्यन्नृणमहं बभूवाऽऽयुष्टे विश्वतो द्यदित्येतैराज्यं जुहुत वैश्वानराय प्रतिवेदयाम इत्युपतिष्ठत यदर्वाचीनमेनो भूणहत्यायास्तस्मान्मोक्ष्यध्व इति त एतैरजुहवुस्तेऽरेपसो-

ऽभवन्कर्मादिष्वेतैर्जुहुयात्पूतो देवलोकान्धस्ममंश्रुते ॥ ११ ॥

[७]

कृशमाण्डैर्जुहुयाद्योऽपूत इव मन्येत यथा स्तेनो यथा भ्रूणहैवमेव
 भवति योऽयोनौ रतः सिञ्चति यदर्वाचीनमेनो भ्रूणहृत्यायास्तस्मान्मुच्यते
 यावदेनो दीक्षामुपैति दीक्षित एतैः संतति जुहोति संवत्सरं दीक्षितो
 भवति संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते मासं दीक्षितो भवति यो मासः
 स संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते चतुर्विंशतिः रात्रौर्दीक्षितो
 भवति चतुर्विंशतिर्यमासाः संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते द्वादश
 रात्रौर्दीक्षितो भवति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते
 षड्रात्रौर्दीक्षितो भवति षड्वा ऋतवः संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते
 तिस्रो रात्रौर्दीक्षितो भवति त्रिपदां गायत्री गायत्रिया एवाऽऽत्मानं पुनीते
 न मासमंश्रीयान्न ज्ञियमुपेयान्नोपर्यासीत् जुगुप्सेतानृतात्पयो ब्राह्मणस्य

व्रतं यवाणू राजन्यस्यामिक्षा वैश्यस्याथो सौम्येष्वध्वर एतद्व्रतं ब्रूयाद्यादि
मन्येतोपदस्यामीत्योदनं धानाः सक्तुं घृतामित्यनुव्रतयेदात्मनोऽनुपदासाय॥१२॥

[८]

अजान् ह वै पृथ्वीः स्तपस्यमानान् ब्रह्मं स्वयम्बन्धान् र्षत ऋषयोऽभवन्तदधीणाम्
तां देवतामुपातिष्ठन्त यज्ञकांमास्त एतं ब्रह्मयज्ञमपश्यन्तमाहरन्तेनायजन्त
यदृचोऽध्यगीषत ताः पयंआहुतयो देवानामभवन् यद्यजुंषि घृताहुतयो
यश्चामानि सोमाहुतयो यदथर्वाङ्गिरसो मध्वाहुतयो यद्वाह्वगानीतिहासान्
पुराणानि कल्पान्नाथां नाराश्च सीर्मदाहुतयो देवानामभवन्ताभिः क्षुपं पाप्मानम्-
पाश्चन्नपहतपाप्मानो देवाः स्वर्गं लोकमायन् ब्रह्मणः सायुज्यमृषयोऽगच्छन्॥१३॥

[९]

पञ्च वा एते महायज्ञाः संतति प्रतायन्ते सतति सन्तिष्ठन्ते देवयज्ञः
षितृयज्ञो भूतयज्ञो मनुष्ययज्ञो ब्रह्मयज्ञ इति यदग्नौ जुहोत्यपि समिधं तद्देवयज्ञः

सन्तिष्ठते यत्पितृभ्यः स्वधा करोत्यप्यपस्तपितृयज्ञः सन्तिष्ठते यद्भूतेभ्यो बलिः
हरति तद्भूतयज्ञः सन्तिष्ठते यद्वाह्मणेभ्योऽन्नं ददाति तन्मनुष्ययज्ञः सन्तिष्ठते
यश्स्वाध्यायमधीयीते कामप्युचं यजुः सामं वा तद्ब्रह्मयज्ञः सन्तिष्ठते यद्वचोऽधीते
पर्यसः कूल्या अस्य पितृभ्यस्वधा अभिवहन्ति यद्यजुःषि घृतस्य कूल्या
यश्सामानि सोमं एभ्यः पवते यदधर्वाङ्गिरसो मयोः कूल्या यद्वाह्मणानीतिहासान्
पुराणानि कल्पान्नाथां नाराशःसीर्मदसः कूल्या अस्य पितृभ्यस्वधा अभिवहन्ति
यद्वचोऽधीते पर्यआहुतिभिरेव तद्देवाःस्तर्पयति यद्यजुःषि घृताहुतिभिर्यश्सामानि
सोमाहुतिभिर्यदधर्वाङ्गिरसो मध्वाहुतिभिर्यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि
कल्पान्नाथां नाराशःसीर्मदहृतिभिरेव तद्देवाःस्तर्पयति त एनं तूसा आयुषा
तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनात्राद्येन च तर्पयन्ति॥१४॥

[१०]

ब्रह्मयज्ञेन यक्ष्यमाणः प्राच्यां दिशि ग्रामादद्यदिर्दश उदीच्यां प्रागुदीच्यां

वोदितं आदित्ये दक्षिणत उपवीयोपविश्य हस्तावबुनिज्य त्रिराचांमोद्धिः परिमुज्य
 सकृदुपस्मृश्य शिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभ्य यन्निराचामति तेन ऋचः
 प्रीणाति यद्धिः परिमुजति तेन यजूंषि यश्चसकृदुपस्मृशति तेन सामानि यश्चव्यं
 पाणिं पादौ प्रोक्षति यच्छिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभते तेनाथर्वाङ्गिरसो
 ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्नाथां नाराशुंसिः प्रीणाति दर्भाणां
 महदुपस्तीर्योपस्थं कृत्वा प्राङासीनः स्वाध्यायमधीयीतापां वा एष ओषधीनां
 रसो यद्दर्भाः सरसमेव ब्रह्मं कुरुते दक्षिणोत्तरौ पाणी पादौ कृत्वा सपुवित्रावोमिति
 प्रतिपद्यत एतद्वै यजुंशयीं विद्यां प्रत्येषा वागेतत्परममक्षरं तदेतदद्याऽभ्युक्तमृचो
 अक्षरे परमे व्योमन् यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुर्यस्तत्र वेद किमुवा करिष्यति
 य इताद्विदुस्त इमे समांसत इति त्रीनेव प्रायुङ्क्त भूर्भुवः स्वरित्याहृतद्वै वाचः सत्यं
 यदेव वाचः सत्यं तत्प्रायुङ्क्ताथ सावित्रीं गांयत्रीं त्रिरन्वाह पृच्छोऽर्धर्चशोऽनवानं
 संविता श्रियः प्रसविता श्रियमेवाऽऽप्रोत्यथो प्रज्ञातयैव प्रतिपदा छन्दांसि

प्रतिपद्यते॥१५॥

[११]

ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीयीत दिवा नक्तं वेति हं स्माऽऽह शौच आह्वेय
उतारण्येऽबलं उत वाचोत तिष्ठन्नृत ब्रजन्नृताऽऽसीन उत शयानोऽधीयीतैव
स्वाध्यायं तपस्वी पुण्यो भवति य एवं विद्वान्स्वाध्यायमधीते नमो ब्रह्मणे नमो
अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो
विष्णवे बृहते करोमि॥१६॥

[१२]

मध्यन्दिने प्रबलमधीयीतासौ खलु वावैष आदित्यो यद्वाह्मणस्तस्मात्तर्हि
तेऽक्षिणं तपति तद्देवाऽभ्युक्ता। चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्नित्रस्य
वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगत्तस्तस्थुषश्चेति
स वा एष यज्ञः सद्यः प्रतायते सद्यः सन्तिष्ठते तस्य प्राक् सायमवभृथो नमो

ब्रह्मण इति परिधानीयां त्रिरन्वाहाप उपस्पृश्य गृह्णतीति ततो यत्किं च ददाति सा दक्षिणा॥१७॥

[१३]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य मेघो हविर्यानि विद्युदग्निरवर्ष ५ हविः स्तनयितुर्वर्षद्गारो यदवस्फूर्जति सोऽनुवर्षद्गारो वायुरात्माऽमावास्यां स्विष्टकृद्य एवं विद्वान्मेघे वर्षति विद्योतमाने स्तनयत्यवस्फूर्जति पवमाने वायावमावास्यायां स्वाध्यायमधीते तप एव तत्पथते तपो हि स्वाध्याय इत्युत्तमं नाकं रोहत्युत्तमः संमानानां भवति यावन्तं ह वा इमां वितस्य पूर्णा ददश्स्वर्गं लोकं जयति तावन्तं लोकं जयति भूयांसं चाक्षय्यं चापं पुनर्मृत्युं जयति ब्रह्मणः सायुज्यं गच्छति॥१८॥

[१४]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावन्ध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यद्वेशः समृद्धिर्देवतानि

य एवं विद्वान्महारात्र उषस्युदिते ब्रजः^१स्तिष्ठन्नासीनः शयानोऽरण्ये^२ ग्रामे
 वा यावन्तरसः^३ स्वाध्यायमधीते सर्वा^४ल्लोकानञ्जयति सर्वा^५ल्लोकाननृणोऽनु-
 सञ्चरति तद्देषाभ्युक्ता। अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मि^६स्तृतीयं लोके अनृणाः
 स्याम। ये देवयानां उत पितृयाणाः सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेमेत्यग्निं
 वै ज्ञातं पाप्मा जग्राह तं देवा आहुतीभिः पाप्मानमपाद्मन्नाहुतीनां
 यज्ञेन यज्ञस्य दक्षिणामिर्दक्षिणानां ब्राह्मणेन ब्राह्मणस्य छन्दो^७मिश्रच्छन्दसा^८
 स्वाध्यायेनापहतपाप्मा स्वाध्यायो देवपवित्रं वा एतत् योऽनू^९श्मृजत्यभांगो
 वाचि भवत्यभांगो नाके तद्देषाभ्युक्ता। यस्तित्याजं सखिविदः^{१०} सखायं न
 तस्य वाच्यापि भागो अस्ति। यदी^{११} शृणोत्यलकः^{१२} शृणोति न हि प्रवेदं
 सुकृतस्य पन्थामिति तस्मा^{१३}श्वाध्यायोऽध्येतव्यो यं यं क्रतुमधीते तेन तेनास्येष्टं
 भवत्यग्नेर्वायोरादित्यस्य सायुज्यं गच्छति तद्देषाभ्युक्ता। ये अर्वाङ्मुत वा पुराणे
 वेदं विद्वा^{१४}समभितो वदन्त्यादित्यमेव ते परिवदन्ति सर्वे अग्निं द्वितीयं तृतीयं च

ह॒स्मि॒मि॒ति॒ या॒व॒ती॒र्व॒ दे॒वता॒स्ताः॒ सर्वा॑ वे॒दवि॒दि॒ ब्रा॒ह्म॒णे व॑स॒न्ति॒ तस्मा॑द्ब्रा॒ह्म॒णेभ्यो॑
वे॒दवि॒द्भ्यो॑ दि॒वे दि॒वे नम॑स्कु॒र्यान्ना॒क्षी॒लं की॑र्तये॒ता ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति॥१९॥

[१५]

रि॒च्य॒त इ॒व वा॒ ए॒ष प्रे॒व रि॒च्य॒ते यो॒ या॒ज॒य॒ति॒ प्र॒ति वा॒ गृ॒ह्णा॒ति॒
या॒ज॒यि॒त्वा प्र॒ति॒गृ॒ह्य वा॒ऽऽन॑श्च॒ञ्चिः॒ स्वा॑ध्यायं वे॒दम॑धी॒यीत॒ त्रि॒रात्रं॑ वा॒ सा॒वि॒त्री
गा॒य॒त्रीम॒न्वा॒तिरे॒च॒य॒ति॒ व॒रो द॑क्षि॒णा व॒रेणै॒व व॒रः॑ स्मृ॒णो॒त्यात्मा॒ हि व॒रः॑॥२०॥

[१६]

दु॒हे ह॒ वा॒ ए॒ष छ॒न्दा॑सि॒ यो या॒ज॒य॒ति॒ स येन॑ य॒ज्ञक॑तु॒नां या॒ज॒ये॒ध्मोऽर॑ण्यं
प॒रेत्य॑ शु॒चौ दे॒शे स्वा॑ध्यायमे॒वैन॑म॒धी॒यन्ना॒सीत॒ तस्या॑न॒शनं॑ दी॒क्षा स्था॑नमु॒प॒स॒द॒
आ॒स॒नः॑ सु॒त्या वा॒ग॒जु॒ह॒र्म॒नं उ॒प॒भृ॒क्षु॒तिर्धु॒वा प्रा॒णो ह॒विः॒ सा॒मा॒ध्व॒र्युः स॒ वा ए॒ष
य॒ज्ञः प्रा॒णद॑क्षि॒णोऽन॑न्तदक्षि॒णः स॒मृ॒द्ध॒तरः॑॥२१॥

[१७]

क॒ति॒धा॒व॒की॒र्णा॒ प्र॒वि॒श॒ति॒ च॒तु॒र्थ॒त्या॒हु॒र्ब्र॒ह्म॒वा॒दि॒नो॒ म॒रु॒तः॒ प्रा॒णै॒रि॒न्द्रं॒ ब॒ले॒न॒
 बृ॒ह॒स्प॒तिं॒ ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒से॒ना॒ग्नि॒मे॒वे॒तरे॒ण॒ स॒र्वे॒ण॒ त॒स्यै॒तां॒ प्रा॒यश्चि॒त्तिं॒ वि॒दां॒ च॒का॒र॒
 सु॒दे॒वः॒ का॑ँश॒य॒पो॒ यो॒ ब्र॒ह्म॒चा॒र्य॒व॒कि॒रे॒द॒मा॒वा॒स्या॒या॒ ॥ रा॒त्र्या॒म॒ग्निं॒ प्र॒णी॒यो॒प॒स॒मा॒धाय॒
 द्वि॒रा॒ज्य॒स्यो॒प॒धा॒तं॒ जु॒हो॒ति॒ का॒मा॒व॒की॒र्णो॒ऽस्म्य॒व॒की॒र्णो॒ऽस्मि॒ का॒म॒ का॒मा॒य॒
 स्वा॒हा॒ का॒मा॒भि॒द्भु॒धो॒ऽस्म्य॒भि॒द्भु॒धो॒ऽस्मि॒ का॒म॒ का॒मा॒य॒ स्वा॒हे॒त्य॒मृतं॒ वा॒
 आ॒ज्य॒म॒मृतं॒मे॒वा॒ऽऽत्म॒न्य॒ते॒ हु॒त्वा॒ प्र॒य॒ता॒ञ्ज॒लिः॒ क॒वा॒ति॒र्य॒ङ्क्षुः॒ग्नि॒म॒भि॒म॒ञ्ज॒येत्॒ सं॒
 मां॒ऽऽसि॒श्च॒न्तु॒ म॒रु॒तः॒ स॒मि॒न्द्रः॒ सं॒ बृ॒ह॒स्प॒तिः॑ । सं॒ मा॒ऽऽय॒म॒ग्निः॒ सि॒ञ्च॒त्वा॒यु॒षा॒ च॒
 ब॒ले॒न॒ चा॒ऽऽयु॑ष्म॒न्तं॒ करो॒त॒ मे॒ति॒ प्रा॒ति॒ हा॒स्मै॒ म॒रु॒तः॒ प्रा॒णान्द॒ध॒ति॒ प्र॒ती॒न्द्रो॒ ब॒लं॒ प्रा॒ति॒
 बृ॒ह॒स्प॒तिं॒ ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सं॒ प्र॒त्य॒ग्नि॒रि॒तर॒ध्म॒र्व॒ ॥ स॒र्व॒त॒नु॒र्भू॒त्वा॒ स॒र्व॒मा॒युरे॒ति॒ त्रि॒र॒भि॒म॒ञ्ज॒येत्॒
 त्रि॒ष॒त्या॒ हि॒ दे॒वा॒ यो॒ऽपू॒त॒ इ॒व॒ म॒न्ये॒त् स॒ इ॒त्थं॒ जु॒हु॒या॒दि॒त्थ॒म॒भि॒म॒ञ्ज॒येत्॒ पु॒नी॒त॒
 ए॒वा॒ऽऽत्म॒न॒मा॒युरे॒वा॒ऽऽत्म॒न्य॒ते॒ व॒रो॒ दक्षि॑णा॒ व॒रै॒णै॒व॒ व॒रः॑ ॥ स्मृ॒णो॒त्या॒त्मा॒ हि॒
 व॒रः॑ ॥ २२ ॥

[१८]

भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्ये ब्रह्म प्रपद्ये ब्रह्मकोशं
 प्रपद्येऽमृतं प्रपद्येऽमृतकोशं प्रपद्ये चतुर्जालं ब्रह्मकोशं यं मृत्युर्नावपश्यति तं
 प्रपद्ये देवान् प्रपद्ये देवपुरं प्रपद्ये परीवृतो वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाऽहं तेजसा
 कश्यपस्य यस्मै नमस्तच्छिरो धर्मो मूर्धानं ब्रह्मोत्तरा हनुर्यज्ञोऽधरा विष्णुरहदयः
 संवत्सरः प्रजननमाश्विनौ पूर्वपादावत्रिर्मध्यं मित्रावरुणावपरपादावग्निः पुच्छस्य
 प्रथमं काण्डं तत् इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभयं चतुर्थः स वा एष दिव्यः शाक्रः
 शिशुमारस्तः ह य एवं वेदापं पुनर्मृत्युं जयति जयति स्वर्गं लोकं नाध्वनि प्रमीयते
 नाप्सु प्रमीयते नाग्नौ प्रमीयते नान्पत्यः प्रमीयते लब्धवान्नो भवति ध्रुवस्त्वमासि
 ध्रुवस्य क्षितमसि त्वं भूतानामधिपतिरसि त्वं भूतानाः श्रेष्ठोऽसि त्वां भूतान्युप
 पर्यावर्तन्ते नमस्ते नमः सर्वं ते नमो नमः शिशुकुमाराय नमः ॥ २३ ॥

[१९]

नमः प्राच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमो
 दीक्षिणायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमः प्रतीच्यै
 दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नम उर्ध्वायै दिशे याश्च
 देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नम ऊर्ध्वायै दिशे याश्च देवता एतस्यां
 प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमोऽधरायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च
 नमो नमोऽवान्तरायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमो
 गङ्गायमुनयोर्मध्ये ये वसन्ति ते मे प्रसन्नात्मानश्चिरं जीवितं वर्धयन्ति नमो
 गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्च नमो नमो गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्च नमः॥२४॥

[२०]

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः। नमो वाचे
 नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते कंरोमि॥

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

ॐ तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्। शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुषपदे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

चित्तिः सुक्। चित्तमाज्यम्। वागवेदिः। आधीतं बर्हिः। केतो अग्निः। विज्ञातमग्निः। वाक्पतिरहोता। मन उपवृत्ता। प्राणो हविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते विधे नामन्। विधेम ते नाम। विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः सोमं पिबतु। आऽस्मासु नृणान्याध्वाहा॥१॥

अध्वर्युः पश्च च॥

[१]

पृथिवी होता। द्यौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बहुस्पतिरुपवृत्ता। वाचस्पते वाचो वीर्येण। सम्भृततमेनायक्ष्यसे। यजमानाय वार्यम्। आसुवस्करस्मै। वाचस्पतिः सोमं पिबतु। जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहा॥२॥

पृथिवी होता दशं॥ ————— [२]

अग्निर्होता॥ अग्निना॑ उध्वर्यु॑। त्वष्टा उभीत्। मित्र उ॑पवक्ता। सोमः सोम॑स्य पुरो॒गाः। शुकः शु॒कस्य॑ पुरो॒गाः। श्रा॒तास्त॑ इन्द्र॒ सोमो॑। वा॒तापे॑र॒हवन्श्रु॑तः स्वाहा॑॥ ३ ॥

अग्निर्होता उष्टौ॥ ————— [३]

सूर्य॑ ते चक्षुः॑। वा॒तं प्रा॒णः। द्वां पृ॒ष्ठम्। अ॒न्तरि॑क्षमा॒त्मा। अङ्गै॑र्यज्ञम्। पृथि॒वीः शरी॑रैः। वाच॑स्पते उच्छि॒द्रया॑ वा॒चा। अ॒च्छि॒द्रया॑ जु॒ह्वा॑। दि॒वि दै॒वावृ॒धः॑ हो॒त्रा मे॑रयस्व॒ स्वाहा॑॥ ४ ॥

सूर्य॑ ते नव॑॥ ————— [४]

महा॑ह॒विर॑होता॑। स॒त्यह॑विर॒ध्वर्युः॑। अ॒च्यु॑तपाजा अ॒भीत्। अ॒च्यु॑तमना उ॒पव॑क्ता। अ॒नाधृ॑ष्यश्चा॒प्रतिधृ॑ष्यश्च॒ यज्ञ॑स्याभि॒गरो॑। अ॒यास्य॑ उ॒द्गा॒ता। वाच॑स्पते ह॒वि॒द्विधे॑ नामन्। वि॒धेम॑ ते॒ नाम॑। वि॒धेस्त्वम॑स्माकं॒ नाम॑। वाच॑स्पतिः सोम॑मपात्। मा दै॒व्य॒स्तनु॑श्छेदि॒ मा म॑नुष्यः। नमो॑ दि॒वे। नमः॑ पृथि॒व्यै स्वाहा॑॥ ५ ॥

अपात्रौणि च॥

[५]

वाग्धोता॑। दीक्षा पत्नी॑। वातो॑ऽध्वर्युः। आपो॑ऽभिगरः। मनो॑ हविः। तप॑सि जुहोमि। भूर्भुवः॑ सुवः। ब्रह्म॑ स्वयम्भु। ब्रह्म॑णे स्वयम्भुवे स्वाहा॑॥६॥

वाग्धोता नव॥

[६]

ब्राह्म॑ण एक॑होता। स य॒ज्ञः। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्मुष्टिं॑ यशः। य॒ज्ञश्च॑ मे भूयात्। अ॒ग्निर्द्वि॑होता। स भ॒र्ता। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्मुष्टिं॑ यशः। भ॒र्ता च॑ मे भूयात्। पृथि॒वी त्रि॑होता। स प्र॑तिष्ठा॥७॥

स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्मुष्टिं॑ यशः। प्र॑तिष्ठा च॑ मे भूयात्। अ॒न्तरि॑क्षं चतु॒र॒होता॑। स वि॒ष्टाः। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्मुष्टिं॑ यशः। वि॒ष्टाश्च॑ मे भूयात्। वा॒युः पञ्च॑होता। स प्रा॒णः। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्मुष्टिं॑ यशः। प्रा॒णश्च॑ मे भूयात्॥८॥

च॒न्द्रमाः षड्धो॑ता। स ऋतू॑न्कल्पयति। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्मुष्टिं॑ यशः। ऋत॑वश्च मे कल्पन्ताम्। अ॒न्नः स॒प्त॒होता॑। स प्रा॒णस्य॑ प्रा॒णः। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्मुष्टिं॑ यशः। प्रा॒णस्य॑ च मे प्रा॒णो भू॑यात्। द्यौर॒ष्ट॒होता॑। सो॒ऽन्नाधू॑ष्यः॥९॥

स मे ददातु प्रजां पशून्मुष्टिं यशः। अनाधृष्यश्च भूयासम्। आदित्यो नवहोता।
स तेजस्वी। स मे ददातु प्रजां पशून्मुष्टिं यशः। तेजस्वी च भूयासम्।
प्रजापतिर्दशहोता। स इदं सर्वम्। स मे ददातु प्रजां पशून्मुष्टिं यशः। सर्वं च
मे भूयात्॥१०॥

प्रतिष्ठा प्राणश्च मे भूयादनाधृष्यः सर्वं च मे भूयात्॥

[७]

अग्निर्यजुर्भिः। सविता स्तोमैः। इन्द्रं उक्थामदैः। मित्रावरुणावाशिषां।
अङ्गिरसो धिष्णिंयैरग्निभिः। मरुतः सदोहविर्धानाभ्याम्। आपः प्रोक्षणीभिः।
ओषधयो बर्हिषां। अदितिर्वेद्यां। सोमो दीक्षया॥११॥

त्वष्ट्रेभ्येनं। विष्णुर्यज्ञेनं। वसंव आज्येन। आदित्या दक्षिणाभिः। विश्वे देवा
ऊर्जा। पूषा स्वंगाकरेण। बृहस्पतिः पुरोधया। प्रजापतिरुद्दीथेनं। अन्तरिक्षं
पुवित्रेण। वायुः पात्रैः। अहं श्रद्धया॥१२॥

दीक्षया पात्रैरेकं च॥

[८]

सेनेन्द्रस्य। धेना बृहस्पतैः। पत्न्या पूष्णः। वाग्वायोः। दीक्षा सोमस्य।
पृथिव्यग्नेः। वसूनां गायत्री। रुद्राणां त्रिष्टुक्। आदित्यानां जगती।
विष्णोरनुष्टुक्॥१३॥

वरुणस्य विराट्। यज्ञस्य पङ्क्तिः। प्रजापतेरनुमतिः। मित्रस्य श्रद्धा। सवितुः
प्रसूतिः। सूर्यस्य मरीचिः। चन्द्रमसो रोहिणी। ऋषीणामरुन्धती। पर्जन्यस्य
विद्युत्। चतस्रो दिशः। चतस्रोऽवान्तरदिशाः। अहश्च रात्रिश्च। कृषिश्च वृष्टिश्च।
त्विषिश्चापचितिश्च। आपश्चौषधयश्च। ऊर्कं सूनृतां च देवानां पत्नयः॥१४॥

अनुष्टुप्दिशः षट्॥

[१]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि।
राज्ञां त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणेऽग्नये हिरण्यम्। तेनामृतत्वमश्न्याम्। वयो
दात्रे। मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे। क इदं कस्मां अदात्। कामः कामाया। कामो
दाता॥१५॥

कामः प्रतिग्रहीता। कामः५ समुद्रमाविश। कामेन त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते।
पृषा ते काम दक्षिणा। उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु। सोमाय वासः। रुद्राय
गाम्। वरुणायश्वम्। प्रजापतये पुरुषम्॥१६॥

मनवे तल्पम्। त्वष्ट्रेऽजाम्। पूष्णेऽविम्। निर्ऋत्या अश्वतरगर्द्भौ। हिमवतो
हस्तिनम्। गन्धर्वाप्सरस्यः स्रगलं करणे। विश्वेभ्यो देवेभ्यो धान्यम्। वाचेऽन्नम्।
ब्रह्मण ओदनम्। समुद्रायार्पः॥१७॥

उत्तानायाङ्गीरसायानः। वैश्वानराय रथम्। वैश्वानरः प्रलथा नाकमारुहत्।
दिवः पृष्ठं भन्दमानः सुमन्मभिः। स पूर्ववज्रनयज्जन्तवे धनम्। समानमज्मा
परियाति जागृविः। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणे वैश्वानराय रथम्।
तेनामृतत्वमश्याम्। वयो दात्रे। मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे॥१८॥

क इदं कस्मा अदात्। कामः कामाय। कामो दाता। कामः प्रतिग्रहीता।
कामः५ समुद्रमाविश। कामेन त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते। पृषा ते काम दक्षिणा।

उत्तानस्त्वाङ्गिरसः प्रतिगृह्णातु॥११॥

दाता पुरुषमपः प्रतिग्रहीत्रे नवं च॥

[१०]

सुवर्णं घर्मं परिवेद वेनम्। इन्द्रस्यात्मानं दशधा चरन्तम्। अन्तः संमुद्रे
मनसा चरन्तम्। ब्रह्मान्वविन्ददशहोतारमर्णो॥ अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानाम्।
एकः सन्बहुधा विचारः। शतं शूक्राणि यत्रैकं भवन्ति। सर्वे वेदा यत्रैकं भवन्ति।
सर्वे होतारो यत्रैकं भवन्ति। समानंसीन आत्मा जनानाम्॥१०॥

अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानां१ सर्वात्मा॥ सर्वाः१ प्रजा यत्रैकं भवन्ति।
चतुरहोतारो यत्र सम्पदं गच्छन्ति देवैः। समानंसीन आत्मा जनानाम्। ब्रह्मेन्द्रमग्निं
जगतः प्रतिष्ठाम्। दिव आत्मानं१ सवितारं बृहस्पतिम्॥ चतुरहोतारं प्रादिशोऽनु
ब्रूयाम्। वाचो वीर्यं तपसाऽन्वविन्दत्। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। त्वष्टारं१ रूपाणि
विकुर्वन्तं विपश्चिम्॥११॥

अमृतस्य प्राणं यज्ञमेतम्। चतुरहोतृणामात्मानं कवयो निचिक्वुः। अन्तः
प्रविष्टं कर्तारमेतम्। देवानां बन्धु निहितं गुहांसु। अमृतेन क्लृप्तं यज्ञमेतम्।
चतुरहोतृणामात्मानं कवयो निचिक्वुः। शतं नियुतः परिवेद विश्वा विश्ववारः।
विश्वमिदं वृणाति। इन्द्रस्यात्मा निहितः पञ्चहोता। अमृतं देवानामायुः
प्रजानाम्॥२२॥

इन्द्रः राजानं सवितारमेतम्। वायोरात्मानं कवयो निचिक्वुः। रश्मिः
रश्मीनां मध्ये तपन्तम्। ऋतस्य पदे कवयो निपांति। य आण्डकोशे भुवनं बिभर्ति।
अनिर्मिणः सन्नधं लोकान् विचष्टे। यस्याण्डकोशः शुष्ममाहुः प्राणमुल्बम्।
तेन क्लृप्तोऽमृतेनाहमस्मि। सुवर्णं कोशः रजसा परीवृतम्। देवानां वसुधानीं
विराजम्॥२३॥

अमृतस्य पूर्णान्तामुं कलां विचक्षते। पादः षड्भौतुर्न किलाविविध्से। येनर्तवः
पञ्चधोत क्लृप्ताः। उत वा षड्धा मनसोत क्लृप्ताः। तः षड्भौतारमृतुभिः कल्पमानम्।

ऋतस्य पदे कवयो निपा॑न्ति। अन्तः प्रविष्टं कर्तारि॑मेतम्। अन्तश्चन्द्रम॑सि मन॑सा चरन्तम्। सहैव सन्तं न विजान॑न्ति देवाः। इन्द्र॑स्यात्मान॑श्च शत॒धा चरन्तम्॥ २४ ॥

इन्द्रो राजा जग॑तो य ई॒शो। स॒प्तहो॑ता स॒प्तधा वि॑क्लृ॒प्तः। प॒रेण॑ तन्तु॑ परिषि॒ध्यमा॑नम्। अ॒न्तरा॑दित्ये मन॑सा चरन्तम्। दे॒वाना॑श्च हृद॑यं ब्रह्मा॒न्ववि॑न्दत्। ब्रह्मैतद्ब्रह्म॑ण॒ उज्ज॑भार। अ॒र्कश्चो॑तन्त॑श्च स॒रिर॑स्य मध्ये। आ यस्मि॑न्भू॒तस॑ प॒रेवः। मेह॑न्ति बहु॒लाश्च॑ श्रियम्। ब॒ह्व॒शामि॑न्द्र गोम॑तीम्॥ २५ ॥

अच्यु॑तां बहु॒लाश्च॑ श्रियम्। स हरि॑र्वसू॒वित॑तमः। प॒रुरि॑न्द्रा॒य पि॒न्वते। ब॒ह्व॒शामि॑न्द्र गोम॑तीम्। अच्यु॑तां बहु॒लाश्च॑ श्रियम्। म॒ह्यमि॑न्द्रो निय॑च्छतु। श॒तश्च॑ श॒ता अ॑स्य यु॒क्ता हरी॑णाम्। अ॒र्वाङा॑ यातु॒ वसु॑भी र॒श्मिरि॑न्द्रः। प्रम॑ह॒माणो॑ बहु॒लाश्च॑ श्रियम्। र॒श्मिरि॑न्द्रः स॒विता॑ मे निय॑च्छतु॥ २६ ॥

धृ॒तं तेजो॑ मधु॑मदिन्द्रि॒यम्। म॒य्यय॑मग्नि॒र्दधा॑तु। हरि॑ः प॒तङ्गः प॑ट॒री सु॑प॒र्णः। दि॒वि॒क्षयो॑ नभ॑सा य ए॒ति। स न॒ इन्द्रः॑ का॒मव॑रं द॒दातु॑। प॒ञ्चा॑रं च॒क्रं परि॑वर्तते

पृथु। हिरण्यज्योतिः सरिरस्य मध्ये॥ अजस्रं ज्योतिर्नमसा सर्पदति। स न इन्द्रः
कामवरं ददातु। सप्त युञ्जन्ति रथमेकचक्रम्॥ २७॥

एको अश्वो वहति सप्तनामा। त्रिनाभिं चक्रमजरमनर्वम्। येनेमा विश्वा भुवनानि
तस्थुः। भद्रं पश्यन्त उपसेदुरग्रे॥ तपो दीक्षामृषयः सुवर्षिदः। ततः क्षत्रं बलमोजंश्च
जातम्। तदस्मै देवा अभि सन्नमन्तु। श्वेतः रश्मिं बोभुज्यमानम्। अपां नेतारं
भुवनस्य गोपाम्। इन्द्रं निचिक्युः परमे व्योमन्॥ २८॥

रोहिणीः पिङ्गला एकरूपाः। क्षरन्तीः पिङ्गला एकरूपाः। शतः सहस्राणि
प्रयुतानि नाव्यानाम्। अयं यः श्वेतो रश्मिः। परि सर्वमिदं जगत्। प्रजा
पशून्धनानि। अस्माकं ददातु। श्वेतो रश्मिः परि सर्वं बभूव। सुवन्मह्यं पशून्
विश्वरूपान्। पतङ्गमक्तमसुरस्य मायया॥ २९॥

हृदा पश्यन्ति मनसा मनीषिणः। समुद्रे अन्तः कवयो विचक्षते। मरीचीनां
पदमिच्छन्ति वेधसः। पतङ्गो वाचं मनसा बिभर्ति। तां गन्धर्वोऽवदद्गर्भे अन्तः।

तां द्योतमानां स्वयं मनीषाम्। ऋतस्य पदे कवयो निपाति। ये ग्राम्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। अग्निस्ता अग्रे प्रमुमोक्तु देवः॥३०॥

प्रजापतिः प्रजयां संविदानः। वीतं स्तुकेस्तुके। युवमस्मासु नियच्छतम्। प्र यज्ञपतिन्तिर। ये ग्राम्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। वायुस्ता अग्रे प्रमुमोक्तु देवः। प्रजापतिः प्रजयां संविदानः। इडाथै सृतं धृतवच्चराचरम्। देवा अन्वविन्दन्नुतां हितम्। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय॥३१॥

आत्मा जनानां विकुर्वन्तं विपश्चिं प्रजानां वसुधानां विराजं चरन्तं गोमतीं मे नियच्छुत्वेकवक्त्रं व्योमन्मायया देव एकरूपा

अष्टौ च॥ [११]

सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। स भूमिं विश्वतो वृत्वा।

अत्यतिष्ठदशाङ्गुलम्। पुरुष एवेदं सर्वम्। यद्भूतं यच्च भव्यम्। उतामृतत्वस्येशानः।
यदन्ननातिरोहति। एतावानस्य महिमा। अतो ज्यायांश्च पुरुषः॥३२॥

पादौऽस्य विश्वा भूतानि। त्रिपादस्यामृतं दिवि। त्रिपादूर्ध्व उदैत्पुरुषः।
पादौऽस्येहाम्बात्पुनः। ततो विष्वङ्क्रामत्। साशनानशने अभि। तस्माद्द्विराडजायत
विराजो अधि पुरुषः। स जातो अत्यरिच्यत। पश्चाद्भूमिमथो पुरः॥३३॥

यत्पुरुषेण हविषां देवा यज्ञमतन्वत। वसन्तो अस्यासीदाज्यम्। ग्रीष्म इध्मः
शरद्धिविः। सप्तास्यांसन्परिधयः। त्रिः सप्त समिधः कृताः। देवा यद्यज्ञं तन्वानाः।
अबध्नन्पुरुषं पशुम्। तं यज्ञं बर्हिषि प्रौक्षन्। पुरुषं जातमग्नतः॥३४॥

तेन देवा अयजन्त। साध्या ऋषयश्च ये। तस्माद्यज्ञाध्मसर्वहुतः।
सम्भूतं पृषदाज्यम्। पशूँस्ताँश्चके वायव्यान्। आरण्यान्याम्याश्च ये।
तस्माद्यज्ञाध्मसर्वहुतः। ऋचः सामानि जज्ञिरे। छन्दाँसि जज्ञिरे तस्मात्।
यजुस्तस्मादजायत॥३५॥

तस्मादश्वा अजायन्त। ये के चोभयादतः। गावो ह जज्ञिरे तस्मात्। तस्माञ्जाता अजावयः। यत्पुरुषं व्यदधुः। कतिधा व्यंकल्पयन्। मुखं किमस्य कौ बाहू। कावूरु पादाबुध्येते। ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत्। बाहू राजन्यः कृतः॥३६॥

ऊरू तदस्य यद्वैश्यः। पृथ्वा ५ शूद्रो अजायत। चन्द्रमा मनसो जातः। चक्षुः सूर्यो अजायत। मुखोदिन्द्रश्चाग्निश्च। प्राणाद्वायुरजायत। नाभ्यां आसीदन्तरिक्षम्। शीर्ष्णो द्यौः समवर्तत। पृथ्वा भूमिर्दिशः श्रोत्रात्। तथा लोका ५ अंकल्पयन्॥३७॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसस्तु पारे। सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः। नामानि कृत्वाऽभिवदन् यदास्तौ। धाता पुरस्ताद्यमुदाजहार। शक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः। तमेवं विद्वानमृत इह भवति। नान्यः पन्था अयनाय विद्यते। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः। तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते ह नाकं महिमानः सचन्ते। यत्र पूर्वं साध्याः सन्ति देवाः॥३८॥

पुरुषः पुरोऽग्रतोऽजायत कृतोऽकल्पयन्नासं द्वे च (ज्यायानधि पुरुषः। अन्यत्र पुरुषः॥)।

अद्भ्यः सम्भूतः पृथिव्यै रसाञ्च। विश्वकर्मणः समवर्तताधि। तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति। तत्पुरुषस्य विश्वमाजानमग्रै। वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसः परस्तात्। तमेवं विद्वानमृतं इह भवति। नान्यः पन्था विद्यतेऽयं नाय। प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः। अजायमानो बहुधा विजायते॥३१॥

तस्य धीराः परिजानन्ति योनिम्। मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः। यो देवेभ्य आतपति। यो देवानां पुरोहितः। पूर्वो यो देवेभ्यो जातः। नमो रुचाय ब्राह्मये। रुचं ब्राह्मं जनयन्तः। देवा अग्रे तदंशुवन्। यस्त्वैवं ब्राह्मणो विद्यात्। तस्य देवा असन्वधो। होशं ते लक्ष्मीश्च पत्न्यौ। अहोरात्रे पार्श्वे। नक्षत्राणि रूपम्। अश्विनौ व्यातम्। इष्टं मनिषाण। अमुं मनिषाण। सर्वं मनिषाण॥४०॥

जायते वशं सत च॥

[१३]

भर्ता सन्निभ्यमाणो बिभर्ति। एको देवो बहुधा निविष्टः। यदा भारं तन्द्रयते स भर्तुम्। निधाय भारं पुनरस्तमेति। तमेव मृत्युममृतं तमाहुः। तं भर्तारं तमं

गोसारमाहुः। स भूतो भ्रियमाणो बिभर्ति। य ए॒नं वेदं स॒त्येन॒ भर्तु॑म्। स॒द्यो ज्ञा॒त॒मृत॑
जहात्येषः। उ॒तो ज॒रन्तं॑ न जहात्येकम्॥४१॥

उ॒तो ब॒ह॒ने॒क॒म॒ह॑र्जहार। अत॑न्द्रो दे॒वः स॒द॒मे॒व प्रा॒र्थः। य॒स्त॒द्वे॒द् य॒तं आ॒ब॒भू॒व।
स॒न्धां च॒ या॑ सं॒न्द॒धे ब्र॒ह्म॑णैषः। र॒म॒ते तस्मि॑न्मृत जी॒र्णे श॒याने॑। नैनं॑ जहात्यहः
सु॒ पूर्व्येषु॑। त्वामापो॒ अनु॑ सर्वाश्चरन्ति जान॒तीः। व॒ध॒सं प॒यसा॑ पु॒नानाः॑। त्व॒मग्नि॑
ह॒व्य॒वाह॑ संमि॒न्ध॒मे। त्वं भ॒र्ता मा॑तरिश्वा॒ प्र॒जाना॑म्॥४२॥

त्वं य॒ज्ञस्त्व॑मु॒वेवा॑सि सोमः॑। त॒वं दे॒वा ह॒व॒मा॒य॒न्ति॑ सर्वे॑। त्वमे॒कोऽसि॑
ब॒ह॒न॒नु॒प्रवि॑ष्टः। नम॑स्ते अस्तु सु॒हवो॑ म ए॒धि। नमो॑ वामस्तु शृणु॒त॑ ह॒वं मे।
प्राणा॑पानावजि॒र॑ सं॒श्चर॑न्तौ। ह॒यामि॑ वां ब्र॒ह्म॑णा तूर्तमे॒तम्॑। यो मां द्वेष्टि॑ तं ज॒हितं॑
यु॒वाना॑। प्राणा॑पानौ संवि॒दानौ॑ ज॒हित॑म्। अ॒मुष्या॑सु॒नामा॑ सङ्ग॑साधाम्॥४३॥

तं मे॑ दे॒वा ब्र॒ह्म॑णा संवि॒दानौ॑। व॒धाय॑ द॒त्तं त॒म॒ह॑ सं॒ह॒नामि॑। अ॒सं॒ज्ञा॒जान॑ स॒त
आ॒ब॒भू॒व। यं यं ज॒जान॑ स उ॒ गो॒पो अ॑स्य। य॒दा भा॒रं त॒न्द्रय॑ते स भर्तु॑म्।

परास्य भारं पुनरस्तमेति । तद्वै त्वं प्राणो अभवः । महान्नोर्गः प्रजापतेः । भुजः
करिष्यमाणः । यद्देवान्प्राणयो नवं ॥ ४४ ॥

एकं प्रजानाङ्गसाथां नवं ॥

[१४]

हरिः५ हरन्तमनुयन्ति देवाः । विश्वस्येशानं वृषभं मतीनाम् । ब्रह्म
सरूपमनुमेदमागात् । अयनं मा विवंधीर्विक्रमस्व । मा छिंदो मृत्यो मा
वंधीः । मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः । प्रजां मा मे रीरिषु आयुरुग्र । नृचक्षंसं
त्वा हविषां विधेम । सुदृशकमानाय । प्रवेपानाय मृत्यवे ॥ ४५ ॥

प्राप्त्वा आशां अश्रुवन् । कामेनाजनयन्पुनः । कामेन मे काम आगात् ।
हृदयाद्धृदयं मृत्योः । यदमीषामदः प्रियम् । तदैतूपमामभि । परं मृत्यो अनु परेहि
पन्थाम् । यस्ते स्व इतरो देवयानात् । चक्षुष्मते श्रुवते ते ब्रवीमि । मा नः प्रजा
रीरिषो मोत वीरान् । प्र पूर्य मनसा वन्दमानः । नाधमानो वृषभं चर्षणीनाम् ।
यः प्रजानामेकराणामानुषीणाम् । मृत्युं यजे प्रथमजामृतस्य ॥ ४६ ॥

मृत्यवे वीराःश्चत्वारि च ॥

[१५]

तरणिर्विश्वद॑श्चतो ज्योतिष्कृद॑सि सूर्य। विश्व॑मा भा॑सि रोच॒नम्।
उ॒प॒याम॑गृहीतोऽसि सूर्याय त्वा भ्राज॑स्वत ए॒ष ते योनिः॑ सूर्याय त्वा
भ्राज॑स्वते॥४७॥

[१६]

आ प्या॑यस्व मदि॒न्तम् सोम॑ विश्वा॑भिरु॒तिभिः॑। भवा॑ नः स॒प्रथ॑स्तमः॥४८॥

[१७]

ई॒युष्टे ये पूर्वा॑तरामप॑श्यन् व्युच्छ॑न्तीमु॒षसं॑ म॒र्त्यासः॑। अ॒स्माभि॑रू नु
प्रा॒ति॒चक्ष्या॑ऽभूदो ते यं॒न्ति ये अ॑प॒रीषु॑ प॒श्यान्॥४९॥

[१८]

ज्योति॑ष्मतीं त्वा सा॒दयामि॑ ज्योतिष्कृ॑तं त्वा सा॒दयामि॑ ज्योतिर्वि॑दं त्वा
सा॒दयामि॑ भा॒स्वतीं॑ त्वा सा॒दयामि॑ ज्व॒ल॒न्तीं॑ त्वा सा॒दयामि॑ म॒ल्मला॑भ॒व॒न्तीं॑ त्वा
सा॒दयामि॑ दी॒प्य॑मानां त्वा सा॒दयामि॑ रोच॑मानां त्वा सा॒दया॑प्यज॑क्षां त्वा सा॒दयामि॑

बृहज्योतिषं त्वा सादयामि बोधयन्तीं त्वा सादयामि जाग्रतीं त्वा सादयामि॥५०॥

[११]

प्रया॒साय॒ स्वाहा॑ऽऽया॒साय॒ स्वाहा॑ वि॒या॒साय॒ स्वाहा॑ सं॒या॒साय॒ स्वाहो॑द्या॒साय॒
स्वाहा॑ऽवया॒साय॒ स्वाहा॑ शु॒चे स्वाहा॑ शोका॒य स्वाहा॑ तप्य॒त्वै स्वाहा॑ तप॑ते स्वाहा॑
ब्रह्म॑ह॒त्यायै॒ स्वाहा॑ सर्व॑स्मै स्वाहा॑॥५१॥

[२०]

चि॒त्त॑ꣳ सं॒त्ता॒नेन॑ भ॒वं य॒क्रा रु॒द्रन्त॑नि॒म्ना प॒शुप॑तिꣳ स॒थूल॑हृ॒दये॑ना॒ग्निꣳ
हृ॒दये॑न रु॒द्रं लो॑हि॒तेन॒ शर्व॑ म॒त॒स्नाभ्यां॑ म॒हादे॒वम॒न्तः पा॑र्श्वे॒नौषि॑ष्ठ॒ह॒नꣳ
शि॒ङ्गी॒निको॒श्याभ्या॑म्॥५२॥

[२१]

तच्छुं॑ योरावृ॒णीम॑हे। गा॒तुं य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दैवीः॑ स्व॒स्तिर॑स्तु नः।

स्वस्ति॑र्मानु॒षेभ्यः॑ । ऊ॒र्ध्वं जि॑गातु भेष॒जम् । शं नो॑ अस्तु द्वि॒पदै॑ । शं चतु॑ष्पदे । ॐ
शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑ ॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृत्यो मन्त्रपतिभ्यो मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादुर्माहमूर्षीन्मन्त्रकृतो मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यास ५ शिवामदस्तां जुष्टा देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्। शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मां हासिष्टं मधुं मनिष्ये मधुं जनिष्ये मधुं वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि मधुमतीं देवेभ्यो वाचमुद्यास ५ शुश्रूषेण्या मनुष्येभ्यस्तं मां देवा अवनतु शोभायै पितरोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो वाचे नमो

वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः
 परादूर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यास ॥ शिवामदस्तां जुष्टां
 देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्। शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च
 शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो
 वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं मे
 प्रजार्यै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजार्यै पशूनां भूयासं प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं
 प्राणापानौ मा मां हासिष्टं मधुं मनिष्ये मधुं जनिष्ये मधुं वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि
 मधुमतीं देवेभ्यो वाचमुद्यास ॥ शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मां देवा अवनतु शोभार्यै
 पितरोऽनुमदन्तु ॥ १ ॥

[१]

युञ्जते मनं उत युञ्जते धियः। विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः। वि होत्रा दधे
 वयुनाविदेक इत्। मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।

अ॒श्विनो॒र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॒स्ताभ्या॑माददे। अ॒भिर॑सि ना॒रिर॑सि। अ॒ध्व॒र॒कृ॒द्दे॒वेभ्यः॑।
उ॒त्तिष्ठ॑ ब्र॒ह्मण॑स्पते॥२॥

दे॒व्यन्त॑स्त्वेमहे। उ॒प॒ प्रय॑न्तु म॒रुतः॑ सु॒दान॑वः। इन्द्रं प्रा॒शूर्म॒वा॒ सचा॑म्। प्रै॒तु
ब्र॒ह्मण॑स्पतिः। प्र दे॒व्येतु॑ सु॒नृता॑म्। अ॒च्छां वी॒रं न॑र्यं पु॒ङ्क्ति॑रथसम्। दे॒वा य॒ज्ञं न॑यन्तु
नः। दे॒वीं द्या॒वापृ॑थिवी॒ अनु॑ मे म॒सा॒थाम्। ऋ॒क्षास॑म॒द्य। म॒खस्य॑ शि॒रः॥३॥

म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्षो। इ॒यत्य॑ग्रं आसीः। ऋ॒क्षास॑म॒द्य। म॒खस्य॑
शि॒रः। म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्षो। दे॒वीर्व॒घ्नोर॒स्य भू॑तस्य प्रथम॒जा ऋ॑तावरीः।
ऋ॒क्षास॑म॒द्य। म॒खस्य॑ शि॒रः॥४॥

म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्षो। इन्द्र॒स्यौजो॑ऽसि। ऋ॒क्षास॑म॒द्य। म॒खस्य॑
शि॒रः। म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्षो। अ॒ग्नि॒जा अ॑सि प्र॒जाप॑ते॒ रेतः॑।
ऋ॒क्षास॑म॒द्य। म॒खस्य॑ शि॒रः॥५॥

म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्षो। आ॒यु॒र्धेहि॑ प्रा॒णं धे॑हि। अ॒पानं॑ धे॑हि व्या॒नं

धेहि। चक्षुर्धेहि श्रोत्रं धेहि। मनो धेहि वाचं धेहि। आत्मानं धेहि प्रतिष्ठां धेहि। मां धेहि मयि धेहि। मधु त्वा मधुला करोतु। मुखस्य शिरोऽसि॥६॥

यज्ञस्य पदे स्थः। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमि। त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसा करोमि। जागतेन त्वा छन्दसा करोमि। मुखस्य रास्त्रांऽसि। अदितिस्ते बिलं गृह्णातु। पाङ्केन छन्दसा। सूर्यस्य हरसा श्राय। मुखोऽसि॥७॥

पुते शिरे ऋतावरीरुऋद्धासंमद्या मुखस्य शिरः शिरः शिरांऽसि नवं च॥ [२]

वृष्णो अश्वस्य निष्यदंसि। वरुणस्त्वा धृतव्रत आधूपयतु। मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणा। अर्चिषे त्वा। शोचिषे त्वा। ज्योतिषे त्वा। तपसे त्वा। अभीमं मंहिना दिवम्। मित्रो बभूव सप्रथाः। उत श्रवंसा पृथिवीम्॥८॥

मित्रस्य चर्षणीधृतः। श्रवो देवस्य सानसिम्। द्युमं चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै त्वा। देवस्त्वा सवितोद्वपतु। सुपाणिः स्वङ्गुरिः। सुबाहुरुत शक्त्या। अपद्यमानः पृथिव्याम्। आशा दिश आ पूण। उत्तिष्ठ बृहन्मव॥९॥

ऊ॒र्ध्वस्तिष्ठ॑द्बुवस्त्वम् । सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्षे । ऋजवे॑ त्वा । साधवे॑ त्वा ।
सूक्ष्मि॑त्ये त्वा भूत्यै॑ त्वा । इदम॑हममुमा॑मुष्यायणं वि॒शा प॒शुभिर्ब्रह्म॑वर्च॒सेन॒ पर्यु॑हामि ।
गा॒यत्रेण॑ त्वा छन्द॑साऽऽच्छृ॑णादि । त्रैष्टु॑भेन त्वा छन्द॑साऽऽच्छृ॑णादि । जा॒गतेन॑ त्वा
छन्द॑साऽऽच्छृ॑णादि । छूण॑तु त्वा वाक् । छूण॑तु त्वोर्क् । छूण॑तु त्वा ह॒विः । छू॒न्धि
वाच॑म् । छू॒न्ध्यूर्ज॑म् । छू॒न्धि ह॒विः । दे॒वं पुर॑श्चर स॒ग॒ध्यासं॑ त्वा ॥ १० ॥

पृथिवीं भव वाचम॑ ॥ ————— [३]

ब्रह्म॑न् प्रव॒र्ग्येण॑ प्रच॑रिष्यामः । होत॑र्धर्म॒मभिष्टु॑हि । अग्नी॑द्रोहि॒णौ पुरो॑डाशावधि॑श्रय ।
प्रति॑प्रस्थात॒र्विह॑र । प्रस्तो॑तः सामा॑नि गा॒य । यजु॑र्यु॒क्तं सामा॑भिरा॒क्तं ख॒न्त्वा ।
विश्वै॑र्दे॒वेरनु॑मतं म॒रुद्भिः । दक्षि॑णाभिः प्र॒त॒तं पा॒रयि॑ष्णुम् । स्तु॒भो वह॑न्तु
सुम॑न॒स्यमा॑नम् । स नो रुचं॑ धे॒ह्यदृ॑णीय॒मानः । भूर्भुवः॑ सु॒वः । ओमि॑न्द्र॒वन्तुः
प्रच॑रत ॥ ११ ॥

अह्णीयमानो द्वे च ॥ ————— [४]

ब्रह्मन्प्रचारिष्यामः। होत॑र्धर्ममभिष्टुहि। यमाय॑ त्वा मखाय॑ त्वा। सूर्यस्य॑ हर॑से त्वा। प्राणाय॑ स्वाहा॑ व्यानाय॑ स्वाहा॑ उपानाय॑ स्वाहा॑। चक्षु॑षे स्वाहा॑ श्रोत्रा॑य स्वाहा॑। मन॑से स्वाहा॑ वाचे॑ सर॑स्वत्यै स्वाहा॑। दक्षा॑य स्वाहा॑ कर्त॑वे स्वाहा॑। ओज॑से स्वाहा॑ बला॑य स्वाहा॑। देव॑स्त्वां सवि॑ता मध्वा॑ऽनक्तु॥१२॥

पृथि॒वीं तप॑सस्नायस्व। अ॒र्चिर॑सि शोचि॑रसि ज्योति॑रसि तपो॑ऽसि। स॒ः सौ॒दस्व॑ म॒हा॒ः अ॒सि। शोच॑स्व दे॒ववी॑तमः। वि॒धुम॑मग्ने अरु॑षं मि॒येध्वा। सृज॑ प्र॒शस्त॑दर्श॒तम्। अ॒ञ्जन्ति॑ यं प्रथ॑यन्तो न वि॒प्राः। व॒पाव॑न्तं नाग्नि॒ना तप॑न्तः। पि॒तुर्न॑ पू॒त्र उ॒प॑सि प्रे॒ष्ठः। आ॒ घ॒र्मो अ॒ग्निमृ॑तय॒न्नसा॑दीत्॥१३॥

अना॒धृष्या॑ पुर॒स्तात्। अ॒ग्नेरा॑धिपत्ये। आयु॑र्म॒ दाः। पु॒त्रव॑ती दक्षि॒णतः॑। इन्द्र॒स्याधि॑पत्ये। प्र॒जां मे॑ दाः। सु॒षदा॑ प॒श्चात्। दे॒वस्य॑ सवि॒तुरा॑धिपत्ये। प्रा॒णं मे॑ दाः। आ॒श्रुति॑रु॒त्तर॑तः॥१४॥

मित्रा॒वरु॑णयो॒राधि॑पत्ये। श्रोत्रं॑ मे॒ दाः। वि॒धृति॑रु॒परि॑ष्ठात्। बृह॒स्पते॑राधिपत्ये।

ब्रह्मं मे दाः क्षत्रं मे दाः। तेजो मे धा वर्चो मे धाः। यशो मे धास्तपो मे धाः। मनो मे धाः। मनोरथांसि भूरिपुत्रा। विश्वाभ्यो मा नाष्ट्राभ्यः पाहि॥१५॥

सुपुसदां मे भूया मा मां हिंसीः। तपोष्वग्ने अन्तरां अमित्रान्। तपाश्चसंमररुषः परस्य। तपांवसो चिकित्तानो अचित्तान्। वि ते तिष्ठन्तामजरा अयासः। चितः स्थ परिचितः। स्वाहां मरुद्भिः परिश्रयस्व। मा असि। प्रमा असि। प्रतिमा असि॥१६॥

सम्मा असि। विमा असि। उन्मा असि। अन्तरिक्षस्यान्तर्धिरसि। दिवं तपसस्त्रायस्व। आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनम्। आप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा रुजासि। भूयिष्ठभाजो अध ते स्याम। शुकं ते अन्यद्वाजतं ते अन्यत्॥१७॥

विषुंरूपे अहं नी द्यौरिवासि। विश्वा हि माया अवासि स्वधावः। भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु। अर्हन्विभरषि सायंकानि धन्वं। अर्हं निष्कं यजतं विश्वरूपम्। अर्हं

निदन्द्यसे विश्वमब्जुवम्। न वा ओजीयो रुद्र त्वदस्ति। गायत्रमसि। त्रैष्टुभमसि।
जागतमसि। मधु मधु मधु॥१८॥

अनृक्सादीदृतरतः पाहि प्रतिमा असि यजतन्ते अन्यङ्गागतमस्येकं च॥ [५]

दश प्राचीर्दश भासि दक्षिणा। दश प्रतीचीर्दश भास्युदीचीः। दशोर्ध्वा भासि
सुमनस्यमानः। स नो रुचं धेह्यहणीयमानः। अग्निश्चा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु
गायत्रेण छन्दसा। स मां रुचितो रौचय। इन्द्रस्त्वा रुद्रैर्दक्षिणतो रौचयतु त्रैष्टुभेन
छन्दसा। स मां रुचितो रौचय। वरुणस्त्वादित्यैः पश्चाद्रोचयतु जागतेन छन्दसा।
स मां रुचितो रौचय॥१९॥

द्युतानस्त्वां मारुतो मरुद्भिरुतरतो रौचयत्वानुष्टुभेन छन्दसा। स मां रुचितो
रौचय। बृहस्पतिस्त्वा विश्वैर्देवरूपरिष्टाद्रोचयतु पाङ्केन छन्दसा। स मां रुचितो
रौचय। रौचितस्त्वं देव धर्म देवेष्वसि। रौचिषीयाहं मनुष्येषु। सम्राड्धर्म रुचितस्त्वं
देवेष्वायुष्मांस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यसि। रुचितोऽहं मनुष्येष्वायुष्मांस्तेजस्वी

ब्रह्मवर्चसी भूयासम्। रुगसि। रुचं मयि धेहि॥२०॥

मयि रुक्। दशं पुरस्ताद्भोचसे। दशं दक्षिणा। दशं प्रत्यङ्कः। दशोदङ्कः। दशोर्ध्वो
भांसि सुमनस्यमानः। स नः सम्राडिषमूर्जं धेहि। वाजी वाजिने पवस्व। रोचितो
धर्मो रुचीय॥२१॥

रोचय धेहि नवं च॥

[६]

अपश्यं गोपामनिपद्यमानम्। आ च परां च पथिभिश्चरन्तम्। स सधीचीः
स विषूचीर्वसानः। आ वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र प्रावीः। मधु माध्वीभ्यां मधु
माधूचीभ्याम्। अनुं वां देववीतये। समग्निरग्निनां गत। सं देवेनं सवित्रा। स
सूर्येण रोचते॥२२॥

स्वाहा समग्निरस्तपसा गत। सं देवेनं सवित्रा। स सूर्येणारोचिष्ट। धर्ता दिवो
विभांसि रजसः। पृथिव्या धर्ता। उरोरन्तरिक्षस्य धर्ता। धर्ता देवो देवानाम्।
अमर्त्यस्तपोजाः। हृदे त्वा मनसे त्वा। दिवे त्वा सूर्याय त्वा॥२३॥

ऊ॒र्ध्वमिमम॑ध्वरं कृ॒धि। दि॒वि दे॒वेषु॑ हो॒त्रां यच्छ॑। वि॒श्वा॑सां भुवां प॒ते। वि॒श्वस्य॑
भुव॑नस्प॒ते। वि॒श्वस्य॑ मन॑सस्प॒ते। वि॒श्वस्य॑ वच॑सस्प॒ते। वि॒श्वस्य॑ तप॑सस्प॒ते।
वि॒श्वस्य॑ ब्र॒ह्मण॑स्प॒ते। दे॒वश्रू॑स्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वान्मा॑हि। त॒पो॒जां वाच॑म॒स्मे नि॒यच्छ॑
दे॒वायु॑वम्॥ २४ ॥

ग॒र्भो दे॒वाना॑म्। पि॒ता म॑ती॒नाम्। प॒तिः प्र॒जाना॑म्। म॒तिः क॒वीना॑म्। सं
दे॒वो दे॒वेन॑ स॒वित्रा॑ य॒तिष्ठ॑। स॒ सूर्ये॑णा॒रुक्त॑। आ॒युर्दा॑स्त्व॒मस्मभ्य॑ घ॒र्म वर्चो॑दा
अ॒सि। पि॒ता नो॑ऽसि पि॒ता नो॑ बो॒ध। आ॒युर्धा॑स्त॒नूधाः॑ प॒योधाः॑। व॒र्चो॒दा व॑रि॒वो॒दा
द्र॒विणो॑दाः॥ २५ ॥

अ॒न्तरि॑क्ष॒प्र उ॒रोर्व॑री॒यान्। अ॒शीम॑हि॒ त्वा मा मां हि॒ःसीः॑। त्वम॑ग्ने
गृ॒हप॑तिर्वि॒शाम॑सि। वि॒श्वा॑सां मा॒नुषी॑णाम्। श॒तं पू॒र्णिवि॑ष्ट पा॒ह्य॒हसः॑।
स॒मे॒द्धार॑ श॒त॒ हिमाः॑। त॒न्द्रा॒विण॑ हार्दि॒वान्। इ॒हैव॑ रा॒तयः॑ स॒न्तु। त्व॒ष्टीम॑ती
ते स॒पेय॑। सु॒रेता॑ रे॒तो द॒धाना॑। वी॒रं वि॑दे॒य तव॑ स॒न्द॒शि। मा॒ऽह॒ रा॒यस्पोषे॑ण॒

वि यौषम्॥२६॥

रोचते सूर्याय त्वा देवायुर्व द्रविणोदा दधाना द्वे च॥

[७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यामाददे।
अदित्यै रास्नासि। इड एहि। अदित एहि। सरस्वत्येहि। अस्मवेहि। अस्मवेहि।
अस्मवेहि॥२७॥

अदित्या उष्णीषमसि। वायुरस्यैडः। पूषा त्वोपावसृजतु। अश्विभ्यां प्रदापय।
यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूः। येन विश्वा पुष्यसि वार्याणि। यो रत्नधा वंसुविद्वः
सुदन्तः। सरस्वति तमिह धातवेकः। उस्म घर्म ः शि ःष। उस्म घर्म पाहि॥२८॥
घर्माय शि ःष। बृहस्पतिस्त्वोपसीदतु। दानवः स्य परवः। विष्णुवृतो लोहितेन।
अश्विभ्यां पिन्वस्व। सरस्वत्यै पिन्वस्व। पूष्णे पिन्वस्व। बृहस्पतये पिन्वस्व।
इन्द्राय पिन्वस्व। इन्द्राय पिन्वस्व॥२९॥

गायत्रोऽसि। त्रैष्टुभोऽसि। जागतमसि। सहोर्जो भागेनोपमेहि। इन्द्राश्विना

मधुनः सारधस्य। घर्म पात वसवो यजता वट्। स्वाहाँ त्वा सूर्यस्य रश्मये
वृष्टिवनये जुहोमि। मधुं हविरंसि। सूर्यस्य तपस्तप। द्यावापृथिवीभ्यां त्वा
परिगृह्णामि॥३०॥

अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामि। देवानां त्वा पितृणामनुमतो भर्तुं शकेयम्।
तेजोऽसि। तेजोऽनु प्रेहि। दिविस्पृङ्गा मां हिंसीः। अन्तरिक्षस्पृङ्गा मां हिंसीः।
पृथिविस्पृङ्गा मां हिंसीः। सुवंसि सुवर्मं यच्छ। दिवं यच्छ दिवो मां
पाहि॥३१॥

एहि पाहि पितृस्व गृह्णामि नवं वा॥

[८]

समुद्राय त्वा वाताय स्वाहाँ। सलिलाय त्वा वाताय स्वाहाँ। अनाधृष्याय त्वा
वाताय स्वाहाँ। अप्रतिधृष्याय त्वा वाताय स्वाहाँ। अवस्यवे त्वा वाताय स्वाहाँ।
दुवस्वते त्वा वाताय स्वाहाँ। शिमिद्वते त्वा वाताय स्वाहाँ। अग्नये त्वा वसुमते
स्वाहाँ। सोमाय त्वा रुद्रवते स्वाहाँ। वरुणाय त्वाऽऽदित्यवते स्वाहाँ॥३२॥

बृहस्पतये त्वा विश्वदैव्यावते स्वाहा॥ सवित्रे त्वर्भुमते विभुमते प्रभुमते वाजवते स्वाहा॥ यमाय त्वाऽङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहा॥ विश्वा आशा दक्षिणसत्। विश्वा देवानयाडिह। स्वाहाकृतस्य घर्मस्य। मधोः पिबतमश्विना। स्वाहाऽग्नये यज्ञियाय। शं यजुर्भिः। अश्विना घर्म पातं५ हार्दिवानम्॥३३॥

अहर्दिवामिरूतिभिः। अनुं वां द्यावापृथिवी मंसाताम्। स्वाहेन्द्राय। स्वाहेन्द्रावट्। घर्ममपातमश्विना हार्दिवानम्। अहर्दिवामिरूतिभिः। अनुं वां द्यावापृथिवी अमंसाताम्। तं प्राव्य यथा वट्। नमो दिवे। नमः पृथिव्यै॥३४॥ दिवि धां इमं यज्ञम्। यज्ञमिमं दिवि धाः। दिवं गच्छ। अन्तरिक्षं गच्छ। पृथिवीं गच्छ। पञ्च प्रदिशो गच्छ। देवान्घर्मपान्गच्छ। पितृन्घर्मपान्गच्छ॥३५॥

आदित्यवते स्वाहा हार्दिवानं पृथिव्या अष्टौ च॥

[१]

इषे पीपिहि। ऊर्जे पीपिहि। ब्रह्मणे पीपिहि। क्षत्राय पीपिहि। अद्भ्यः पीपिहि। ओषधीभ्यः पीपिहि। वनस्पतिभ्यः पीपिहि। द्यावापृथिवीभ्यां पीपिहि। सुभूताय

पीपिहि। ब्रह्मवर्चसाय पीपिहि॥३६॥

यजमानाय पीपिहि। मह्यं ज्यैष्ठ्याय पीपिहि। त्विष्यै त्वा। द्युम्नाय त्वा। इन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वा। धर्माऽसि सुधर्मा मे न्यस्मे। ब्रह्माणि धारय। क्षत्राणि धारय। विशं धारय। नेत्वा वातः स्कन्दयात्॥३७॥

अमुष्य त्वा प्राणे सादयामि। अमुना सह निरर्थं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। पूष्णे शरसे स्वाहा। श्रावभ्यः स्वाहा। प्रतिरेभ्यः स्वाहा। द्यावापृथिवीभ्याः स्वाहा। पितृभ्यो घर्मपेभ्यः स्वाहा। रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहा॥३८॥

अहज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिर्ज्योतिषाः स्वाहा। रात्रिर्ज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिर्ज्योतिषाः स्वाहा। अपीपरो माऽहो रात्रियै मा पाहि। एषा ते अग्ने समित्। तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः। वर्चसा माञ्जीः। अपीपरो मा रात्रिया अहो मा पाहि॥३९॥

एषा ते अग्ने समित्। तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः। वर्चसा माञ्जीः।

अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा॥ सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा॥ भूः स्वाहा॥
हृत॥ हविः। मधुं हविः। इन्द्रतमेऽग्नौ॥४०॥

पिता नोऽसि मा मां हि॥सीः। अश्यामं ते देवधर्म। मधुमतो वाजवतः पितृमतः।
अङ्गिरस्वतः स्वधाविनः। अशीमहि त्वा मा मां हि॥सीः। स्वाहा॥ त्वा सूर्यस्य
रश्मिभ्यः। स्वाहा॥ त्वा नक्षत्रेभ्यः॥४१॥

ब्रह्मवर्चसाय पीपिहि स्कन्दयादुद्राय रुद्रहेत्रे स्वाहाऽहो मा पाह्यग्नौ सप्त च॥ [१०]

धर्म या ते दिवि शुक्। या गांयत्रे छन्दसि। या ब्राह्मणे। या हविर्धाने॥ तान्तं
एतेनावं यजे स्वाहा॥ धर्म या तेऽन्तरिक्षे शुक्। या त्रैष्टुभे छन्दसि। या राजन्ये॥
याऽऽग्नीधे। तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा॥४२॥

धर्म या ते पृथिव्या॥ शुक्। या जागते छन्दसि। या वैश्ये॥ या सदासि।
तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा॥ अनुनोऽद्यानुमतिः। अन्विदनुमते त्वम्। दिवस्त्वा
परस्पायाः॥ अन्तरिक्षस्य तनुवः पाहि। पृथिव्यास्त्वा धर्मणा॥४३॥

वयमनुकामाम सुविताय नव्यसे। ब्रह्मणस्त्वा परस्पायौ। क्षत्रस्य तनुवं पाहि।
 विशस्त्वा धर्मणा। वयमनुकामाम सुविताय नव्यसे। प्राणस्य त्वा परस्पायौ।
 चक्षुषस्तनुवं पाहि। श्रोत्रस्य त्वा धर्मणा। वयमनुकामाम सुविताय नव्यसे।
 वल्गुरसि शं युधायाः॥४४॥

श्लिशूर्जनधायाः। शं च वक्षि परि च वक्षि। चतुः सक्तिर्नाभिर्ऋतस्य।
 सद्यो विश्वायुः शर्म सप्रथाः। अप द्वेषो अप ह्वरः। अन्यद्वतस्य सश्विम।
 धर्मततेऽन्नमेतत्पुरीषम्। तेन वर्धस्व चाऽऽ चं प्यायस्व। वर्धिषीमहि च वयम्।
 आ चं प्यासिषीमहि॥४५॥

रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धर्वः। तस्य ते पृथ्व्यविधानम्। अग्निरध्यक्षाः।
 रुद्रोऽधिपतिः। समहमायुषा। सं प्राणेन। सं वर्चसा। सं पयसा। सं गौपत्येन।
 स ५ रायस्पोषेण॥४६॥

व्यंसौ। यौऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। अचिक्रद्दृष्टा हरिः। महान्मित्रो

न द॑र्शतः। स २ सूर्येण रोचते। चिदंसि समुद्रयौनिः। इन्दु॑र्दक्षः श्येन ऋतावा॑।
हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः। महा॒न्ध्रस्य॑स्यै ध्रुव आनिष॑तः॥४७॥

नमस्ते अस्तु मा मां हि २ सीः। विश्वाव॑सु २ सोम गन्ध॑र्वम्। आपो ददृ॑शुषीः।
तदृतेना॒व्यायन्। तद॒न्ववै॑त्। इन्द्रो रार॑हाण आ॑साम्। परि सूर्य॑स्य परिधी २
रप॑श्यत्। विश्वाव॑सुरभि तन्नो गृणातु। दिव्यो गन्ध॑र्वो रज॑सो वि॒मानः। यद्वा
घा स॒त्यमु॑त यन्न वि॒द्वा॥४८॥

धियो हि॒न्वानो धिय इ॒न्नो अ॒व्यात्। सस्त्रि॑मवि॒न्दच्च॑रणे नदीना॑म्। अपा॑व॒णोद्दुरो
अश्म॑व्रजानाम्। प्रासा॑न्गान्ध॒र्वो अ॒मृता॑नि वोचत्। इन्द्रो दक्षं परि॑जानादहीनम्।
एतत्त्वं देव घर्म देवो देवानुपा॑गाः। इदम॒हं म॑नुष्यो म॑नुष्यान्। सोम॑पी॒थानु॑मोहि।
सह प्र॒जया॑ सह रा॒यस्यो॑र्षेण। सुमि॒त्रा न॒ आप॒ ओष॑धयः सन्तु॥४९॥

दुर्मि॑त्रास्तस्मै भूयासुः। योऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च व॒यं द्विष्मः॑। उद्ध॒यं तम॑सस्प॒रि।
उदु॒त्यं चि॒त्रम्। इ॒मम॑षु॒त्यम॑स्मभ्य २ स॒निम्। गा॒यत्रं॑ नवी॒या २ स॑म्। अग्रे दे॒वेषु॑

प्रवोचः॥५०॥

याऽऽग्नीध्रे तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा धर्मणा शं युधायाः प्यासिधीमहि पोषेण निषत्तो विद्म संन्वद्वी॥

[११]

महीनां पर्योऽसि विहितं देवत्रा। ज्योतिर्भा असि वनस्पतीनामोषधीनां रसः।
वाजिनं त्वा वाजिनोऽवं नयामः। ऊर्ध्वं मनः सुवर्गम्॥५१॥

[१२]

अस्कान्धौः पृथिवीम्। अस्कानृषभो युवागाः। स्कन्नेमा विश्वा भुवना। स्कन्नो
यज्ञः प्रजनयतु। अस्कानजानि प्राजनि। आ स्कन्नाञ्जायते वृषां। स्कन्नात्
प्रजनिषीमहि॥५२॥

[१३]

या पुरस्ताद्विद्युदापतत्। तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा। या दक्षिणतः। या पश्चात्।
योत्तरतः। योपरिष्टाद्विद्युदापतत्। तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा॥५३॥

[१४]

प्राणाय स्वाहा॑ व्यानाय स्वाहा॑ऽपानाय स्वाहा॑। चक्षुषे स्वाहा श्रोत्राय स्वाहा॑।
मनसे स्वाहा वाचे सरस्वत्यै स्वाहा॑॥५४॥

[१५]

पूष्णे स्वाहा॑ पूष्णे शरसे स्वाहा॑। पूष्णे प्रपत्थ्याय स्वाहा॑ पूष्णे नरन्धिषाय
स्वाहा॑। पूष्णेऽङ्घ्र्याय स्वाहा॑ पूष्णे नरुणाय स्वाहा॑। पूष्णे सांकेताय स्वाहा॑॥५५॥

[१६]

उदस्य शुष्माद्भानुर्नात् बिभर्ति। भारं पृथिवी न भूमं। प्र शुक्लेतु देवी मनीषा।
अस्मभ्सुतष्टो रथो न वाजी। अर्चन्त एके महि सामंमन्वत। तेन सूर्यमधारयन्।
तेन सूर्यमरोचयन्। घर्मः शिरस्तदयमग्निः। पुरीषमसि सं प्रियं प्रजयां पशुभिर्भुवत्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वच्छुवा सीद॥५६॥

[१७]

यास्ते अग्न आर्द्रा योनयो याः कुलायिनीः। ये ते अग्न इन्द्रवो या उ नाभयः।
यास्ते अग्ने तनुव ऊर्जो नाम। तामिस्त्वमुभयीभिः संविदानः। प्रजाभिरग्ने द्रविणेह
सीद। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥ ५७ ॥

[१८]

अग्निरसि वैश्वानरोऽसि। संवध्मरोऽसि परिवध्मरोऽसि। इदावध्मरोऽसीदुवध्मरो
इदध्मरोऽसि वध्मरोऽसि। तस्य ते वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः।
वर्षाः पुच्छम्। शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः
परीषम्। अहोरात्राणिष्टकाः। तस्य ते मासाश्चार्धमासाश्च कल्पन्ताम्। ऋतवस्ते
कल्पन्ताम्। संवध्मरस्ते कल्पताम्। अहोरात्राणि ते कल्पन्ताम्। एति प्रेति वीति
समित्युदिति। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवः सीद॥ ५८ ॥

विततो नव च॥

[१९]

भूर्भुवः सुवः। ऊर्ध्व ऊ पु ण ऊतयौ। ऊर्ध्वो नः पाह्य२हंसः। विधुन्दद्राण२

समने बहुनाम्। युवान् सन्तं पलितो जंगार। देवस्यं पश्य काव्यं महित्वाद्या
ममारं। सह्यः समान। यदृते चिदभिश्चिषः। पुरा जर्तुभ्यं आतृदः। सन्धाता सन्धि
मयवां पुरोवसुः॥५९॥

निष्कर्ता विहृतं पुनः। पुनरुर्जा सह रय्या। मा नो धर्म व्यथितो विव्यथो
नः। मा नः परमधरं मा रजोऽनैः। मोष्वस्माः स्तमस्यन्तरा धाः। मा रुद्वियासो
अभिगुर्बुधानः। मा नः कर्तुभिर्हीडितेभिस्मान्। द्विषांसुनीते मा परां दाः। मा
नो रुद्रो निर्ऋतिर्मा नो अस्ताः। मा द्यावापृथिवी हीडिषाताम्॥६०॥

उपं नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह नः सखाया। आदित्यानां
प्रसितिरहेतिः। उग्रा शतापाष्टा ध्रुविषा परिं णो वृणक्तु। इमं मे वरुण तत्त्वा
यामि। त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने। त्वमग्ने अयासि। उद्धयं तमसस्पतिः। उदृत्यं
चित्रम्। वयः सुपुर्णाः॥६१॥

भूर्भुवः सुवः। मयि त्यादिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो मयि क्रतुः। मयि धायि सुवीर्यम्। त्रिशुण्धर्मो विभातु मे। आकूत्या मनसा सह। विराजा ज्योतिषा सह। यज्ञेन पयसा सह। ब्रह्मणा तेजसा सह। क्षत्रेण यशसा सह। सत्येन तपसा सह। तस्य दोहमशीमहि। तस्य सुम्रमशीमहि। तस्य भक्षमशीमहि। तस्य त इन्द्रेण पीतस्य मधुमतः। उपहृतस्योपहृतो भक्षयामि॥६२॥

यशसा सह पदं॥

[२१]

यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। क्षुञ्च तृष्णां च। अस्तुक्कानाहुतिश्च। अशनया च पिपासा च। सेदिश्वामतिश्च। एतास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। तामिरमुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥६३॥

[२२]

स्त्रिक्क स्त्रीहितिश्च स्त्रिहितिश्च। उष्णा च शीता च। उग्रा च भीमा च। सदाभ्री सेदिरनिरा। एतास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। तामिरमुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥६४॥

धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयः॥ निलिम्पश्च विलिम्पश्च विक्षिपः॥६५॥

[२३]

उग्रश्च धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयः॥ सहस्रह्राः॥ सहमानश्च सहस्वाः॥ सहर्षाः॥ एतत् प्रेत्यं विक्षिपः॥६६॥

[२४]

अहोरात्रे त्वोदीरयताम्। अर्धमासास्त्वोदीं जयन्तु। मासांस्त्वा श्रपयन्तु। ऋतवस्त्वा पचन्तु। संवत्सरस्त्वा हन्त्वसौ॥६७॥

[२५]

खट् फट् जहि। छिन्धी भिन्धी हन्धी कट्। इति वाचः कूराणि॥६८॥

[२६]

विगा इन्द्र विचरन्मृगाशयस्व। स्वपन्तीमिन्द्र पशुमन्तीमिच्छ। वज्रेणामुं बोधय

[२७]

दुर्विद्वाम्। स्वपतोऽस्य प्रहरं भोजनेभ्यः। अग्रे अग्निना संवदस्व। मृत्यो मृत्युना संवदस्व। नमस्ते अस्तु भगवः। सकृते अग्रे नमः। द्विस्ते नमः। त्रिस्ते नमः। चतुस्ते नमः। पञ्चकृत्वस्ते नमः। दशकृत्वस्ते नमः। शतकृत्वस्ते नमः। आसहस्रकृत्वस्ते नमः। अपरिमितकृत्वस्ते नमः। नमस्ते अस्तु मा मां हि ॥६९॥

त्रिस्ते नमः सप्त च॥

[२८]

असृन्मुखो रुधिरेणाव्यक्तः। यमस्य दूतः श्वपाद्विधावसि। गृध्रः सुपूर्णः कुणपं निषेवसे। यमस्य दूतः प्रहितो भवस्य चोभयोः॥७०॥

[२९]

यदेतद्वृकसो भूत्वा। वागदैव्यभिरायसि। द्विषन्तं मेऽभिराय। तं मृत्यो मृत्यवे नय। स आत्यार्तिमार्च्छतु॥७१॥

[३०]

यदीषितो यदि वा स्वकामी। भयेडको वदति वाचमेताम्। तामिन्द्राग्नी ब्रह्मणा

संविदानौ। शिवाम्स्मभ्यं कृणुतं गृहेषु॥७२॥

[३१]

दीर्घमुखि दुरहणु। मा स्म दक्षिणतो वंदः। यदि दक्षिणतो वदाद्विषन्तं मेऽव
बाधासै॥७३॥

[३२]

इत्थादुलूक आपंसत्। हिण्याक्षो अयोमुखः। रक्षसां दूत आगतः। तमितो
नाशयाग्रे॥७४॥

[३३]

यदेतद्भूतान्यन्वाविश्यं। दैवीं वाचं वदसि। द्विषतो नः परावद। तान्मृत्यो मृत्यवे
नय। त आर्त्याऽऽर्तिमार्च्छन्तु। अग्निनाऽग्निः संवदताम्॥७५॥

[३४]

प्रसार्य सुवध्यौ पतंसि। सुव्यमक्षि निपेपि च। मेहकंस्य चनाममत्॥७६॥

[३५]

अत्रिणा त्वा क्रिमे हन्मि। कण्वेन जमदग्निना। विश्वावसोर्ब्रह्मणा हृतः।
किर्मिणां राजा। अर्घ्येषां स्थपतिर्हृतः। अथो माताऽथो पिता। अथो स्थूरा
अथो क्षुद्राः। अथो कृष्णा अथो श्वेताः। अथो आशातिका हताः। श्वेताभिः सह
सर्वे हताः॥७७॥

[३६]

आहरावद्य। शृतस्य हविषो यथा। तश्मत्यम्। यदमुं यमस्य जम्भयोः।
आदधामि तथा हि तत्। खणफण्मसि॥७८॥

[३७]

ब्रह्मणा त्वा शपामि। ब्रह्मणस्त्वा शपथेन शपामि। घोरेण त्वा भृगूणां चक्षुषा
प्रेक्षे। रौद्रेण त्वाङ्गिरसां मनसा ध्यायामि। अघस्य त्वा धारया विष्णुमि। अधरो

मत्पद्यास्वासौ ॥ ७९ ॥

[३८]

उत्तुद शिमिजावरि। तल्पेजे तल्प उत्तुद। गिरीः रनु प्रवेशय। मरीचीरुपु
सनुद। यावदितः पुरस्ताद्दुदयाति सूर्यः। तावदितोऽमुं नाशय। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं
च वयं द्विष्मः ॥ ८० ॥

[३९]

भूर्बुवः सुवो भूर्बुवः सुवो भूर्बुवः सुवः। भुवोऽद्धायि भुवोऽद्धायि भुवोऽद्धायि।
नृणायि नृणं नृणायि नृणं नृणायि नृणम्। निधायो वायि निधायो वायि
निधायो वायि। ए अस्मे अस्मे। सुवर्न ज्योतीः ॥ ८१ ॥

[४०]

पृथिवी समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा
मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अत्राद्येन

समिन्ता॑ः स्वाहा॑। अन्तरिक्ष॑ स॒मि॒त्॥८२॥

तां वा॒युः समिन्धे॑। सा वा॒युः॑ समिन्धे॑। ताम॒हः॑ समिन्धे॑। सा मा॒ समि॑द्धा।
आयु॑षा तेज॑सा। वर्च॑सा श्रि॒या। यश॑सा ब्रह्मवर्च॑सेन॑। अ॒न्नाद्ये॑न॒ समि॑न्ता॑ः स्वाहा॑।
द्यौः समि॑त्। तामा॑दित्यः समिन्धे॑॥८३॥

साऽऽदित्य॑ स॒मिन्धे॑। ताम॒हः॑ समिन्धे॑। सा मा॒ समि॑द्धा। आयु॑षा तेज॑सा।
वर्च॑सा श्रि॒या। यश॑सा ब्रह्मवर्च॑सेन॑। अ॒न्नाद्ये॑न॒ समि॑न्ता॑ः स्वाहा॑। प्रा॒जाप॒त्या
मे॒ समि॑दसि स॒पत्न॑क्षय॑णी। भ्रातृ॒व्यहा॑ मे॒ऽसि॒ स्वाहा॑। अग्रे॑ व्रत॒पते॒ व्रतं॑
च॑रिष्यामि॥८४॥

तच्छ॑केयं तन्मे॑ रा॒ध्यता॑म्। वायौ॑ व्रत॒पत् आ॑दित्य व्रत॒पते॑। व्र॒तानां॑ व्रत॒पते॑
व्र॒तं च॑रिष्यामि। तच्छ॑केयं तन्मे॑ रा॒ध्यता॑म्। द्यौः समि॑त्। तामा॑दित्यः समिन्धे॑।
साऽऽदित्य॑ स॒मिन्धे॑। ताम॒हः॑ समिन्धे॑। सा मा॒ समि॑द्धा। आयु॑षा तेज॑सा॥८५॥
वर्च॑सा श्रि॒या। यश॑सा ब्रह्मवर्च॑सेन॑। अ॒न्नाद्ये॑न॒ समि॑न्ता॑ः स्वाहा॑। अन्तरिक्ष॑

समिता। तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा
समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया॥८६॥

यशसा ब्रह्मवर्चसेनं। अत्राद्येन समिन्ताः स्वाहा। पृथिवी समिता। तामग्निः
समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा।
वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेनं॥८७॥

अत्राद्येन समिन्ताः स्वाहा। प्राजापत्या मे समिदसि सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा
मेऽसि स्वाहा। आदित्य व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं तन्मेऽराधि। वायो
व्रतपतेऽग्ने व्रतपते। व्रतानां व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं तन्मेऽराधि॥८८॥

समिन्धमिन्धे व्रतं चीरव्याप्यायुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनाद्यै च॥—[४१]

शं नो वातः पवतां मातरिश्वा शं नस्तपतु सूर्यः। अहानिशं भवन्तु नः
शः रात्रिः प्रतिधीयताम्। शमूषा नो व्युच्छतु शमादित्य उदेतु नः। शिवा नः

शान्तमा भव सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि। इडाये वास्वसि वास्तुमद्वास्तुमन्तो भूयास्म मा वास्तोऽहिष्ठश्महवास्तुः स भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। प्रतिष्ठासि प्रतिष्ठावन्तो भूयास्म मा प्रतिष्ठायाऽहिष्ठश्महप्रतिष्ठः स भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आ वात वाहि भेषजं वि वात वाहि यद्रपः। त्वं हि विश्वभेषजो देवानां दूत इयंसे। द्वाविमौ वातौ वात आ सिन्धोरा परावतः॥८९॥

दक्षं मे अन्य आवातु परान्यो वातु यद्रपः। यद्रपो वातते गृहेऽमृतस्य निधिरहितः। ततो नो देहि जीवसे ततो नो धेहि भेषजम्। ततो नो मह आवाहं वात आवातु भेषजम्। शम्भूर्मयोमूर्नो हृदे प्र ण आयूषि तारिषत्। इन्द्रस्य गृहोऽसि तं त्वा प्रपद्ये सगुः साश्वः। सह यन्मे अस्ति तेन। भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये सुवः प्रपद्ये भूर्भुवः सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्येऽनातां देवतां प्रपद्येऽश्मानमाखणं प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्मकोशं ब्रह्म प्रपद्य ओं प्रपद्ये। अन्तरिक्षं म उर्वन्तरं बृहद्गन्धः

पर्वताश्च यथा वातः स्वस्या स्वस्तिमान्तायां स्वस्या स्वस्तिमानंसानि। प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मां हासिष्टं मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्रं इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो दधातु॥१०॥

द्युभिरकुमिः परिपातमस्मानरिष्टेभिरश्विना सौमंगेभिः। तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः। कयां नश्चित्र आ भुवदूती सदाबुधः सखा। कया शचिष्ठया वृता। कस्त्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मश्वसदन्धसः। दृढाचिदारुजो वसु। अभी षु णः सखीनामविता जरितृणाम्। शतं भवास्यूतिभिः। वयः सुपर्णा उपसेदुरिन्द्रं प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः। अपं ध्वान्तमूर्णीहि पृथि चक्षुर्मुग्धयस्मान्निधयेव ब्रह्मान्॥११॥

शं नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतयै। शं योरभिस्रवन्तु नः। ईशाना वार्याणां क्षयन्तीश्चरणिनाम्। अपो यांचामि भेषजम्। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु

दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि ष्ठा मंयोभुवस्ता
न ऊर्जे दधातन। महे रणांय चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः।
उशतीरिव मातरः। तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयांय जिन्वंथ॥१२॥

आपो जनयंथा च नः। पृथिवी शान्ता साऽग्निनां शान्ता सा मे शान्ता शुचः
शमयतु। अन्तरिक्षः शान्तं तद्वायुनां शान्तं तन्मे शान्तः शुचः शमयतु। द्यौः
शान्ता साऽऽदित्येन शान्ता सा मे शान्ता शुचः शमयतु। पृथिवी शान्तिरन्तरिक्षः
शान्तिर्द्यौः शान्तिर्दिशः शान्तिरवान्तरदिशाः शान्तिरग्निः शान्तिर्वायुः शान्तिरादित्यः
शान्तिश्चन्द्रमाः शान्तिर्नक्षत्राणि शान्तिरापः शान्तिरोषधयः शान्तिर्वनस्पतयः
शान्तिर्गौः शान्तिरजा शान्तिरश्वः शान्तिः पुरुषः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिर्ब्राह्मणः शान्तिः
शान्तिरेव शान्तिः शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। तथाहः शान्त्या सर्वशान्त्या मह्यं
द्विषदे चतुष्पदे च शान्तिं करोमि शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। एह श्रीश्च ह्रीश्च
धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि मोत्तिष्ठन्तमनूत्तिष्ठन्तु मा

मा॒ः श्रीश्च॒ ह्रीश्च॒ धृतिश्च॒ तपो॑ मे॒धा प्र॑ति॒ष्ठा श्र॒द्धा स॒त्यं ध॑र्मश्चै॒तानि॑ मा॒ मा
 हा॒सिषुः॑ । उ॒दायु॑षा स्वा॒युषो॑दोषधी॒नाः र॒सेनो॒त्प॒र्जन्य॑स्य शु॒ष्मेणो॑द॒स्थाम॒मृता॑ः
 अ॒नु । तच्च॑क्षु॒र्देव॑हितं पु॒रस्ता॑च्छु॒क्रमु॑च्च॒रत् । प॒श्येम॑ श॒रदः॑ श॒तं जी॒वेम॑ श॒रदः॑
 श॒तं न॒न्दा॑म॒ श॒रदः॑ श॒तं मो॒दाम॑ श॒रदः॑ श॒तं भ॒वाम॑ श॒रदः॑ श॒तः शृ॒णवा॑म
 श॒रदः॑ श॒तं प्र॒ब्र॒वाम॑ श॒रदः॑ श॒तम॒जी॒ताः स्या॑म श॒रदः॑ श॒तं ज्यो॒क्त्वा सूर्य॑ दृ॒शे ।
 य उ॒द॒गा॒न्म॒हतो॑ऽर्णवा॒द्भि॒भ्राज॑मानः स॒रि॒रस्य॑ म॒ध्या॒ध्म मा॑ वृ॒षभो॑ लो॒हिता॒क्षः
 सूर्यो॑ वि॒पश्चि॑न्मन॒सा पु॒नातु॑ । ब्र॒ह्म॒णश्चो॒त॒न्यसि॑ ब्र॒ह्म॒ण आ॒णी स्थो॑ ब्र॒ह्म॒ण
 आ॒वप॑नमसि धा॒रि॒तेयं॑ पृ॒थि॒वी ब्र॒ह्म॒णा म॒ही धा॒रि॒तमे॑नेन म॒हद॒न्तरि॑क्षं दि॒वं दा॒धार
 पृ॒थि॒वीः स॒दे॒वां यद॑हं वे॒द् तद॑हं धा॒रया॑णि मा म॒द्वेदो॑ऽधि॒वि॒स्र॑सत् । मे॒धाम॒नी॒षे
 मा॒वि॒श॒ताः समी॒ची भू॒तस्य॑ भ॒व्य॒स्याव॑रु॒ध्यै स॒र्वमा॑युर॒याणि॑ स॒र्वमा॑युर॒याणि॑ ।
 आ॒भि॒र्गाभि॑र्यद॒तो न ऊ॒नमा॑प्या॒यय॑ हरि॒वो वर्ध॑मानः । य॒दा स्तो॒तृभ्यो॑ महि॑ गो॒त्रा
 रु॒जासि॑ भूयि॒ष्ठभा॒जो अ॒यं ते स्या॑म । ब्र॒ह्म प्रा॒वादि॑ष्म तन्नो मा हा॑सीत् । ॐ

शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ १३ ॥

परावर्तो दधातु ब्रह्मं जित्वंश दृशे सप्त च ॥

[४२]

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादूर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यास ५ शिवामदस्तां जुष्टा देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्। शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मां हासिष्टं मधुं मनिष्ये मधुं जनिष्ये मधुं वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि मधुमतीं देवेभ्यो वाचमुद्यास ५ शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मां देवा अवनतु शोभायै पितरोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

ॐ शं नस्तन्नो मा हांसीत् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

देवा वै सत्रमांसत। ऋद्धिपरिमितं यशस्कामाः। तैऽब्रुवन्। यत्रः प्रथमं यशं ऋच्छात्। सर्वेषां नस्तश्महासादिति। तेषां कुरुक्षेत्रं वेदिरासीत्। तस्यै खाण्डवो दक्षिणार्ध आसीत्। तूर्ध्वमुत्तरार्धः। पुरीणज्जघनार्धः। मरवं उत्करः॥१॥

तेषां मखं वैष्णवं यशं आर्च्छत्। तज्यकामयत। तेनापाक्रामत्। तं देवा अन्वायन्। यशोऽवरुरुश्ममानाः। तस्यान्वागतस्य। सव्याद्धनुरजायत। दक्षिणादिषवः। तस्मादिषुधन्वं पुण्यजन्म। यज्ञजन्मा हि॥२॥

तमेकं सन्तमं बहवो नाभ्यधृष्णुवन्। तस्मादेकमिषुधन्विनम्। बहवोऽनिषुधन्वा नाभिधृष्णुवन्ति। सौऽस्मयत। एकं मा सन्त बहवो नाभ्यधृषिषुरिति। तस्य सिष्मियाणस्य तेजोऽपाक्रामत्। तद्देवा ओषधीषु न्यमृजुः। ते श्यामाकां अभवन्। स्मयाका वै नामैते॥३॥

तश्मयाकानां॑ स्मयाकत्वम्। तस्माद्दीक्षितेनापिगृह्यं स्मेतव्यम्। तेजसो धृत्यै॑
स धनुः॑ प्रतिष्कभ्यातिष्ठत्। ता उपदीकां॑ अब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ॑ व इमं॑
रन्धयाम। यत्र॑ क्व च खनाम। तदपोऽभितृणदामेति॑। तस्मादुपदीका॑ यत्र॑ क्व च
खनन्ति। तदपोऽभितृन्दन्ति॥ ४ ॥

वारेवृत्तं॑ ह्यासाम्। तस्य॑ ज्यामप्यादन्। तस्य॑ धनुर्विप्रवमाणं॑ शिर
उदवर्तयत्। तद्यावापृथिवी॑ अनुप्रावर्तत। यत्प्रावर्तत। तत्प्रवर्ग्यस्य॑ प्रवर्ग्यत्वम्।
यद्धौ(४)इत्यपतत्। तद्धर्मस्य॑ घर्मत्वम्। महतो॑ वीर्यमपसृदिति॑। तन्महावीरस्य॑
महावीरत्वम्॥ ५ ॥

यदस्याः॑ समभरन्। तश्मन्नाज्ञः॑ सम्राद्धम्। तं॑ स्तुतं देवतां॑ ज्ञेया व्यंगृह्यत।
अग्निः॑ प्रातः॑ सवनम्। इन्द्रो॑ माध्यं॑ दिनं॑ सवनम्। विश्वेदेवास्तृतीयसवनम्।
तेनापशीर्ष्णा॑ यज्ञेन॑ यजमानाः। नाशिषोऽवार्कन्धत। न सुवर्गं॑ लोकमभ्यजयन्। ते
देवा॑ अश्विनावब्रुवन्॥ ६ ॥

निषजौ वै स्थः। इदं यज्ञस्य शिरः प्रतिधत्तमिति। तावद्भूतां वरं वृणावहै।
ग्रहं एव नावत्रापि गृह्यतामिति। तान्ध्यामेतमाश्विनमंगृह्णन्। तावेतद्व्यज्ञस्य शिरः
प्रत्यधत्ताम्। यत्प्रवर्ग्यः। तेन सश्रीर्णा यज्ञेन यजमानाः। अवाशिषोऽरुन्धत।
अभि सुवर्गं लोकमंजयन्। यत्प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। यज्ञस्यैव तच्छिरः प्रतिदधाति।
तेन सश्रीर्णा यज्ञेन यजमानाः। अवाशिषो रुन्धे। अभि सुवर्गं लोकं जयति।
तस्मादेष आश्विनप्रवया इव। यत्प्रवर्ग्यः॥७॥

उत्करो हैते तृन्दन्ति महावीरत्वमद्भुतवन्नजयन्ध्रसं च॥

[१]

सावित्रं जुहोति प्रसूत्यै। चतुर्गृहीतेन जुहोति। चतुष्पादः पशवः। पशून्नेवावरुन्धे।
चतस्रो दिशः। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठति। छन्दांसि देवेभ्योऽपक्रामन्। न वोऽभ्यागानि
हव्यं वक्ष्याम इति। तेभ्य एतच्चतुर्गृहीतमधारयन्। पुरोनुवाक्यायै याज्यायै॥८॥

देवतायै वषट्काराय। यच्चतुर्गृहीतं जुहोति। छन्दांस्येव तत् प्रीणाति। तान्यस्य
प्रीतानि देवेभ्यो हव्यं वहन्ति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यं दीक्षितस्य गृहा(३)इ न

होतॄव्या(३)मिति। हॄविर्वै दीक्षितः। यञ्जुह्यात्। हॄविष्कृतं यजमानमग्नौ प्रदध्यात्।
यन्न जुहुयात्॥१॥

यज्ञपॄरन्तरियात्। यजुरेव वदेत्। न हॄविष्कृतं यजमानमग्नौ प्रदधाति।
न यज्ञपॄरन्तरेति। गायत्री छन्दाः११स्यत्यमन्यत। तस्यै वषट्कारो११भ्यय
शिरो११च्छिनत्। तस्यै द्वेधा रसः परापतत्। पृथिवीमर्धः प्राविशत्। पॄथूनर्धः। यः
पृथिवीं प्राविशत्॥१०॥

स यदादिरौऽभवत्। यः पॄथुन्। सोऽजाम्। यत्खादिर्यभिर्भवंति। छन्द॑सामेव
रसेन यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यदौदुम्बरी। ऊर्वा उदुम्बरः। ऊर्जैव यज्ञस्य शिरः
सम्भरति। यद्वैष्णवी। तेजो वै वेणुः॥११॥

तेजसैव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यद्वैकङ्कती। मा एवावरुन्धे। देवस्य त्वा
सवितुः प्रसव इत्याभिमादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि
देवानामध्वर्यु आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। वज्रं इव वा एषा।

यदग्निः। अभिरसि नारिस्सीत्याह शान्त्यै॥१२॥

अ॒ध्व॒र॒कृ॒द्दे॒वेभ्य॒ इत्या॑ह। य॒ज्ञो वा अ॑ध्व॒रः। य॒ज्ञ॒कृ॒द्दे॒वेभ्य॒ इति॑ वावैतदाह। उ॒त्तिष्ठ॑
ब्र॒ह्म॒ण॒स्पत॑ इत्या॑ह। ब्र॒ह्म॒णै॒व य॒ज्ञस्य॑ शिरो॒ऽच्छैति॑। प्रैतु॑ ब्र॒ह्म॒ण॒स्पति॑रित्या॑ह। प्रेत्यै॒व
य॒ज्ञस्य॑ शिरो॒ऽच्छैति॑। प्र॒ दे॒व्येतु॑ सू॒नृते॒त्याह॑। य॒ज्ञो वै सू॒नृता॑। अ॒च्छां वी॒रं न॑र्य
पु॒ङ्क्ति॑रा॒धस॑मित्या॑ह॥१३॥

पाङ्क्तो हि य॒ज्ञः। दे॒वा य॒ज्ञं न॑यन्तु न॒ इत्या॑ह। दे॒वाने॒व य॒ज्ञ॒नियः॑ कुरुते। दे॒वी
द्या॒वापृ॒थि॒वी अ॒नु मे म॑सा॒धामि॒त्याह॑। आ॒ध्या॒मे॒वानु॑मतो य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः स॒म्भ॑रति।
ऋ॒द्ध्या॒स॒म॒द्य म॒खस्य॑ शि॒र इत्या॑ह। य॒ज्ञो वै म॒खः। ऋ॒द्ध्या॒स॒म॒द्य य॒ज्ञस्य॑ शि॒र इति॑
वावैतदा॑ह। म॒खाय॑ त्वा म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्ण इत्या॑ह। नि॒र्दि॒श॒यै॒वै न॑द्धरति॥१४॥

त्रि॒ह॒रति॑। त्रयं॒ इ॒मे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो॑ य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः स॒म्भ॑रति।
तू॒ष्णीं च॑तु॒र्थं ह॑रति। अ॒परि॑मिता॒दे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः स॒म्भ॑रति। मू॒ल॒घ्ना॒दग्रे॑ ह॒रति॑।
तस्मा॑न्मू॒ल॒घ्नः कं॒रु॒ण्य॒तरः॑। इ॒य॒त्यग्रे॑ आ॒सी॒रित्या॑ह। अ॒स्या॒मे॒वा॒द्य॒न्व॒द्वारं॑ य॒ज्ञस्य॑

शिरः सम्भरति। ऊर्जं वा एतं रसं पृथिव्या उपदीक उद्दिहन्ति॥१५॥

यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा सम्भारो भवति। ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अवरुन्धे।
अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वल्मीकः। अर्बधिरौ भवति। य एवं वेद।
इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। स यत्र यत्र पराक्रमत॥१६॥

तन्नाद्धियत। स पूतीकस्तम्बे पराक्रमत। सौंद्धियत। सौंद्धिवीत्। ऊतिं वै मे
धा इति। तदूतीकानामूतीकत्वम्। यदूतीका भवन्ति। यज्ञायैवोतिं दधति। अग्निजा
असि प्रजापते रत् इत्याह। य एव रसः पशून्नाविशत्॥१७॥

तमेवावरुन्धे। पश्चेते सम्भारा भवन्ति। पाङ्क्तौ यज्ञः। यावानेव यज्ञः। तस्य
शिरः सम्भरति। यद्गाम्याणां पशूनां चर्मणा सम्भरेत्। ग्राम्यान्पशूञ्छुचार्षयेत्।
कृष्णाजिनेन सम्भरति। आरण्यानेव पशूञ्छुचार्षयति। तस्मांश्समावत्पशूनां
प्रजायमानानाम्॥१८॥

आरण्याः पशवः कनीयाः सः। शुचा ह्युताः। लोमतः सम्भरति। अतो ह्यस्य

मेध्यम्। परिगृह्णा यन्ति। रक्षसामपहत्यै। बहवो हरन्ति। अपचितिमेवास्मिन्दधति। उद्धते सिकतोपोसे परिश्रिते निदधति शान्त्यै। मदन्तीभिरुपं सृजति॥१९॥

तेजं एवास्मिन्दधति। मधुं त्वा मधुला कंरोत्वित्याह। ब्रह्मणैवास्मिन्तेजो दधाति। यद्ब्राम्याणां पात्राणां कपालैः सःसृजेत्। ब्राम्याणि पात्राणि शुचाऽर्पयेत्। अर्मकपालैः सःसृजति। एतानि वा अनुपजीवनीयानि। तान्येव शुचार्ययति। शर्कराभिः सःसृजति धृत्यै। अथो शन्त्वायं अजलोमैः सःसृजति। एषा वा अग्नेः प्रिया तनुः। यदजा। प्रिययैवैनं तनुवा सःसृजति। अथो तेजंसा। कृष्णाजिनस्य लोमभिः सःसृजति। यज्ञो वै कृष्णाजिनम्। यज्ञेनैव यज्ञः सःसृजति॥२०॥

यान्याद्यै न जुहुयादवैश्वेणुः शान्त्यै पुङ्क्तिराधस्मित्याह हरति दिहन्ति पुराक्रमताविशत् प्रजायमानानां सृजति शन्त्वायाद्यै

च॥

[२]

परिश्रिते करोति। ब्रह्मवर्चसस्य परिगृहीत्यै। न कुर्वन्नभि प्राणयात्। यत्कुर्वन्नभि प्राणयात्। प्राणाञ्छुचार्पयेत्। अपहाय प्राणिंति। प्राणानां गोपीथायं। न प्रवर्ज्य

चादित्यं चान्तरेयात्। यदन्तरेयात्। दुश्चर्मा स्यात्॥२१॥

तस्मान्नान्तराय्यम्। आत्मनो गोपीधायं वेणुना करोति। तेजो वै वेणुः। तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्धयति। मुखस्य शिरोऽसीत्याह। यज्ञो वै मुखः। तस्यैतच्छिरः। यत्प्रवर्ग्यः॥२२॥

तस्मादेवमाह। यज्ञस्य पदे स्थ इत्याह। यज्ञस्य ह्येते पदे। अथो प्रतिष्ठित्यै। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमीत्याह। छन्दोभिरेवैनं करोति। त्र्युद्धिं करोति। त्रयं इमे लोकाः। एषां लोकानामास्यै। छन्दोभिः करोति॥२३॥

वीर्यं वै छन्दांसि। वीर्यणैवेनं करोति। यजुषा बिलं करोति व्यावृत्यै। इयं तं करोति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्। इयं तं करोति। यज्ञपुरुषा सम्मितम्। इयं तं करोति। एतावद्द्वै पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मितम्॥२४॥

अपरिमितं करोति। अपरिमितस्यावरुद्धौ। परिग्रीवं करोति धृत्यै। सूर्यस्य

हरसा श्रायेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अश्वशकेन धूपयति। प्राजापत्यो वा अश्वः
सयोनित्वाय। वृष्णो अश्वस्य निष्पदसीत्याह। असौ वा आदित्यो वृषाऽश्वः। तस्य
छन्दांसि निष्पत्॥२५॥

छन्दाभिरेवैनं धूपयति। अर्चिषं त्वा शोचिषे त्वेत्याह। तेजं एवास्मिन्दधाति।
वारुणोऽभीद्धः। मैत्रियोपैति शान्त्यै। सिद्ध्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। देवस्त्वा
सवितोद्वपत्वित्याह। सवितृप्रसूत एवैनं ब्रह्मणा देवताभिरुद्वपति। अपद्यमानः
पृथिव्यामाशा दिश आपूणेत्याह॥२६॥

तस्मादग्निः सर्वा दिशोऽनु विभाति। उत्तिष्ठ बृहन्मंगोर्ध्वस्तिष्ठ ध्रुवस्त्वमित्याह
प्रतिष्ठित्यै। ईश्वरो वा एषोऽन्धो भवितोः। यः प्रवर्ग्यमन्वीक्षते। सूर्यस्य त्वा
चक्षुषाऽन्वीक्ष इत्याह। चक्षुषो गोपीथाय। ऋजवै त्वा साधवै त्वा सुक्षित्यै त्वा
भूत्यै त्वेत्याह। इयं वा ऋजुः। अन्तरिक्षं साधु। असौ सुक्षितिः॥२७॥

दिशो भूतिः। इमानेवास्मै लोकान्कल्पयति। अथो प्रतिष्ठित्यै। इदमहमनुमानुष्यार

विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यहामीत्याह। विशैवेनं पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यहति। विशेति राजन्यस्य ब्रूयात्। विशैवेनं पर्यहति। पशुभिरिति वैश्यस्य। पशुभिरेवेनं पर्यहति। असुर्यं पात्रमनाच्छृणाम्॥ २८ ॥

आच्छृणोति। देवत्राकः। अजक्षीरेणाऽऽच्छृणोति। परमं वा एतत्पयः। यदजक्षीरम्। परमेणैवेनं पयसाऽऽच्छृणोति। यजुषा व्यावृत्यै। छन्दोभिराच्छृणोति। छन्दोभिर्वा एष क्रियते। छन्दोभिरेव छन्दाः स्याच्छृणोति। छून्धि वाचमित्याह। वाचमेवावरुन्धे। छून्ध्यूर्जमित्याह। ऊर्जमेवावरुन्धे। छून्धि हविरित्याह। हविरैवाकः। देवं पुरश्चर सध्यासन्त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्॥ २९ ॥

स्याद्यत्पयस्यैछन्दोभिः करोति वीर्यसम्पितं छन्दांसि निष्पत्पुणेत्याह सुक्षितिरनाच्छृणोच्छन्दाः स्याच्छृणत्पुष्टौ च॥ — [३]

ब्रह्मन्प्रचारिष्यामो होतर्धर्ममभिष्टुहीत्याह। एष वा एतर्हि बृहस्पतिः। यद्वह्मा। तस्मा एव प्रतिप्रोच्य प्रचरति। आत्मनोऽनात्स्यै। यमाय त्वा मखाय त्वेत्याह। एता वा एतस्य देवताः। तामिरेवेनः समर्धयति। मदन्तीभिः प्रोक्षति। तेजं

एवास्मिन्दधाति॥३०॥

अभिपूर्वं प्रोक्षति। अभिपूर्वमेवास्मिन्तेजो दधाति। त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेधयत्वायं होताऽन्वाह। रक्षसामपहत्यै। अनवानम्। प्राणानां सन्तत्यै। त्रिष्टुभः सतीर्गायत्रीरिवान्वाह॥३१॥

गायत्रो हि प्राणः। प्राणमेव यजमाने दधाति। सन्ततमन्वाह। प्राणानामन्नाद्यास्य सन्तत्यै। अथो रक्षसामपहत्यै। यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमवर्कन्धीत। अपरिमिता अन्वाह। अपरिमितस्यावर्कद्धौ। शिरो वा एतद्वाज्ञस्य॥३२॥

यत्प्रवर्ग्यः। ऊर्ध्वञ्जः। यन्मौञ्जो वेदो भवति। ऊर्जैव यज्ञस्य शिरः समर्धयति। प्राणाहुतीर्जुहोति। प्राणानेव यजमाने दधाति। सप्त जुहोति। सप्त वै शीर्षण्यः प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। देवस्त्वां सविता मध्वाऽनक्तित्याह॥३३॥

तेजसैवेनमनक्ति। पृथिवीं तपसस्त्रायस्वेति। हिरण्यमुपास्यति। अस्या अनन्तिदाहाय। शिरो वा एतद्वाज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निः सर्वा देवताः।

प्रल॒वानादी॒ष्योपा॑स्यति । दे॒वता॑स्वेव य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति । अप्र॑तिशी॒र्णाग्रं॑
भव॑ति । ए॒तद्व॑र्हिर॒ह्येषः॑ ॥ ३४ ॥

अ॒र्चिर॑सि शोचि॒रसी॒त्याह॑ । तेजं॑ ए॒वास्मि॑न्ब्रह्मव॒र्चसं॑ द॒धाति॑ । स॒सी॒दस्व॑
म॒हा॒ अ॒सी॒त्याह॑ । म॒हान् ह्येषः॑ । ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति । ए॒ते वाव॑ त ऋ॒त्विजः॑ ।
ये द॑र्शपूर्ण॒मास॑योः । अथ॑ क॒था हो॒ता य॒ज॑मानायाऽऽशि॒षो नाशा॑स्त॒ इति॑ ।
पु॒रस्ता॑दाशीः खलु॑ वा अ॒न्यो य॒ज्ञः । उ॒परि॑ष्टादाशीर॒न्यः ॥ ३५ ॥

अना॒धृष्या॑ पु॒रस्ता॑दिति॒ यदे॒तानि॑ यजु॑ष्याह॑ । शी॒रूष॑त ए॒व य॒ज्ञस्य॑ य॒ज॑मान
आ॒शिषो॑ऽव॒रुन्धे॑ । आ॒युः पु॒रस्ता॑दाह॑ । प्र॒जां दी॒क्षिण॑तः । प्रा॒णं प॒श्चात् । श्रो॒त्रमु॑त्तर॒तः ।
वि॒धृति॑मु॒परि॑ष्टात् । प्रा॒णाने॒वास्मै॑ स॒मीचो॑ दधाति । ई॒श्वरो॑ वा ए॒ष दि॒शोऽनु॑न्म॒दितोः॑ ।
यं दि॒शोऽनु॑ व्या॒स्थाप॑यन्ति ॥ ३६ ॥

मनो॒रथा॑सि भूरि॒पुत्रे॒तीमा॑मभि॒मृ॒षाति॑ । इ॒यं वै मनो॒रथा॑ भूरि॒पुत्रा॑ । अ॒स्यामे॒व
प्र॑ति॒तिष्ठ॑त्यनु॒न्मादा॑य । स॒पु॒सदा॑ मे भू॒या मा मां हि॑ ॒सीरि॒त्याहा॑हि ॒साथै॑ । चि॒तः

स्थ परिचित इत्याह। अपंचितिमेवास्मिन्दधाति। शिरो वा एतद्वज्रस्य। यत्प्रवर्ग्यः।
असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तस्य मरुतो रश्मयः॥३७॥

स्वाहा मरुद्भिः परिश्रयस्वेत्याह। अमुमेवाऽऽदित्यः रश्मिभिः पर्युहति।
तस्मादसावादित्योऽमुष्मिंश्लोके रश्मिभिः पर्युहः। तस्माद्राजां विशा पर्युहः।
तस्माद्भामणीः संजातैः पर्युहः। अग्नेः सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं भा आर्च्छत।
यद्वैकङ्कताः परिधयो भवन्ति। भा एवावरन्धे। द्वादश भवन्ति॥३८॥

द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवावरन्धे। अस्ति त्रयोदशो
मास इत्याहुः। यत्रयोदशः परिधिर्भवति। तेनैव त्रयोदशं मासमवरन्धे।
अन्तरिक्षस्यान्तर्धिर्सीत्याहु व्यावृत्त्यै। दिवं तपस्त्रायस्वेत्युपरिष्ठाद्धिरण्यमधि
निदधाति। अमुष्या अनतिदाहाय। अथो आभ्यामेवैनमुभयतः परिगृह्णाति।
अरहन् बिभर्षि सायकानि धन्वेत्याह॥३९॥

स्तौत्येवैनमेतत्। गायत्रमसि त्रैष्टुभमसि जागतमसीति ध्वित्राण्यादत्ते।

छन्दोभिरेवैनाम्यादन्ते। मधु मध्विति धूनोति। प्राणो वै मधु। प्राणमेव यजमाने दधाति। त्रिः परियन्ति। त्रिवृद्धि प्राणः। त्रिः परियन्ति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥४०॥

अथो रक्षसामपहत्यै। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्श्वसमं दान्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। यो वै धर्मस्य प्रियां तनुवंमाक्रामति। दुश्शर्मा वै स भवति। एष ह वा अस्य प्रियां तनुवमाक्रामति। यञ्जिः परीत्य चतुर्थ पर्येति। एता ५ ह वा अस्योग्रदैवो राजानिराचक्राम॥४१॥

ततो वै स दुश्शर्माऽभवत्। तस्माञ्जिः परीत्य न चतुर्थ परीयात्। आत्मनो गोपीधारां प्राणा वै धवित्राणि। अव्यतिषङ्गं धून्वन्ति। प्राणानामव्यतिषङ्गाय कृत्यै। विनिषद्य धून्वन्ति। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। ऊर्ध्वं धून्वन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समंष्ट्यै। सर्वतो धून्वन्ति। तस्मादय ५ सर्वतः पवते॥४२॥

दधातीवान्वाह यज्ञस्याहिष उपरिष्टादाशीन्यो व्यास्यपरयन्ति रश्मयो भवन्ति धन्वेत्याह यज्ञश्चक्राम समंष्ट्यै द्वे च॥—[४]

अग्निश्चा वसुभिः पुरस्ताद्गोचयतु गायत्रेण छन्दसेत्याह। अग्निरेवैनं वसुभिः

पु॒रस्ता॑द्रोचयति गाय॒त्रेण॒ छन्द॑सा। स मां रुचि॒तो रौच॑येत्याह। आ॒शिषं॑मे॒वैता॒मा
शा॑स्ते। इन्द्र॑स्त्वा रु॒द्रैर्दक्षि॑णतो रौचयतु त्रै॒ष्टुभेन॑ छन्द॑सेत्याह। इन्द्र॑ ए॒वैनं॑
रु॒द्रैर्दक्षि॑णतो रौचयति त्रै॒ष्टुभेन॑ छन्द॑सा। स मां रुचि॒तो रौच॑येत्याह।
आ॒शिषं॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। वरु॑णस्त्वाऽऽदि॒त्यैः पु॒श्चाद्रौच॑यतु जा॒गते॑न॒ छन्द॑सेत्याह।
वरु॑ण ए॒वैनं॑मादि॒त्यैः पु॒श्चाद्रौच॑यति जा॒गते॑न॒ छन्द॑सा॥ ४३ ॥

स मां रुचि॒तो रौच॑येत्याह। आ॒शिषं॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। द्यू॒तान॑स्त्वां मा॒रुतो॑
म॒रुद्भि॑रुत्तरतो रौचयत्वानु॒ष्टुभेन॑ छन्द॑सेत्याह। द्यू॒तान ए॒वैनं॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्भि॑रुत्तरतो
रौचय॒त्यानु॑ष्टुभेन॒ छन्द॑सा। स मां रुचि॒तो रौच॑येत्याह। आ॒शिषं॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते।
बृ॒हस्प॑ति॒स्त्वा वि॒श्वैर्दे॒वरु॑परि॒ष्टाद्रौच॑यतु पा॒ङ्गेन॑ छन्द॑सेत्याह। बृ॒हस्प॑ति॒रे॒वैनं॑
वि॒श्वैर्दे॒वरु॑परि॒ष्टाद्रौच॑यति पा॒ङ्गेन॑ छन्द॑सा। स मां रुचि॒तो रौच॑येत्याह।
आ॒शिषं॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते॥ ४४ ॥

रोचि॒तस्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वेष्व॑सीत्याह। रोचि॒तो ह्येष॑ दे॒वेषु॑। रोचि॒षीया॑हं

मनुष्येष्वित्याह। रोचत एवैष मनुष्येषु। सप्ताङ्गम रुचितस्त्वं देवेष्वायुष्माऽस्तेजस्वी
 ब्रह्मवर्चस्यसीत्याह। रुचितो ह्येष देवेष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी।
 रुचितोऽहं मनुष्येष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भूयासमित्याह। रुचित
 एवैष मनुष्येष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति। रुगसि रुचं मयि धेहि मयि
 रुगित्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। तं यदेतैर्यजुर्भिररोचयित्वा। रुचितो घर्म इति
 प्रब्रूयात्। अरोचुकोऽध्वर्युः स्यात्। अरोचुको यजमानः। अथ यदेनमेतैर्यजुर्भी
 रोचयित्वा। रुचितो घर्म इति प्राह। रोचुकोऽध्वर्युर्भवति। रोचुको यजमानः॥ ४५ ॥

पुश्चाद्रोचयति जायतेन छन्दसा पाङ्केन छन्दसा स मां रुचितो रोचयेत्याह। शिषमेवैतामाशास्ते शास्तेऽद्यै च॥ [५]

शिरो वा एतद्ब्रजस्य। यत्प्रवर्ग्यः। ग्रीवा उपसदः। पुरस्तादुपसदां प्रवर्ग्य
 प्रवृणक्ति। ग्रीवास्वेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति। त्रिः प्रवृणक्ति। त्रयं इमे लोकाः।
 एष्य एव लोकेभ्यो यज्ञस्य शिरोऽवर्न्धे। षट्श्वसम्पदान्ते। षड्वा ऋतवः॥ ४६ ॥

ऋतुभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवक्रन्धे। द्वादशकृत्वः प्रवृणक्ति। द्वादश मासाः
संवत्सरः। संवत्सरादेव यज्ञस्य शिरोऽवक्रन्धे। चतुर्विंशतिः सम्पद्यन्ते।
चतुर्विंशतिरर्धमासाः। अर्धमासेभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवक्रन्धे। अथो खलु।
सकृदेव प्रवृज्यः। एकं हि शिरः॥४७॥

अग्निष्टोमे प्रवृणक्ति। एतावान् वै यज्ञः। यावानग्निष्टोमः। यावानेव यज्ञः। तस्य
शिरः प्रतिदधाति। नोक्थ्ये प्रवृज्यात्। प्रजा वै पशवं उक्थानि। यदुक्थ्ये प्रवृज्यात्।
प्रजां पशूनस्य निर्दहेत्। विश्वजिति सर्वपृष्ठे प्रवृणक्ति॥४८॥

पृष्ठानि वा अच्युतं व्यावयन्ति। पृष्ठैरेवास्मा अच्युतं व्यावयित्वाऽवक्रन्धे। अपश्यं
गोपामित्याह। प्राणो वै गोपाः। प्राणमेव प्रजासु वियातयति। अपश्यं गोपामित्याह।
असौ वा आदित्यो गोपाः। स हीमाः प्रजा गोपायति। तमेव प्रजानां गोसारं
कुरुते। अनिपद्यमानमित्याह॥४९॥

न ह्येष निपद्यते। आ च परां च पृथग्निश्चरन्तमित्याह। आ च ह्येष परां च

पृथिभिश्चरति। स सधीचीः स विषूचीर्वसान् इत्याह। सधीचींश्च ह्येष विषूचीश्च वसानः प्रजा अभि विपश्यति। आवरीवर्ति भुवनेष्वन्तरित्याह। आ ह्येष वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र प्रावीर्मधु माधीभ्यां मधु माधूचीभ्यामित्याह। वासन्तिकावेवास्मा ऋतु कल्पयति। समग्निरग्निना गतेत्याह॥५०॥

त्रैष्णवेवास्मा ऋतु कल्पयति। समग्निरग्निना गतेत्याह। अग्निर्ह्यैवेषोऽग्निना सङ्गच्छते। स्वाहा समग्निरस्तपसा गतेत्याह। पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। धर्ता दिवो विभांसि रजसः पृथिव्या इत्याह। शारदावेवास्मा ऋतु कल्पयति॥५१॥ दिवि देवेषु होत्रां यच्छेत्याह। होत्राभिरेवेमाँल्लोकान्भ्रमन्दधाति। विश्वासां भुवां पत इत्याह। हैमन्तिकावेवास्मा ऋतु कल्पयति। देवश्रूस्त्वं देव घर्म देवान्माहीत्याह। शैशिरावेवास्मा ऋतु कल्पयति। तपोजां वाचमस्मे नियच्छ देवायुवमित्याह। या वै मेध्या वाक्। सा तपोजाः। तामेवावरुन्धे॥५२॥

गर्भो देवानामित्याह। गर्भो ह्येष देवानाम्। पिता मतीनामित्याह। प्रजा वै

मतयः। तासामेष एव पिता। यत्प्रवर्ग्यः। तस्माद्देवमाह। पतिः प्रजानामित्याह।
पतिर्ह्येष प्रजानाम्। मतिः कवीनामित्याह॥५३॥

मतिर्ह्येष कवीनाम्। सं देवो देवेनं सवित्रा यतिष्ठ स ः सूर्येणारुक्तेत्याह। अमुं
चैवाऽऽदित्यं प्रवर्ग्यं च स ः शास्ति। आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं धर्मं वर्चोदा असीत्याह।
आशिषमेवैतामा शास्ते। पिता नोऽसि पिता नो बोधेत्याह। बोधयत्येवैनम्। न
वै तेऽवकाशा भवन्ति। पतिर्यै दशमः। नव वै पुरुषे प्राणाः॥५४॥

नाभिर्दशमी। प्राणानेव यजमाने दधाति। अथो दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्।
विराजैवात्राद्यमवरुन्धे। यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत। तद्देवा होत्राभिः प्रत्यदधुः।
ऋत्विजोऽवेक्षन्ते। एता वै होत्राः। होत्राभिरेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति॥५५॥

रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै प्रजापतिः प्रजा अंसुजत। प्रजानां ः सृष्ट्यै।
रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै पर्जन्यो वर्षति। वर्षुकः पर्जन्यो भवति। सं प्रजा
एधन्ते। रुचितमवेक्षन्ते। रुचितं वै ब्रह्मवर्चसम्। ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति॥५६॥

अधीयन्तोऽवैक्षन्ते। सर्वमायुरयन्ति। न पत्यवैक्षेत। यत्पत्यवैक्षेत। प्रजायेत। प्रजां त्वंस्यै निर्दहेत्। यन्नावैक्षेत। न प्रजायेत। नास्यै प्रजां निर्दहेत्। तिरस्कृत्य यजुर्वचयति। प्रजायेत। नास्यै प्रजां निर्दहति। त्वष्टीमती ते सपेयेत्याह। सपाद्धि प्रजाः प्रजायन्ते॥५७॥

ऋतवो हि शिरः सर्वपृष्ठे प्रवृणुक्त्यनपिद्यमानमित्याह गतेत्याह शारदावेवास्मां ऋतुं कल्पयति रुन्धे कवीनामित्याह प्राणाः प्रतिदधाति भवन्ति वाचयति चत्वारि वा॥ [६]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति रश्नामादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यु आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यौ। आददेऽदित्यै रास्माऽसीत्याह यजुंष्कृत्यै। इड एह्यदित एहि सरस्वत्येहीत्याह। एतानि वा अस्यै देवनामानि। देवनामैरेवैनामाह्वयति। असावेह्यसावेह्यसावेहीत्याह। एतानि वा अस्यै मनुष्यनामानि॥५८॥

मनुष्यनामैरेवैनामाह्वयति। षट्धसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनामाह्वयति।

अदित्या उष्णीषंमसीत्याह। यथायजुरेवतत्। वायुरस्यैड इत्याह। वायुदेवत्यो वै व॒श्सः। पूषा त्वोपावंसृजत्वित्याह। पौष्णा वै देवतया प॒शवः॥५९॥

स्वयैवेनं देवतयोपावंसृजति। अ॒श्विभ्यां प्रदा॑पयेत्याह। अ॒श्विनौ वै दे॒वानां॑ भिष॒जौ। ताभ्यामे॒वास्मै भेष॑जं करोति। यस्ते स्तनः शश॒य इत्याह। स्तौत्ये॒वैना॑म्। उ॒स्रं घ॒र्मं शि॒षो॒स्रं घ॒र्मं पा॑हि घ॒र्माय॑ शि॒षे॒त्याह। यथा॑ ब्रूयादमुष्मै दे॒हीति॑। ताद॒गेव॑ तत्। बृहस्पतिस्त्वोपं सीदत्वित्याह॥६०॥

ब्रह्म वै दे॒वानां॑ बृहस्पतिः। ब्रह्मणै॒वैना॑मुपंसीदति। दान॑वः स्थ पे॑रं॒व इत्याह॑। मे॒ध्याने॒वेना॑न्करोति। वि॒ष्व॒वृ॒तो लो॑हितेनेत्याह व्यावृ॒त्यै। अ॒श्विभ्यां॑ पि॒न्वस्व॒ सर॑स्वत्यै पि॒न्वस्व॒ पू॒ष्णे पि॒न्वस्व॒ बृह॑स्पतये पि॒न्वस्वे॒त्याह॑। ए॒ताभ्यो॑ ह्ये॒षा दे॒वता॑भ्यः पि॒न्वते॑। इन्द्रा॑य पि॒न्वस्वेन्द्रा॑य पि॒न्वस्वे॒त्याह॑। इन्द्र॑मे॒व भा॑गधेयेन॒ सम॑र्धयति। द्वि॒रिन्द्रा॑येत्याह॥६१॥

तस्मादिन्द्रो दे॒वता॑नां भूयिष्ठभा॒क्तमः॑। गा॒यत्रो॑ऽसि त्रै॒ष्टुभो॑ऽसि जा॒गात॑मसीति

शफोपयमानादते। छन्दोभिरेवैनानादते। सहोर्जो भागेनोपमेहीत्याह। ऊर्ज एवैनं भागमंकः। अश्विनौ वा एतद्वज्रस्य शिरः प्रतिदधतावब्रूताम्। आवाभ्यामेव पूर्वाभ्यां वर्षाद्वियाता इति। इन्द्राश्विना मधुनः सारधस्येत्याह। अश्विभ्यामेव पूर्वाभ्यां वर्षद्वरोति। अथो अश्विनावेव भागधयेन समर्धयति॥६२॥

धर्म पात वसवो यजता वडित्याह। वसूनेव भागधयेन समर्धयति। यद्वषट्कुर्यात्। यातयामाऽस्य वषट्कारः स्यात्। यन्न वषट्कुर्यात्। रक्षांसि यज्ञं हन्युः। वडित्याह। परोक्षमेव वषट्करोति। नास्य यातयामा वषट्कारो भवति। न यज्ञं रक्षांसि ध्नन्ति॥६३॥

स्वाहां त्वा सूर्यस्य रश्मये वृष्टिवनये जुहोमीत्याह। यो वा अंस्य पुण्यो रश्मिः। स वृष्टिवनिः। तस्मा एवेनं जुहोति। मधुं हविरसीत्याह। स्वदधत्येवैनम्। सूर्यस्य तपस्तपेत्याह। यथायजुरेवैतत्। द्वावापृथिवीभ्यां त्वा परिगृह्णामीत्याह। द्वावापृथिवीभ्यामेवेनं परिगृह्णाति॥६४॥

अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामीत्याह। अन्तरिक्षेणैवैनमुपयच्छति। न वा एतं मनुष्यो भर्तुमर्हति। देवानां त्वा पितृणामनुमतो भर्तुः शक्यमित्याह। देवैरेवं पितृभिरनुमत आदत्ते। वि वा एनमेतदर्थयन्ति। यत्पश्चात्प्रवृज्य पुरो जुह्वति। तेजोऽसि तेजोऽनु प्रेहीत्याह। तेजं एवास्मिन्दधाति। दिविस्मृङ्गा मां हिः सीरन्तरिक्षस्मृङ्गा मां हिः सीः पृथिविस्मृङ्गा मां हिः सीरित्याहाहिः सायै॥६५॥

सुवरसि सुवर्मं यच्छ दिवं यच्छ दिवो मां पाहीत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। आत्मा वायुः। उद्यत्यं वातनामान्याह। आत्मन्नेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति। अनवानम्। प्राणानाः सन्तत्ये। पश्चाह॥६६॥

पाङ्क्तो यज्ञः। यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः प्रतिदधाति। अग्नये त्वा वसुमते स्वाहेत्याह। असौ वा आदित्योऽग्निर्वसुमान्। तस्मां एवैनं जुहोति। सोमाय त्वा रुद्रवते स्वाहेत्याह। चन्द्रमा वै सोमो रुद्रवान्। तस्मां एवैनं जुहोति। वरुणाय

त्वाऽऽदित्यवते स्वाहेत्याह॥६७॥

अप्सु वै वरुण आदित्यवान्। तस्मां एवैनं जुहोति। बृहस्पतये त्वा विश्वदे॑व्यावते स्वाहेत्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणै॒वैनं जुहोति। स॒वित्रे त्व॑र्भुमते विभुमते॑ प्रभुमते वाजवते स्वाहेत्याह। संव॒ध्सरो वै स॒वित॑र्भुमान् विभुमान्प्रभुमान् वाजवान्। तस्मां एवैनं जुहोति। य॒माय॒ त्वाऽङ्गिर॑स्वते पितृमते स्वाहेत्याह। प्रा॒णो वै य॒मोऽङ्गिर॑स्वान्पितृमान्॥६८॥

तस्मां एवैनं जुहोति। ए॒ताभ्यं ए॒वैनं दे॒वता॑भ्यो जुहोति। द॒श स॒म॒प॒द्यन्ते। द॒शाक्ष॑रा वि॒राट्। अ॒न्नं वि॒राट्। वि॒राजै॒वा॒न्ना॒द्यम॑व॒रुन्धे। रौहि॑णाभ्यां वै दे॒वाः सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। तद्गौहि॑णयो रौहि॑णत्वम्। यद्गौहि॑णौ भ॒वतः। रौहि॑णाभ्यामेव तद्यज॑मानः सु॒व॒र्गं लो॒कमो॑ति। अ॒ह॒ज्योतिः॑ के॒तुनां जुष॑ता* सु॒ज्योति॑ज्योतिषा॑ः स्वाहा रात्रि॑ज्योतिः के॒तुनां जुष॑ता* सु॒ज्योति॑ज्योतिषा॑ः स्वाहेत्याह। आ॒दि॒त्यमे॒व तद्मु॒ष्मि॒ल्लो॒केऽह्नां प॒रस्ता॑दाधार। रात्रि॑या अ॒वस्ता॑त्।

तस्माद्सावादित्योऽमुष्मिँल्लोकेऽहोरात्राभ्यां धृतः॥६९॥

मुनुष्यनामानि पशवः सीदन्वित्यहेन्द्रायत्याहार्ययति घ्नन्ति गृह्णात्यहिंसायै पञ्चाऽहादित्यवते स्वाहेत्याह पितृमानोति चत्वारि

च॥ [७]

विश्वा आशां दक्षिणसदित्याह। विश्वानेव देवान्प्रीणाति। अथो दुरिष्टा एवैनं पाति। विश्वा देवानयाडिहेत्याह। विश्वानेव देवान्भागधेयेन समर्धयति। स्वाहाकृतस्य घर्मस्य मधोः पिबतमश्विनेत्याह। अश्विनावेव भागधेयेन समर्धयति। स्वाहाऽग्नये यज्ञियाय शं यजुर्मिरित्याह। अग्न्यैवेन धारयति। अथो हविरेवाकः॥७०॥

अश्विना घर्म पातः५ हार्दिवानमहर्दिवामिरुतिमिरित्याह। अश्विनावेव भागधेयेन समर्धयति। अनुं वां द्यावापृथिवी मः५सातामित्याहानुमत्यै। स्वाहेन्द्राय स्वाहेन्द्रावडित्याह। इन्द्राय हि पुरो हूयते। आश्राव्याह घर्मस्य यजोति। वर्षदृते जुहोति। रक्षसामपहत्यै। अनुयजति स्वगाकृत्यै। घर्ममपातमश्विनेत्याह॥७१॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। अनुं वां द्यावापृथिवी अंम २ सातामित्याहानुमतं
तं प्राव्यं यथावण्णमो दिवे नमः पृथिव्या इत्याह। यथायजुरेवैतत्। दिविधा
इमं यज्ञं यज्ञमिमं दिविधा इत्याह। सुवर्गमेवेनं लोकं गमयति। दिवं
गच्छान्तरिक्षं गच्छ पृथिवीं गच्छेत्याह। एष्वेवेनं लोकेषु प्रतिष्ठापयति। पञ्च
प्रदिशो गच्छेत्याह॥ ७२॥

दिक्ष्वेवेनं प्रतिष्ठापयति। देवान्धर्मपान्नाच्छ पितृन्धर्मपान्नाच्छेत्याह। उभयेष्वेवेनं
प्रतिष्ठापयति। यत्पिन्वते। वर्षुकः पर्जन्यो भवति। तस्मात्पिन्वमानः पुण्यः।
यत्प्राङ्निवते। तद्देवानाम्। यदक्षिणा। तत्पितृणाम्॥ ७३॥

यत्प्रत्यक्। तन्मनुष्याणाम्। यदुदङ्। तद्भुद्राणाम्। प्राञ्चमुदञ्चं पिन्वयति।
देवत्राकः। अथो खलु। सर्वा अनु दिशः पिन्वयति। सर्वा दिशः समेधन्ते।
अन्तःपरिधि पिन्वयति॥ ७४॥

तेजसोऽस्वन्दाय। इषे पीपिहूर्जो पीपिहीत्याह। इषमेवोर्जं यजमाने दधाति।

यजमानाय पीपिहीत्याह। यजमानायैवेतामाशिषमाशास्ते। मह्यं ज्यैष्ठ्याय पीपिहीत्याह। आत्मनं एवेतामाशिषमाशास्ते। त्विष्यै" त्वा द्युभार्य त्वेन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। धर्मासि सुधर्मा मे" न्यस्मे ब्रह्माणि धारयेत्याह॥७५॥

ब्रह्मन्नेवैनं प्रतिष्ठापयति। नेत्वा वातः स्कन्दयादिति यद्याभिचरेत्। अमुष्य त्वा प्राणे सादयाम्यमुनां सह निरर्थं गच्छति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तेनैनं सह निरर्थं गमयति। पूष्णे शरंसे स्वाहेत्याह। या एव देवता हुतभागाः। ताभ्य एवैनं जुहोति। ग्रावंभ्यः स्वाहेत्याह। या एवान्तरिक्षे वाचः॥७६॥

ताभ्य एवैनं जुहोति। प्रतिरेभ्यः स्वाहेत्याह। प्राणा वै देवाः प्रतिराः। तेभ्य एवैनं जुहोति। द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहेत्याह। द्यावापृथिवीभ्यामेवैनं जुहोति। पितृभ्यो धर्मपेभ्यः स्वाहेत्याह। ये वै यज्वानः। ते पितरो धर्मपाः। तेभ्य एवैनं जुहोति॥७७॥ रुद्राय रुद्रहौत्रे स्वाहेत्याह। रुद्रमेव भागधेयेन समर्धयति। सर्वतः समनक्ति।

सर्वत एव रुद्रं निरवदयते। उदंश्चं निरस्यति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते। अप उपस्पृशति मेधत्वाय। नान्वीक्षेत। यदन्वीक्षेत॥७८॥

चक्षुरस्य प्रमायुकः स्यात्। तस्मान्नान्वीक्ष्यः। अपीपरो माऽहो रात्रियै मा पाह्येण तै अग्रे समितया समिध्यस्वायुर्मै दा वर्चसा माऽऽशीरित्याह। आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति। अपीपरो मा रात्रिया अहो मा पाह्येण तै अग्रे समितया समिध्यस्वाऽऽयुर्मै दा वर्चसा माऽऽशीरित्याह। आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेत्याह। यथायजुरेवैतत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यमग्निहोत्रा(३)न होतव्या(३)मिति॥७९॥

यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यन्न जुहुयात्। अग्निः परांभवेत्। भूः स्वाहेत्येव होतव्यम्। यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः परांभवति। हुत* हविर्मधु हविरित्याह। स्वदयत्येवैनम्। इन्द्रतमेऽग्नावित्याह॥८०॥

प्राणो वा इन्द्रतमोऽग्निः। प्राण एवैनमिन्द्रतमोऽग्नौ जुहोति। पिता नोऽसि मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै। अश्यामं ते देव धर्ममधुमतो वाजवतः पितुमत इत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। स्वधाविनोऽशीमहि त्वा मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै। तेजसा वा एते व्यृध्यन्ते। ये प्रवृर्येण चरन्ति। प्राश्नन्ति। तेजं एवात्मन्दधते॥८१॥

संवध्मरं न मांसमशनीयात्। न रामामुपेयात्। न मृन्मयेन पिबेत्। नास्य राम उच्छिष्टं पिबेत्। तेज एव तध्मंश्रयति। देवासुराः संयन्ता आसन्। ते देवा विजयमुपयन्तः। विभ्राजिं सौर्ये ब्रह्मसन्धदधत। यत्किं च दिवाकीर्त्यम्। तदेतेनैव व्रतेनागोपायत्। तस्मादेतद्धृतं चार्यम्। तेजसो गोपीधायं। तस्मादेतानि यजूंषि विभ्राजः सौर्यस्येत्याहुः। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्य इति प्रातः सःसादयति। स्वाहा त्वा नक्षत्रेभ्य इति सायम्। एता वा एतस्य देवताः। ताभिरेवैनं समर्धयति॥८२॥

अकुरश्चिनेत्याह प्रादिशो गच्छेत्याह पितृणामन्तःपरिधि पितृव्यति धारयेत्याहु वाचो धर्मपास्तेभ्य एवैनं जुहोत्यन्वीक्षेत होतृव्या(३)मित्यग्नावित्याह दधतेऽगोपायध्मस च॥

धर्मं या ते दिवि शुनिति तिस्र आहुतीर्जुहोति। इन्द्रोभिरेवास्यैभ्यो लोकेभ्यः शुचमवं यजते। इयत्यग्ने जुहोति। अथेयत्यथेयति। त्रयं इमे लोकाः। अनु नोऽद्यानुमतिरित्याहानुमत्यै। दिवस्त्वां परम्पाया इत्याह। दिव एवेमाँल्लोकान्दाधार। ब्रह्मणस्त्वा परम्पाया इत्याह॥८३॥

एष्वेव लोकेषु प्रजा दाधार। प्राणस्य त्वा परम्पाया इत्याह। प्रजास्वेव प्राणान्दाधार। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तं यदक्षिणा प्रत्यश्चमुदश्चमुद्वासयेत्। जिह्वं यज्ञस्य शिरो हरेत्। प्राश्चमुद्वासयति। पुरस्तादेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति॥८४॥

प्राश्चमुद्वासयति। तस्माद्सावादित्यः पुरस्तादुदति। शफोपयमान्धुवित्राणि धृष्टी इत्यन्ववहरन्ति। सात्मानमेवैनं सतनुं करोति। सात्माऽमुष्मिँल्लोके भवति। य एवं वेद। औदुम्बराणि भवन्ति। ऊर्वा उदुम्बरः। ऊर्जमेवावरुन्धे। वर्त्मना वा अन्वित्य॥८५॥

यज्ञ॑ रक्षा॑सि जिघा॑सन्ति। साम्नां॑ प्रस्तोता॑ऽन्ववैति। साम॑ वै रक्षो॑हा।
रक्षा॑सामप॑हत्यै। त्रि॒र्निध॑नमुपैति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो
रक्षा॑स्यप॑हन्ति। पुरु॑षः पुरु॑षो नि॒धन॑मुपैति। पुरु॑षः पुरु॑षो हि रक्ष॑स्वी।
रक्षा॑सामप॑हत्यै॥८६॥

यत्पृ॑थि॒व्यामु॒द्वास॑यैत्। पृथि॒वी रक्षु॑चा॒ऽर्पयेत्। यद॑प॒सु। अ॒पः शू॒चा॒र्पयेत्।
यदोष॑धीषु। ओष॑धीः शू॒चा॒ऽर्पयेत्। यद्व॑न॒स्पति॑षु। व॒न॒स्पती॑ञ्छू॒चा॒र्पयेत्। हि॒र॒ण्यं
नि॒धायो॒द्वास॑यति। अ॒मृतं॑ वै हि॒र॒ण्यम्॥८७॥

अ॒मृतं॑ ए॒वैनं॑ प्र॒तिष्ठा॑पयति। व॒ल्गुरा॑सि शं॒ युधा॑या॒ इति॑ त्रिः प॒रिषि॑ञ्च॒न्पर्य॑ति।
त्रि॒वृ॒द्धा अ॒ग्निः। या॒वा॒ने॒वाग्निः॑। तस्य॑ शु॒च रक्ष॑मयति। त्रिः पु॒नः पर्य॑ति।
षट्॒ध॒सम्प॑द्यन्ते। षड्वा॑ ऋ॒तवः॑। ऋ॒तुभि॑रे॒वास्य॑ शु॒च रक्ष॑मयति। चतुः
स्त्रा॒किर्नाभि॑रे॒ऋत॑स्येत्या॑ह॥८८॥

इ॒यं वा ऋ॑तम्। तस्यां॑ ए॒ष ए॒व नाभिः॑। यत्न॑व॒र्ग्यः। तस्मा॑दे॒वमा॑ह। स॒दो

विश्वायुरित्याह। सद्दो हीयम्। अप द्वेषो अप ह्य इत्याह्। भातृव्यापनुत्थै।
धर्मतत्तेऽन्नमेतत्पूरीषमिति द्ध्ना मधुमिश्रेण पूरयति। ऊर्वा अन्नाद्यं दधि।
ऊर्जैर्वैनमन्नाद्येन समर्धयति॥८९॥

अनश्नायुको भवति। य एवं वेद। रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धर्व इत्याह।
रूपमेवास्यैतन्महिमान् रन्ति बभूतां व्याचष्टे। समहमायुषा सं प्राणेनेत्याह।
आशिषमेवैतामा शास्ते। व्यसौ योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह। अभिचार
एवास्यैषः। अचिक्रद्दृष्टा हरिरित्याह। वृषा ह्येषः॥९०॥

वृषा हरिः। महान्मित्रो न दर्शत इत्याह। स्तौत्येवैनमेतत्। चिदंसि
समुद्रयोनिरित्याह। स्वामेवैनं योनिं गमयति। नमस्ते अस्तु मा मा
हि रसीरित्याहाहिरसायै। विश्वावंसु रसोम गन्धर्वमित्याह। यदेवास्य क्रियमाण-
स्यान्तर्यन्ति। तदेवास्यैतेना प्याययति। विश्वावंसुरभि तन्नो गृणात्वित्याह॥९१॥
पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि गृणाति। धियो हिन्वानो धिय इन्नो अब्यादित्याह।

ऋतुनेवास्मै कल्पयति। प्राऽऽसां गन्धर्वो अमृता॑नि वोच॑दित्याह। प्राणा वा अमृताः। प्राणानेवास्मै कल्पयति। एतत्त्वं देव धर्म देवो देवानुपा॑गा इत्याह। देवो ह्येष सं देवानुपैति। इदमहं मनुष्यो मनुष्या॑नित्याह॥१२॥

मनुष्यो हि। एष सन्मनुष्या॑नुपैति। ईश्वरो वै प्रव॑र्ग्यमुद्भासयन्। प्रजा पशून्धसोमपीथम॑नूद्भासः सोमं पीथानु॑मेहि। सह प्रजया सह रा॒यस्पोषे॑णेत्याह। प्रजामेव पशून्धसोमपीथमा॑त्मन्धते। सुमित्रा न आप॒ ओष॑धयः स॒न्वित्या॑ह। आशिषमे॒वैता॒मा शा॑स्ते। दूर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विषम इत्याह। अभिचार एवास्यैषः। प्र वा एषोऽस्मा॑ल्लोका॒भ्यव॑ते। यः प्रव॑र्ग्यमुद्भासयति। उदुत्यं चित्रमिति सौरीभ्या॑मृभ्यां पुनरेत्य गार्हपत्ये जुहोति। अयं वै लोको गार्हपत्यः। अस्मिन्नेव लोके प्र॑तितिष्ठति। असौ खलु वा आ॑दित्यः सुव॑र्गो लोकः। यश्चसौरो भव॑तः। तेनैव सुव॑र्गा॒ल्लोका॑नैति॥१३॥

ब्रह्मणस्त्वा पर॒स्याया॑ इत्याह दया॒त्यान्वित्यं॑ रक्ष॒स्वी रक्षा॑सामपहृत्यै वै हिर॑ण्यमाहा॒र्धयति॑ ह्येष ग॒णान्वि॑त्याह मनुष्या॑नित्याहा॒स्यैर्षोऽष्टौ

च॥

[९]

प्रजापतिं वै देवाः शुक्रं पयोऽदुहन्। तदैभ्यो न व्यभवत्। तदग्निर्व्यकरोत्।
तानि शुक्रियाणि सामान्यभवन्। तेषां यो रसोऽत्यक्षरत्। तानि शुक्रयजूंष्यभवन्।
शुक्रियाणां वा एतानि शुक्रियाणि सामपयसं वा एतयोऽन्यत्। देवानामन्यत्पयः।
यद्गोः पयः॥१४॥

तथ्साम्नः पयः। यदजायै पयः। तद्देवानां पयः। तस्माद्यत्रैतैर्यजुर्भिश्चरन्ति।
तत्पयसा चरन्ति। प्रजापतिमेव तत्पयसाऽन्नाद्येन समर्धयन्ति। एष ह त्वै
साक्षात्प्रवर्ग्य भक्षयति। यस्यैवं विदुषः प्रवर्ग्यः प्रवृज्यते॥ उत्तरवेद्यामुद्वास-
येतेजस्कामस्य। तेजो वा उत्तरवेदिः॥१५॥

तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्धयति। उत्तरवेद्यामुद्वासयेदन्नकामस्य। शिरो
वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। मुखमुत्तरवेदिः। शीर्ष्णैव मुखं सन्ध्यात्यन्नाद्याय।
अन्नाद् एव भवति। यत्र खलु वा एतमुद्वासितं वयांसि पर्यासते। परि वै तां

"समां प्रजा वयां स्यासते॥१६॥

तस्मादुत्तरवेद्यामेवोद्वासयेत्। प्रजानां गोपीथायं पुरो वां पश्चादोद्वासयेत्। पुरस्ताद्वा एतज्ज्योतिरुदेति। तत्पश्चान्निम्रोचति। स्वामेवैनं योनिमनूद्वासयति। अपां मध्य उद्वासयेत्। अपां वा एतन्मध्याज्योतिरजायत। ज्योतिः प्रवर्ग्यः। स्वयैवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥१७॥

यं द्विष्यात्। यत्र स स्यात्। तस्यां दिश्युद्वासयेत्। एष वा अग्निर्वैश्वानरः। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निनैवैनं वैश्वानरेणाग्निं प्रवर्तयति। औदुम्बर्यां शाखायामुद्वासयेत्। ऊर्वा उदुम्बरः। अन्नं प्राणः। शुग्धर्मः॥१८॥

इदमहममुष्यामुष्यायणस्य शुचा प्राणमपि दहामीत्याह। शूचैवास्य प्राणमपि दहति। ताजगातिमार्च्छति। यत्र दर्भा उपदीकंसन्तताः स्युः। तदुद्वासयेद्वष्टिकामस्य। एता वा अपामनूद्घ्रावर्थो नाम। यद्दर्भाः। असौ खलु वा आदित्य इतो वृष्टिमुदीरयति। असावेवास्मां आदित्यो वृष्टिं नियच्छति। ता

आपो नियता धन्वना यन्ति॥११॥

गोः पर्यं उत्तरवेदिशस्ते स्थापयति घर्मो यन्ति॥

[१०]

प्रजापतिः सम्प्रियमाणः। सम्राट्श्वसम्भृतः। घर्मः प्रवृत्तः। महावीर उद्धासितः। असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः। स एतानि नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेन नाम्ना। ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥१००॥

यो वै वर्सीयाः सं यथानाममुपचरति। पुण्यातिं वै स तस्मै कामयते। पुण्यातिमस्मै कामयन्ते। य एवं वेद। तस्मादेवं विद्वान्। घर्म इति दिवाऽऽचक्षीत। सम्राडिति नक्तम्। एते वा एतस्य प्रिये तनुवौ। एते अस्य प्रिये नामनी। प्रिययैवेन तनुवा॥१०१॥

प्रियेण नाम्ना समर्थयति। कीर्तिरस्य पूर्वागच्छति जनतामायतः। गायत्री देवेभ्योऽपाकामत्। तां देवाः प्रवर्ग्येणैवानु व्यभवन्। प्रवर्ग्येणाप्नुवन्। यच्चतुर्विंशतिकृत्वं प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। गायत्रीमेव तदनु विभवति। गायत्रीमाप्नोति।

पूर्वाऽस्य जनं यतः कीर्तिर्गच्छति। वैश्वदेवः सꣳसन्नः॥१०२॥

वसंवः प्रवृत्तः। सोमोऽभिकीर्यमाणः। आश्विनः पयस्यानीयमाने। मारुतः
क्वथन्। पौष्ण उदन्तः। सारस्वतो विष्यन्दमानः। मैत्रः शरो गृहीतः। तेज उद्यतः।
वायुर्हि यमाणः। प्रजापतिरहूयमानो वाग्धुतः॥१०३॥

असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः। स एतानि नामान्यकुरुत। य
एवं वेदं विदुरेनं नाम्ना। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यन्मृन्मयमाहुतिं नाश्नुतेऽर्था
कस्मादेषोऽश्नुत इति। वागेष इति ब्रूयात्। वाच्येव वाचं दधाति॥१०४॥

तस्मादश्नुते। प्रजापतिर्वा एष द्वादशधा विहितः। यत्प्रवर्ग्यः। यत्प्रागवकाशेभ्यः।
तेनं प्रजा अंसृजत। अवकाशैर्देवासुरानंसृजत। यदूर्ध्वमवकाशेभ्यः। तेनान्नम-
सृजत। अन्नं प्रजापतिः। प्रजापतिर्वावैषः॥१०५॥

वदन्ति तनुवा सꣳसन्नो हूयमानो वाग्धुतो दधत्येषः॥

[११]

स॒वि॒ता भू॒त्वा प्र॒थ॒मेऽह॒न्म॒वृ॒ज्य॒ते। तेन॒ का॒माः॑ ए॒ति। य॒द्वि॒ती॒येऽह॒न्म॒वृ॒ज्य॒तौ॑।
अ॒ग्नि॒र्भू॒त्वा दे॒वाने॑ति। य॒त्तृ॒ती॒येऽह॒न्म॒वृ॒ज्य॒तौ॑। वा॒यु॒र्भू॒त्वा प्रा॒णाने॑ति। य॒च्च॒तु॒र्थेऽह॒न्म॒वृ॒ज्य॒ते॑
आ॒दि॒त्यो भू॒त्वा र॒श्मी॒ने॑ति। य॒त्प॒ञ्च॒मेऽह॒न्म॒वृ॒ज्य॒तौ॑। च॒न्द्र॒मां भू॒त्वा न॒क्ष॒त्रा॒ण्ये॑ति॥१०६॥

य॒त्ष॒ष्ठेऽह॒न्म॒वृ॒ज्य॒तौ॑। ऋ॒तु॒र्भू॒त्वा सं॒व॒श्म॒र॒मे॑ति। य॒श्म॒स॒त्त॒मेऽह॒न्म॒वृ॒ज्य॒तौ॑।
धा॒ता भू॒त्वा श॒क्र॒शी॒मे॑ति। य॒द॒ष्ट॒मेऽह॒न्म॒वृ॒ज्य॒तौ॑। बृ॒ह॒स्प॒ति॒र्भू॒त्वा गा॒य॒त्री॒मे॑ति।
य॒ज्ञ॒व॒मेऽह॒न्म॒वृ॒ज्य॒तौ॑। मि॒त्रो भू॒त्वा त्रि॒वृ॒तं इ॒माँ॒ल्लो॒का॒ने॑ति। य॒द्द॒श॒मेऽह॒न्म॒वृ॒ज्य॒तौ॑।
व॒रु॒णो भू॒त्वा वि॒रा॒ज॒मे॑ति॥१०७॥

य॒दे॒का॒द॒शेऽह॒न्म॒वृ॒ज्य॒तौ॑। इ॒न्द्रो भू॒त्वा त्रि॒ष्टु॒भ॒मे॑ति। य॒द्वा॒द॒शेऽह॒न्म॒वृ॒ज्य॒तौ॑। सो॒मो
भू॒त्वा सु॒त्या॒मे॑ति। य॒त्पु॒र॒स्ता॒दु॒प॒स॒दां॑ प्र॒वृ॒ज्य॒तौ॑। त॒स्मा॒दि॒तः प॒रा॒ङ्मू॒ल्लो॒का॑ः-
स्त॒प॒न्ने॑ति। य॒दु॒परि॒ष्टा॒दु॒प॒स॒दां॑ प्र॒वृ॒ज्य॒तौ॑। त॒स्मा॒द्मु॒तो॒ऽवा॒ङ्मि॒माँ॒ल्लो॒का॑ः॒स्त॒प॒न्ने॑ति।
य॒ ए॒वं वे॒द। ऐ॒व त॑प॒ति॥१०८॥

ॐ शं न॒स्तन्नो॒ मा हा॑सीत्॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ षष्ठः प्रश्नः ॥

ॐ सन्त्वां सिञ्चामि यजुषां प्रजामायुर्धनं च॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥
 पुरेयुवा॑सं प्रवतो॑ महीरनु॑ बहुभ्यः पन्था॑मनपस्पशानम्। वैवस्वत॑सं सङ्गमनं
 जनानां॑ यम॑सं राजान॑सं हविषां॑ दुवस्यत। इदं॑ त्वा वस्त्रं॑ प्रथमन्वागन्नपैतद्दह
 यद्दिहाबिभः॑ पूरा। इष्टापूर्तमनु॑ सम्पश्य दक्षिणां॑ यथा॑ ते दत्तं बहुधा विबन्धुषु।
 इमौ यु॑नज्मि ते ब॒ह्वी असु॑नीथाय वोढवौ॑। याभ्यां॑ यमस्य सादन॑सं सुकृतां॑
 चापि॑ गच्छतात्। पूषा त्वेतश्चावयतु॑ प्रविद्वाननष्टपशू॑र्भुवनस्य गोपाः। स त्वैतेभ्यः॑
 परि॑ददात्पितृभ्योऽग्निर्देवेभ्यः॑ सुविदत्रेभ्यः॑। पूषेमा आशा॑ अनुवेद॑ सर्वाः सो अस्मा॑सं
 अभय॑तमेन नेषत्। स्व॒स्तिदा॑ अधृ॒णिः सर्व॑वीरोऽप्रयुच्छन्पु॒र ए॑तु प्रविद्वान्॥१॥

आयुर्वि॒श्वायुः परि॑पासति त्वा पूषा त्वां पातु प्रप॑थे पुरस्तात्। यत्राऽऽसते
 सुकृ॑तो यत्र ते ययुस्तत्र॑ त्वा देवः सा॒विता द॑धातु। भुवनस्य पत इ॒दसं॑ ह॒विः।
 अ॒ग्नये॑ रयि॒मते॑ स्वाहा॑। पुरुषस्य सयाव॑र्यपे॒दधानि॑ मृ॒ज्महे॑। यथा॑ नो अत्र॑

नापरः पुरा ज॒रस् आ॒यति॑ । पुरु॑षस्य स॒याव॒रि॒ वि तै॑ प्रा॒णम॑सि स्रसम् ।
शरी॑रेण म॒हीमि॒हि स्व॒धये॒हि पि॒तृनु॑पं प्र॒जया॑ऽस्मानि॒हाव॑ह । मैवं मा॑ऽस्ता
प्रि॒येऽहं दे॒वी स॒ती पि॑तृ॒लोकं॑ यदैषि॑ । वि॒श्ववा॑रा न॒म॑सा सं॒व्यय॑न्त्यु॒भौ नो॑ लो॒को
पर्य॑साऽभ्याव॑वृ॒ध्स्व ॥ २ ॥

इ॒यं ना॒री प॒तिलो॑कं वृ॒णाना॑ नि॒प॒द्यत॑ उ॒प त्वा म॒र्त्य प्रे॒तम् । वि॒श्वं
पुरा॑णम॒नु पा॒लय॑न्ती तस्यै॑ प्र॒जां द्र॒विणं॑ चे॒ह धे॑हि । उ॒दी॒र्ष्व ना॒र्यमि॑
जी॒वलो॑कमि॒तासु॑मे॒तमु॑प॒शेष॑ ए॒हि । ह॒स्ता॒ग्रभ॑स्य दि॒धिषो॑स्त्वमे॒तत्प॒त्युर्जी॒नित्व॑म॒भि
सम्ब॑भूव । सु॒वर्णः॑ ह॒स्ता॒दा॒द॒दाना॑ मृतस्य॑ श्रि॒ये ब्र॒ह्म॑णे ते॒ज॑से ब॒ला॒य । अ॒त्रैव
त्वमि॒ह व॒यः सु॒शेवा॑ वि॒श्वाः स्पृ॒धो अ॒भिमा॑ती॒र्जये॑म । ध॒नु॒र्ह॒स्ता॒दा॒द॒दाना॑
मृतस्य॑ श्रि॒यै क्ष॒त्रायो॑ज॒से ब॒ला॒य । अ॒त्रैव त्वमि॒ह व॒यः सु॒शेवा॑ वि॒श्वाः स्पृ॒धो
अ॒भिमा॑ती॒र्जये॑म । म॒णिः॑ ह॒स्ता॒दा॒द॒दाना॑ मृतस्य॑ श्रि॒यै वि॒शे पु॒ष्ट्यै ब॒ला॒य । अ॒त्रैव
त्वमि॒ह व॒यः सु॒शेवा॑ वि॒श्वाः स्पृ॒धो अ॒भिमा॑ती॒र्जये॑म ॥ ३ ॥

इममग्ने चमसं मा विजीह्वरः प्रियो देवानामृत सोम्यानाम्। एष यश्चमसो
 देवपानस्त्वस्मिन्देवा अमृतां मादयन्ताम्। अग्नेर्वर्म परि गोभिर्व्ययस्व सं प्रोर्णुष्व
 मेदंसा पीवसा च। नेत्वा धृष्णुरहरसा जर्हृषाणो दधद्विधृक्ष्यन्पर्यङ्गयातै।
 मेनमग्ने विदहो माऽभिशोचो माऽस्य त्वचं चिक्षिपो मा शरीरम्। यदा शृतं
 करवो जातवेदोऽथेमेनं प्रहिणुतात्सितृभ्यः। शृतं यदा करसि जातवेदोऽथेमेनं
 परिदत्तात्सितृभ्यः। यदा गच्छात्यसुनीतिमेतामथां देवानां वशनीर्भवाति। सूर्यं ते
 चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्वां च गच्छ पृथिवीं च धर्मणा। अपो वां गच्छ यदि
 तत्रं ते हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। अजो भागस्तपसा तं तपस्व तं ते
 शोचिस्तपतु तं ते अर्चिः। यास्ते शिवास्तनुवो जातवेदस्ताभिर्वहेम ५ सुकृतां यत्र
 लोकाः। अयं वै त्वमस्मादधि त्वमेतदयं वै तदस्य योनिरसि। वैश्वानरः पुत्रः
 पित्रे लोककृज्जातवेदो वहेम ५ सुकृतां यत्र लोकाः॥४॥

विद्वानभ्यावबृथ्स्वाभिमांतीजयेम शरीरैश्चत्वारि वा॥

य एतस्य पथो गोसारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथो रक्षितारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथोभिर्ऽरक्षितारस्तेभ्यः स्वाहाऽऽख्यात्रे स्वाहाऽपाख्यात्रे स्वाहाऽभिलातपते स्वाहाऽपुलातपते स्वाहाऽग्नये कर्मकृते स्वाहा यमत्र नाधीमस्तस्मै स्वाहा। यस्तं इध्मं जभरंभिमिष्विदानो मूर्धानं वात् तपते त्वाया। दिवो विश्वंस्माध्सीमधायत् उरुष्यः। अस्मात्त्वमधि जातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः। अग्नये वैश्वानराय सुवर्गाय लोकाय स्वाहा॥५॥

य एतस्य त्वत्तथ॥

[३]

प्र केतुनां बृहता भात्यग्निराविर्विश्वानि वृषभो रोरवीति। दिवश्चिदन्तादुपमामुदानडपामुपस्थे महिषो ववर्ध। इदं तु एकं पर ऊत एकं तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व। संवेशनस्तनुवै चारुरेधि प्रियो देवानां परमे सधस्थे। नाकं सुपूर्णमुपयत्पतन्त* हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा। हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतं यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्। अतिद्रव सारमेयो श्वानौ चतुरक्षौ शबलौ साधुनां पथा। अथा

पितृ॒भ्य॑मु॒विद॒त्रा ५ अ॒पी॒हि य॒मेन॒ ये स॒ध॒मादं॑ म॒द॒न्ति॑ । यौ ते॒ श्वानौ॑ य॒मर॑क्षितारौ
चतुर॒क्षौ पी॒थिर॑क्षी नृ॒चक्ष॑सा । ताभ्या ५ रा॒ज॒न्परि॑ दे॒ह्येन॑ ५ स्व॒स्ति चा॑स्मा अन॒मी॒वं
च॑ धेहि ॥ ६ ॥

उ॒रु॒ण॒सा॒व॒सु॒त॒पा॒बु॒लु॒म्ब॒लौ य॒मस्य॑ दू॒तौ च॑र॒तो व॒शा ५ अ॒नु । ता॒व॒स्मभ्य॑ दृ॒श॒ये
सूर्या॒य पु॒न॒र्द॒त्ता व॒सु॒म॒द्येह॑ भ॒द्रम् । सो॒म ए॒कै॒भ्यः प॒वते॑ घृ॒तमे॒क उ॒पा॒सते॑ । येभ्यो
मधु॑ प्र॒धा॒वति॑ ता ५ श्चि॒दे॒वापि॑ गच्छ॒तात् । ये यु॒ध्यन्ते॑ प्र॒धने॑षु शू॒रा॒सो ये त॑नु॒त्यजः॑ ।
ये वा॑ स॒हस्र॑दक्षिणा॒स्ता ५ श्चि॒दे॒वापि॑ गच्छ॒तात् । तप॑सा॒ ये अ॑ना॒धृ॒ष्यास्त॑प॒सा ये
सु॒वर्ग॑ताः । तपो॒ ये चा॑क्रि॒रे म॒ह॒ता ५ श्चि॒दे॒वापि॑ गच्छ॒तात् । अ॒श्वम॑न्व॒ती रे॒वतीः॑ स ५
र॑भ॒ध्वमु॒त्तिष्ठ॑त् प्र॒तर॑ता स॒खायः॑ । अ॒त्रा ज॒हाम॑ ये अ॒सन्न॑शे॒वाः शि॒वान् व॒यम॑भि
वा॒जा॒नु॒त्तरे॑म ॥ ७ ॥

यद्वे॒ दे॒वस्य॑ स॒वितुः॑ प॒वित्र ५ स॒हस्र॑धा॒रं वि॒त॒तम॑न्तरि॒क्षे । येना॑पु॒नादि॒न्द्रम॑ना॒र्तमा॑त्स्ये
तेना॒हं मा ५ स॒र्वत॑नुं पु॒नामि॑ । या रा॒ष्ट्रात्प॒न्नादप॑ य॒न्ति॑ शा॒खा अ॒भि॒मृ॒ता

नृपतिमिच्छमांनाः। धातुस्ताः सर्वाः पवनेन पूताः प्रजयास्मान्नया वर्चसा
सःसृजाथ। उद्वयं तमसस्पति पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्। देवं देवत्रा सूर्यमगन्म
ज्योतिरुत्तमम्। धाता पुनातु सविता पुनातु। अग्नेस्तेजसा सूर्यस्य वर्चसा॥८॥

धेह्युत्तरेमाद्यौ च॥

[३]

यन्ते अग्निममन्थाम वृषभायेव पक्तवे। इमन्तः शमयामसि क्षीरेण चोदकेन च।
यन्त्वमग्ने समदहस्त्वमु निर्वापया पुनः। क्याम्बूरत्र जायतां पाकदूर्वा व्यत्कशा।
शीतिके शीतिकवाति ह्लादुके ह्लादुकावति। मण्डूक्या सुसङ्गमयेमः स्वाग्निः शमय।
शं ते धन्वत्या आपः शमुं ते सन्वनूक्याः। शं ते समुद्रिया आपः शमुं ते सन्तु
वर्याः। शं ते स्रवंतीस्तनुवे शमुं ते सन्तु कूष्याः। शन्ते नीहारो वरषतु शमु
पृष्ठाऽवशीयताम्॥९॥

अवं सृज पुनरग्ने पितृभ्यो यस्त आहुतश्चरति स्वधाभिः। आयुर्वसान उप यातु
शेषः सङ्गच्छतां तनुवां जातवेदः। सङ्गच्छस्व पितृभिः सः स्वधाभिः समिष्टापूर्यते

परमे व्योमन्। यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र त्वा देवः संविता दधातु। यत्ते
 कृष्णः शंकुन आतुतोद पिपीलः सर्प उत वा श्वापदः। अग्निष्टद्विश्वादनृणं कृणोतु
 सोमश्च यो ब्राह्मणमाविवेश। उत्तिष्ठातस्तनुव॑ सप्तरस्व मेह गात्रमवहा मा
 शरीरम्। यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र त्वा देवः संविता दधातु। इदं त
 एकं पर ऊत एकं तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व। संवेशनस्तनुवै चारुरेधि प्रियो
 देवानां परमे सधस्थे॑। उत्तिष्ठ प्रेहि प्रद्ववौकः कृणुष्व परमे व्योमन्। यमेन त्वं
 यस्यां संविदानोत्तमं नाकमधि रोहेमम्। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वै देवस्य संवितुः
 पवित्रं या राक्षत्पन्नादुद्धयं तमसस्परि धाता पुनातु। अस्मात्त्वमधि जातो॑ऽस्य
 त्वदधिजायताम्। अग्नये वैश्वानराय सुवर्गाय लोकाय स्वाहा॥१०॥

अवशीयता ५ सधस्थे पश्ने च॥

[४]

आयातु देवः सुमनाभिरुतिभिर्धुमो हवेह प्रयताभिरुक्ता। आसीदता ५ सुप्रयतेह
 ब्रह्मिष्पूजाय जात्यै मम शत्रुहत्यै॑। यमे इव यतमाने यदैतं प्रवाप्मन्मानुषा

देवयन्तः। आसीदतः स्वमुं लोकं विदाने स्वासस्थे भवतमिन्दवे नः। यमाय-
सोमः सुनुत यमाय जुहुता हविः। यमः हं यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरङ्कृतः।
यमाय घृतवद्धविर्जुहोत प्र च तिष्ठत। स नो देवेष्वायमदीर्घमायुः प्र जीवसे।
यमाय मधुमत्तमः राज्ञे हव्यं जुहोतन। इदं नम ऋषिभ्यः पूर्वजेभ्यः पूर्वैभ्यः
पृथिकृद्भ्यः॥११॥

योऽस्य कौष्ठ जगतः पार्थिवस्यैकं इदृशी। यमं भङ्गश्रवो गांय यो
राजानपरोध्यः। यमङ्गाय भङ्गश्रवो यो राजानपरोध्यः। येनापो नद्यो धन्वाणि येन
द्यौः पृथिवी दृढा। हिरण्यकक्ष्यान् सुधुरान् हिण्याक्षानयः शफान्। अश्वाननश्यतो
दानं यमो राजानि तिष्ठति। यमो दाधार पृथिवीं यमो विश्वमिदं जगत्। यमाय
सर्वमित्रस्थे यत्प्राणद्वायुरक्षितम्। यथा पञ्च यथा षड्रथा पञ्च दशर्षयः। यमं
यो विद्याश्म ब्रूयाद्यथैक ऋषिर्विजानते॥१२॥

त्रिकंद्रुकेभिः पतति षड्वीरेकमिद्धृत। गायत्री त्रिष्टुच्छन्दांसि सर्वा ता

यम आहिता। अहरहर्नयमानो गामश्वं पुरुषं जगत्। वैवस्वतो न तृप्यति पञ्चभिर्मानवैर्यमः। वैवस्वते विविच्यन्ते यमे राजानि ते जनाः। ये चेह सत्येनेच्छन्ते य उ चानृतवादिनः। ते राजन्निह विविच्यन्तेऽथा यन्ति त्वामुप। देवाःश्च ये नमस्यन्ति ब्राह्मणाःश्चापुचिच्यति। यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे देवैः सम्पिबते यमः। अत्रां नो विश्रपतिः पिता पुत्राणा अनुवेनति॥१३॥

पृथिकृद्भ्यो विजानतेऽनु वेनति॥

[५]

वैश्वानरे हविरिदं जुहोमि साहसमुभ्सं शतधारमेतम्। तस्मिन्नेष पितरं पितामहं प्रपितामहं बिभरत्यिवमानो। द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः। तृतीयं योनिमनु सश्चरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः। इमं समुद्रं शतधारमुभ्संव्यव्यमानं भुवनस्य मध्ये। घृतं दुहानामदिति जनायाश्रे मा हिःसीः परमे व्योमन्। अपेत वीत वि च सर्पतातो येऽत्र स्थ पुत्राणा ये च नूतनाः। अहोभिरद्विरकुभिर्व्यक्तं यमो ददात्ववसानमस्मै। सवितैतानि शरीराणि

पृथिव्यै मातृरूपस्य आदधे। तेभिर्युज्यन्तामधियाः॥१४॥

शूनं वाहाः शूनं नाराः शूनं कृषतु लाङ्गलम्। शूनं वरजा बध्यन्ताः
शूनमष्टामुदिङ्गय शूनासीरा शूनमस्मासुं धत्तम्। शूनासीराविमां वाचं यद्विवि
चक्रधुः पयः। तेनेमामुपं सिञ्चतम्। सीते वन्दांमहे त्वाऽर्वाचीं सुभगे भव।
यथां नः सुभगा संसि यथां नः सुफला संसि। सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै
मातृरूपस्य आदधे। तेभिरदिते शं भवं। विमुच्यध्वमधिया देवयाना अतारिष्म
तमसस्पादरमस्य। ज्योतिरापाम् सुवरगन्म॥१५॥

प्र वाता वान्ति पतयन्ति विद्युत् उदोषधीर्जिहते पिन्वते सुवः। इरा विश्वस्मै
भुवनाय जायते यत्पुर्जन्यः पृथिवीः रेतसाऽवति। यथा यमाय हार्म्यमवपन्पञ्च
मानवाः। एवं वपामि हार्म्यं यथासाम् जीवलोके भूरयः। चितः स्थ परिचितं
ऊर्ध्वचितः श्रयध्वं पितरो देवताः। प्रजापतिर्वः सादयतु तयां देवतया। आप्यायस्व
सन्ते॥१६॥

उत्ते तन्नोमि पृथिवीं त्वत्परीमं लोकं निदधन्मो अहः॑ रिषम्। एतां॑
स्थूणां॑ पितरो धारयन्तु तेऽन्तां यमः सादनाते मिनोतु। उपसर्प मातरं
भूमिमेतामुरुव्यचंसं पृथिवीं॑ सुशेवा॑म्। ऊर्णम्रदा युवतिर्दक्षिणावत्येषा त्वां
पातु निरञ्जत्या उपस्थौ॑ उद्भञ्जस्व पृथिवि मा विबाधिथाः सूपायनास्मै भव
सूपवञ्चना। माता पुत्रं यथासिचाभ्येनं भूमि वृणु। उद्भञ्जमाना पृथिवी हि तिष्ठसि
सहस्रं मित उष हि श्रयन्ताम्। ते गृहासो मधुश्चतो विशाहा॑स्मै शरणाः सन्त्वत्र।
एणी॑र्धना हरिणी॑रजुनीः सन्तु धेनवः। तिल॑वश्मा ऊर्ज॑मस्मै दुहाना॑ विशाहा॑
सन्त्वनप॑स्फुरन्तीः॥१७॥

एषा तै यमसादने स्वधा निर्धीयते गृहे। अक्षि॑तिर्नामं ते असौ। इदं॑ पितृभ्यः
प्रभरेम ब॒रहि॑र्देवेभ्यो जीवन्त॒ उत्तरं॑ भरेम। तत्त्व॑मारोहासो मेय्यो भव॑ यमेन॒ त्वं
यम्या॑ सावि॒दानः। मा त्वां वृक्षौ॑ सम्बा॑धिष्टां मा माता पृथिवि॒ त्वम्। पितॄन्
हि यत्र॑ गच्छा॒स्येधा॑सं यम॒राज्ये॑। मा त्वां वृक्षौ॑ सम्बा॑धेथां मा माता पृथिवी

मही। वैवस्वतः५ हि गच्छासि यमराज्ये विराजसि। नळं प्लवमारौहृतं नळेन पृथोऽन्विहि। स त्वं नळप्लवो भूत्वा सन्तरं प्रतरोत्तरं॥१८॥

सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभ्यः पृथिवि शं भवं। षड्रोता सूर्यं ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च गच्छ पृथिवीं च धर्मणा। अपो वा गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। परं मृत्यो अनुपरैहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते तै ब्रवीमि मा नः प्रजाः रैरिषो मोत वीरान्। शं वातः शः५ हि ते धृणिः शमं ते सन्वोषधीः। कल्पन्तां मे दिशः शग्माः। पृथिव्यास्त्वां लोके सादयाम्यमुष्य शर्मासि पितरो देवतां। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तथा देवतया। अन्तरिक्षस्य त्वा दिवस्त्वां दिशां त्वा नाकस्य त्वा पृष्ठे ब्रध्नस्य त्वा विष्टपे सादयाम्यमुष्य शर्मासि पितरो देवतां। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तथा देवतया॥१९॥

अपुपवान्मृतवाः५श्चुरेह सीदतूतभुवन् पृथिवीं द्यामुतोपरि। योनिर्कृतः

पथिकृतः सपर्यत ये देवानां धृतभागा इह स्था। एषा ते यमसादने
 स्वधा निधीयते गृहेऽसौ। दशाक्षरा तां रक्षस्व तां गोपायस्व तां ते
 परिददामि तस्यां त्वा मा दंभन्वितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तथा
 देवतया। अपूपवाञ्छृतवान् क्षीरवान्दधिवान्मधुमांश्चक्षुरेह सीदतूतभुवन् पृथिवीं
 द्यामुतोपरि। योनिर्कृतः पथिकृतः सपर्यत ये देवानां धृतभागाः क्षीरभागा
 दधिभागा मधुभागा इह स्था। एषा ते यमसादने स्वधा निधीयते गृहेऽसौ।
 शताक्षरा सहस्राक्षरायुताक्षराऽच्युताक्षरा तां रक्षस्व तां गोपायस्व तां ते
 परिददामि तस्यां त्वा मा दंभन्वितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तथा
 देवतया॥२०॥

अनपस्फुरन्तीरुतर देवतया द्वे वा॥ [७]

एतास्ते स्वधा अमृताः करोमि यास्ते धानाः परिकिराम्यन्नं। तास्ते यमः पितृभिः
 सविदानोऽन्नं धेनुः कामदुधाः करोतु। त्वामर्जुनौषधीनां पर्यो ब्रह्माण इद्विदुः। तासां

त्वा मध्यादाददे चरुभ्यो अपिधातवे। दूर्वाणां॑ स्तम्बमाहर॑तां प्रियतमां॑ मम।
इमां दिशं॑ मनुष्याणां॑ भूयिष्ठानु॑ वि रोहतु। काशानां॑ स्तम्बमाहर॑ रक्षसामपहत्यै।
य एतस्यै दिशः॑ पुराभवन्नधायवो यथा तेनाभवान्मुनः॑। दर्वाणां॑ स्तम्बमाहर॑
पितृणामोषधीं॑ प्रियाम्। अन्वस्यै॑ मूलं जीवा॒दनु॑ काण्डमथो फलम्॥२१॥

लोके॑ पृण॒ ता अंस्य॑ सूद॒दोह॑सः। शं॒ वातः॑ श॒ हि ते॒ घृणिः॑ श॒मं ते॒ सन्वोष॑धीः।
कल्प॒न्तां ते॒ दिशः॑ सर्वाः॑। इ॒दमे॒व मे॒तोऽप॑रमा॒र्तिमा॑राम॒ काञ्च॑न। तथा तद॒श्विभ्यां॑
कृतं॑ मि॒त्रेण॒ वरु॑णेन च। वर॒णो वा॑रयादि॒दं दे॒वो वन॑स्पतिः। आ॒र्त्ये नि॒र॒ऋत्यै॑ द्वेषा॑च्च
वन॒स्पतिः॑। वि॒धृति॑रसि॒ विधा॑रया॒स्मद॒धा द्वेषा॑सि॒ शमि॑ श॒मया॒स्मद॒धा द्वेषा॑सि
यव॒ यव॒या॒स्मद॒धा द्वेषा॑सि। पृ॒थि॒वीं गच्छ॑न्तरि॒क्षं गच्छ॑ दि॒वं गच्छ॑ दि॒शो गच्छ॑
सु॒वर्ग॑च्छ॒ सुवर्ग॑च्छ॒ दि॒शो गच्छ॑ दि॒वं गच्छ॑न्तरि॒क्षं गच्छ॑ पृ॒थि॒वीं गच्छ॑ऽऽपो वा
गच्छ॑ यदि॒ तत्र॑ ते॒ हित॑मोषधीषु॒ प्रति॑ति॒ष्ठा शरी॑रैः। अ॒श॒म॒न्वती॑ रेवती॒र्यद्वै॑ दे॒वस्य॑
स॒वि॒तुः पु॒वित्रं॑ या रा॒ष्ट्रात्प॒त्राद्ब॒ह्वयं॑ तम॒स॒स्प॒रि धा॒ता पु॒नातु॑॥२२॥

फलं पुनातु॥

[८]

आ रौहताऽऽयुर्जरसं गृणाना अ॒नुपूर्वं य॒त॑माना यतिष्ठ। इ॒ह त्वष्टां सु॒जनि॑मा
सुर॒लो दी॒र्घमायुः॑ करतु जी॒वसे॑ वः। यथाऽहान्म॒नुपूर्वं भव॑न्ति यथ॒र्तव॑ ऋ॒तुभि॒र्यन्ति॑
क्लृ॒ताः। यथा न पूर्वमप॒रो जहा॑त्ये॒वा धा॑तरायू॒र॑षि कल्पयैषाम्। न हि ते अ॒ग्ने त॒नुवै॑
ऋ॒रं च॒कार॒ मर्त्यः॑। क॒पिर्ब॑भस्ति तेज॒नं पु॒न॑र्जरायु गौरि॒व। अपं नः शोशु॑च॒दध॑म॒ग्ने
शुशु॑ध्या रयिम्। अपं नः शोशु॑च॒दधं॑ म॒त्यवे॒ स्वाहा॑। अ॒न॒ङ्गाह॑म॒न्वार॑भामहे स्व॒स्तये॑।
स न इ॒न्द्र इ॒व दे॒वेभ्यो॑ वहिः स॒म्पार॑णो भव॥२३॥

इ॒मे जी॒वा वि॑ म॒तैरा॒वव॑र्ति॒न्नभू॑द्भ्रा दे॒वह॑तिं नो अ॒द्य। प्रा॒ञ्जो॒गामा॑न॒तये॒ हसा॑य
द्रा॒धीय॒ आयुः॑ प्र॒तरां॑ द॒धानाः॑। म॒त्योः प॒दं यो॒पये॑न्तो यदै॒म द्रा॒धीय॒ आयुः॑
प्र॒तरां॑ द॒धानाः॑। आ॒प्याय॑मानाः प्र॒जया॒ धने॑न शु॒द्धाः पू॒ता भ॑वथ यज्ञियासः।
इ॒मं जी॒वेभ्यः॑ परि॒धिं द॑धामि॒ मा नोऽनु॑गा॒दप॑रो अ॒र्धमे॑तम्। श॒तं जी॒वन्तु॒ शर॑दः
पु॒रु॒ची॒स्ति॒रो मृ॒त्युं द॑द्वहे प॒र्वते॑न। इ॒मा ना॒री॒रवि॑ध॒वाः सु॒पती॒राञ्ज॑नेन सर्पि॒षा

सम्मु॑श॒न्ता॒म्। अ॒न॒श्र॒वो॑ अ॒न॒मी॒वाः सु॒शे॒वा आ॒रो॒हन्तु॑ ज॒न॒यो यो॒नि॒म॒ग्नौ॑। य॒दाञ्ज॑नं
त्रै॒क॒कु॒दं जा॒तः॑ हि॒म॒व॒त॒स्प॒रि। ते॒ना॒म॒त॒स्य॑ मू॒ले॒ना॒रा॒ती॒र्ज॒म॒या॒म॒सि॒। य॒था
त्व॒मु॒द्दि॒न॒श्च॒र्यो॒षधे॑ पृथि॒व्या अ॒धि। ए॒व॒मि॒म उ॒द्दि॒न्दन्तु॑ की॒र्त्या य॒श॑सा ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒से॒न।
अ॒जो॑ऽस्य॒जा॒स्म॒द॒धा द्वे॒षाः॑सि॒ य॒वो॑ऽसि॒ य॒व॒या॒स्म॒द॒धा द्वे॒षाः॑सि॥२४॥

अथ जन्मयामसि शीर्णे च॥

[९]

अपं॑ नः शो॒शु॒च॒द॒ध॒म॒ग्नै शू॒शु॒भ्या र॒यि॒म्। अपं॑ नः शो॒शु॒च॒द॒ध॒म्। सू॒क्षे॒त्रि॒या
सु॒गा॒त॒या व॑सू॒या च॑ य॒जाम॑हे। अपं॑ नः शो॒शु॒च॒द॒ध॒म्। प्र॒य॒द्भ॒न्दि॒ष्ट ए॒षां प्रा॒स्मा॒कां॑स॒श्च
सू॒र॒यः॑। अपं॑ नः शो॒शु॒च॒द॒ध॒म्। प्र॒य॒द॒ग्नैः स॒ह॒स्व॒तो वि॒श्वतो॑ य॒न्ति॑ सू॒र॒यः॑। अपं॑ नः
शो॒शु॒च॒द॒ध॒म्। प्र॒य॒त॑ते॒ अ॒ग्नौ सू॒र॒यो जा॒ये॒म॒हि प्र॑ ते॒ व॒य॒म्। अपं॑ नः शो॒शु॒च॒द॒ध॒म्॥२५॥

त्व॑ः हि वि॒श्वतो॑मुख॒ वि॒श्वतः॑ परि॒भूर॑सि॒। अपं॑ नः शो॒शु॒च॒द॒ध॒म्।
द्वि॒षो नो॑ वि॒श्वतो॑मु॒खा॒ऽति॑ ना॒वे॒वं पा॒र॒य। अपं॑ नः शो॒शु॒च॒द॒ध॒म्। स॒ नः
सि॒न्धु॑मि॒व ना॒व॒याति॑ पर्॒षा स्व॒स्त॒र्यौ॑। अपं॑ नः शो॒शु॒च॒द॒ध॒म्। आ॒पः प्र॒व॒णादि॑व
य॒ती॒रपा॒स्म॒श्च्य॑न्द॒ताम॑ध॒म्। अपं॑ नः शो॒शु॒च॒द॒ध॒म्। उ॒द्ध॒ना॒दु॒द॒का॒नी॒वापा॒स्म॒श्च्य॑न्द॒ताम॑ध॒म्॥

अपं नः शोशुचदधम्। आनन्दाय प्रमोदाय पुनरागां॑ स्वान्मूहान्। अपं नः
शोशुचदधम्। न वै तत्र प्रमीयते गौरश्वः पुरुषः पशुः। यत्रेदं ब्रह्मं क्रियते
परिधिर्जीवनायकमपं नः शोशुचदधम्॥ २६ ॥

अथमथं चत्वारि च॥

[१०]

अपश्याम युवतिमाचरन्तीं मृताय जीवां परिणीयमानाम्। अन्धेन या तमंसा
प्रावृताऽसि प्राचीमवाचीमवयन्नरिष्ट्यै। मयैतां मां॑स्तां भ्रियमाणा देवी सती
षितृलोकं यदैषिं। विश्ववारा नभंसा संव्ययन्त्युभौ नो लोको पयसाऽऽवृणीहि।
रयिष्ठामग्निं मधुमन्तमूर्मिणमूर्जः सन्तं त्वा पयसोप स॑सदेम। स॑ रय्या समु
वर्चसा सचस्वा नः स्वस्तये॑। ये जीवा ये च मृता ये जाता ये च जन्त्याः॑।
तेभ्यो घृतस्य धारयितुं मधुधारा व्युन्दती। माता रुद्राणां॑ दुहिता वसूनां॑
स्वसांऽऽदित्यानां॑ममृतस्य नाभिः। प्रणुवोचं चिकितुषे जनाय मागामनांगामदितिं
वधिष्ट। पिवतृदकं तृणान्यत्तु। ओमुश्मृजत॥ २७ ॥

वायिष्ट द्वे च॥

[११]

सन्त्वां सिञ्चामि यजुषां प्रजामायुर्धनं च॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सुमङ्गलीरियं वयूरिमां५ संमेत पश्यत। सौमा॑न्यमस्यै दत्वायाथास्तं वि परेतन।
द्वमां त्वमिन्द्र मीढः सुपुत्रां५ सुभगां॑ कुरु। दशा॑स्यां पुत्राना धेहि पतिमेकादशं
कृधि॥ आवहन्ती वितन्वाना। कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासां॑सि मम गावक्ष।
अन्नपाने च सर्वदा। ततो मे श्रियमावह।

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ससमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली॥

शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वर्थमा। शं न इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नो विष्णुरुक्रमः। नमो ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मं वदिष्यामि। ऋतं वदिष्यामि। सत्यं वदिष्यामि। तन्मामंवतु। तद्वृत्तारमवतु। अवतु माम्। अवतु वृत्तारम्। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥१॥

सत्यं वदिष्यामि पञ्च च॥ — [१]

शीक्षां व्याख्यास्यामः। वर्णः स्वरः। मात्रा बलम्। सामं सन्तानः। इत्युक्तः शीक्षाध्यायः॥२॥

शीक्षां पञ्च॥ — [२]

सह नौ यशः। सह नौ ब्रह्मवर्चसम्। अथातः संहिताया उपनिषदं व्याख्यास्यामः। पञ्चस्वधिकरणेषु। अधिलोकमधियौतिषमधिविद्यमधि-
प्रजमध्यात्मम्। ता महासंहिता इत्याचक्षते। अथाधिलोकम्। पृथिवी

पूर्वरूपम्। द्यौरुत्तररूपम्। आकाशः सन्धिः॥३॥

वायुः सन्धानम्। इत्यधिलोकम्। अथाधिज्यौतिषम्। अग्निः पूर्वरूपम्। आदित्य उत्तररूपम्। आपः सन्धिः। वैद्युतः सन्धानम्। इत्यधिज्यौतिषम्। अथाधिविद्यम्। आचार्यः पूर्वरूपम्॥४॥

अन्तेवास्युत्तररूपम्। विद्या सन्धिः। प्रवचनं सन्धानम्। इत्यधिविद्यम्। अथाधिप्रजम्। माता पूर्वरूपम्। पितोत्तररूपम्। प्रजा सन्धिः। प्रजननं सन्धानम्। इत्यधिप्रजम्॥५॥

अथाध्यात्मम्। अधराहनुः पूर्वरूपम्। उत्तराहनुरुत्तररूपम्। वाय्वसन्धिः। जिह्वा सन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा महासंहिताः। य एवमेता महासंहिता व्याख्याता वेद। सन्धीयते प्रजया पशुभिः। ब्रह्मवर्चसेनात्राद्येन सुवर्ण्येण लोकेन॥६॥

सन्धिराचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन॥

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोभ्योऽध्यमृतांश्मन्बुभुव। स मेन्द्रो मेधया
स्पृणोतु। अमृतस्य देव धारणो भूयासम्। शरीरं मे विचरणम्। जिह्वा मे
मधुमत्तमा। कर्णाभ्यां भूरि विश्रुवम्। ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधयाऽपिहितः। श्रुतं मे
गोपाय। आवहन्ती वितन्वाना॥७॥

कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि मम गावश्च। अन्नपाने च सर्वदा। ततो मे
श्रियमावह। लोमशां पशुभिः सह स्वाहा। आ मां यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा।
वि मांऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। प्र मांऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। दमायन्तु
ब्रह्मचारिणः स्वाहा। शमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॥८॥

यशो जनेऽसानि स्वाहा। श्रेयान् वस्यसोऽसानि स्वाहा। तं त्वां भग प्रविशानि
स्वाहा। स मां भग प्रविश स्वाहा। तस्मिंश्चसहस्रशाखे। निर्भगाहं त्वयि मृजे
स्वाहा। यथाऽऽप्ः प्रवता यन्ति। यथा मासां अहर्जर्म। एवं मां ब्रह्मचारिणः।
धातरायन्तु सर्वतः स्वाहा। प्रतिवेशोऽसि प्र मां भाहि प्र मां पद्यस्व॥९॥

भूर्बुवः सुवरिति वा एतास्त्रिषो व्याहृतयः। तासामुहस्मै तां चतुर्थीम्।
माहाचमस्यः प्रवेदयते। मह इति। तद्ब्रह्म। स आत्मा। अङ्गान्युन्या देवताः।
भूरिति वा अयं लोकः। भुव इत्यन्तरिक्षम्। सुवरित्यसौ लोकः॥१०॥

मह इत्यादित्यः। आदित्येन वाव सर्वे लोका महीयन्ते। भूरिति वा
अग्निः। भुव इति वायुः। सुवरित्यादित्यः। मह इति चन्द्रमाः। चन्द्रमसा वाव
सर्वाणि ज्योतीरुषि महीयन्ते। भूरिति वा ऋचः। भुव इति सामानि। सुवरिति
यजूरुषि॥११॥

मह इति ब्रह्म। ब्रह्मणा वाव सर्वे वेदा महीयन्ते। भूरिति वै प्राणः। भुव
इत्यपानः। सुवरिति व्यानः। मह इत्यन्नम्। अन्नेन वाव सर्वे प्राणा महीयन्ते। ता
वा एताश्चतस्रश्चतुर्धा। चतस्रश्चतस्रो व्याहृतयः। ता यो वेद। स वेद ब्रह्म। सर्वेऽस्मै
देवा बलिमावहन्ति॥१२॥

स य एषौ^१ऽन्तरहृदय आकाशः। तस्मिन्नायं पुरुषो मनोमयः। अमृतो हिरण्मयः। अन्तरेण तालुके। य एष स्तनं इवावलम्बते। सैन्द्रयोनिः। यत्रासौ केशान्तो विवर्तते। व्यपोह्यं शीर्षकपाले। भूरित्यग्नौ प्रतितिष्ठति। भुव इति वायौ॥१३॥

सुवरित्यादित्ये। मह इति ब्रह्मणि। आप्रोति स्वाराज्यम्। आप्रोति मनसस्स्पतिम्। वाक्पतिश्चक्षुष्पतिः। श्रोत्रपतिर्विज्ञानपतिः। एतत्ततो भवति। आकाशशरीरं ब्रह्म। सत्यात्मप्राणारामं मनं आनन्दम्। शान्तिसमृद्धममृतम्। इति प्राचीनयोग्योपास्व॥१४॥

वायावमृतमेकं च॥

[६]

पृथिव्यन्तरिक्षं द्यौर्दिशोऽवान्तरदिशाः। अग्निर्वायुरादित्यश्चन्द्रमा नक्षत्राणि। आप ओषधयो वनस्पतय आकाश आत्मा। इत्यधिभूतम्। अथाध्यात्मम्। प्राणो व्यानोऽपान उदानः संमानः। चक्षुः श्रोत्रं मनो वाक्कफ। चर्म मांसं स्नावास्थिं मज्जा। एतदीधि विधायरषिरवोचत्। पाङ्के वा इदं सर्वम्। पाङ्केनैव पाङ्कः

स्पृणोतीति॥१५॥

सर्वमेकं च॥

[७]

ओमिति ब्रह्मा ओमितीदं सर्वम्। ओमित्येतदनुकृति ह स्म वा
अप्योश्चावयेत्याश्चावयन्ति। ओमिति सामानि गायन्ति। ओंशोमिति शस्त्राणि
शं सन्ति। ओमित्यध्वर्युः प्रतिगुरं प्रतिगृणाति। ओमिति ब्रह्मा प्रसौति।
ओमित्यग्निहोत्रमनुजानाति। ओमिति ब्राह्मणः प्रवक्ष्यन्नाह ब्रह्मोपाप्रवानीति।
ब्रह्मैवोपाप्नोति॥१६॥

ओन्त्वा॥

[८]

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने च। तपश्च
स्वाध्यायप्रवचने च। दमश्च स्वाध्यायप्रवचने च। शमश्च स्वाध्यायप्रवचने च।
अग्नयश्च स्वाध्यायप्रवचने च। अग्निहोत्रं च स्वाध्यायप्रवचने च। अतिथयश्च
स्वाध्यायप्रवचने च। मानुषं च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने
च। प्रजनश्च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यमिति

सत्यवचां राशीतरः। तप इति तपोनित्यः पौरुशिष्टिः। स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाको मौद्गल्यः। तद्धि तपस्तद्धि तपः॥१७॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च षट्॥—[१]

अहं वृक्षस्य रेरेवा। कीर्तिः पृष्ठं गिरेरेव। ऊर्ध्वपवित्रो वाजिनीव स्वमृतमस्मि। द्रविणं सर्व्वसम्। सुमेधा अमृतोक्षितः। इति त्रिशङ्कोर्वदानुवचनम्॥१८॥

अहं ऋ षट्॥—[१०]

वेदमनूच्याऽऽचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं चर। स्वाध्यायान्मा प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेध्मीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्न प्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न प्रमदितव्यम्। स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम्॥१९॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो भव। आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि कर्माणि। तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि।

यान्यस्माकं सुचरितानि। तानि त्वयोपास्यानि॥२०॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयांसो ब्राह्मणाः। तेषां त्वयाऽऽत्सेन प्रशंसितव्यम्। श्रद्धया देयम्। अश्रद्धयाऽदेयम्। श्रिया देयम्। ह्रिया देयम्। भिया देयम्। संविदा देयम्। अथ यदि ते कर्मविचिकिष्मा वा वृत्तिविचिकिष्मा वा स्यात्॥२१॥

ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मरुशिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तेथाः। अथाभ्याख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मरुशिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तेषु वर्तेरन्। तथा तेषु वर्तेथाः। एषं आदेशः। एष उपदेशः। एषा वेदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितव्यम्। एवमु चैतदुपास्यम्॥२२॥

स्वाध्यायप्रवचनान्यात्र प्रमदितव्यं तानि त्वयोपास्यानि स्यातेषु वर्तेरभ्यस्त चा॥ [११]

शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वर्थ्यमा। शं न इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नो

विष्णुरुक्रमः। नमो ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्मावादिषम्। ऋतमवादिषम्। सत्यमवादिषम्। तन्माभावीत्। तद्वक्तारमावीत्। आवीन्माम्। आवीद्वक्तारम्॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥ २३ ॥

सत्यमवादिषुं पञ्च च॥ — [१२]

॥ अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली ॥

ॐ सह नावतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

ब्रह्मविदाप्रोति परम्। तदेषाभ्युक्ता। सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म। यो वेद निहितं गुहायां परमे व्योमन्। सोऽश्नुते सर्वान्कामान्सह। ब्रह्मणा विपुश्चितेति। तस्माद्वा एतस्मादात्मनं आकाशः सम्भूतः। आकाशाद्वायुः। वायोरग्निः। अग्नेरापः। अद्भ्यः पृथिवी। पृथिव्या ओषधयः। ओषधीभ्योऽन्नम्। अन्नात्पुरुषः। स वा एष पुरुषोऽन्नरसमयः। तस्येदमेव शिरः। अयं दक्षिणः पक्षः। अयमुत्तरः पक्षः।

अयमात्मा" इदं पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥१॥

अन्नाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते। याः काश्च पृथिवीः श्रिताः। अथो अन्नैर्नैव जीवन्ति।
अथैनदपि यन्त्यन्ततः। अन्नः हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वौषधमुच्यते।
सर्वं वै तेऽन्नमाप्नुवन्ति। येऽन्नं ब्रह्मोपासते। अन्नः हि भूतानां ज्येष्ठम्।
तस्मात्सर्वौषधमुच्यते। अन्नाद्भूतानि जायन्ते। जातान्यन्नेन वर्धन्ते। अद्यतेऽति च
भूतानि। तस्मादन्नं तदुच्यत इति। तस्माद्वा एतस्मादन्नरसमयात्। अन्योऽन्तर
आत्मा प्राणमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्।
अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्राणं एव शिरः। व्यानो दक्षिणः पक्षः। अपान उत्तरः
पक्षः। आकाश आत्मा। पृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥२॥

प्राणं देवा अनु प्राणन्ति। मनुष्याः पशवश्च ये। प्राणो हि भूतानामायुः।
तस्मात्सर्वायुषमुच्यते। सर्वमेव त आयुरयन्ति। ये प्राणं ब्रह्मोपासते। प्राणो हि
भूतानामायुः। तस्मात्सर्वायुषमुच्यत इति। तस्यैष एव शारीर आत्मा। यः पूर्वस्य।

तस्माद्वा एतस्मात् प्राणमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा मनोमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य यजुरेव शिरः। ऋग्दक्षिणः पक्षः। सामोत्तरः पक्षः। आदेश आत्मा। अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥३॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कदाचनोति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मान्मनोमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य श्रद्धैव शिरः। ऋतं दक्षिणः पक्षः। सत्यमुत्तरः पक्षः। यौग आत्मा। महः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्माणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः सर्वे। ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते। विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेदं। तस्माच्चेन्न प्रमादति। शरीरे पाप्मनो हित्वा। सर्वान्कामान्श्चमश्नुत इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा

एतस्माद्विज्ञानमयात्। अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्रियमेव शिरः। मोदो दक्षिणः पृक्षः। प्रमोद उत्तरः पृक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥५॥

असंज्ञेव सं भवति। असद्ब्रह्मेति वेद चेत्। अस्ति ब्रह्मेति चेद्देद। सन्तमेनं ततो विदुरिति। तस्यैष एव शारीर आत्मा। यः पूर्वस्य। अथातोऽनुप्रश्नाः। उता विद्वान्मुं लोकों प्रेत्य। कश्चन गच्छती(३)॥ आहो विद्वान्मुंल्लोकं प्रेत्य। कश्चिन्ममश्नुता(३) उ। सोऽकामयत। बहु स्यां प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। इदं सर्वमसृजत। यदिदं किं च। तश्चक्षुः। तदेवानु प्राविशत्। तदनुप्राविश्यं। स च त्वच्चाभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं च। निलयनं चानिलयनं च। विज्ञानं चाविज्ञानं च। सत्यं चानृतं च संत्यमभवत्। यदिदं किं च। तश्चसत्यमित्याचक्षते। तदप्येष श्लोको भवति॥६॥

असद्वा इदमग्र आसीत्। ततो वै सदंजायत। तदात्मानं स्वयमकुरुत। तस्मात्तद्भुक्तमुच्यत इति। यद्वै तद्भुक्तम्। रंसो वै सः। रसं ह्येवायं लब्ध्वाऽऽनन्दी भवति। को ह्येवान्यात्कः प्राणयात्। यदेष आकाश आनन्दो न स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति। यदा ह्यैवैष एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां विन्दते। अथ सोऽभयं गतो भवति। यदा ह्यैवैष एतस्मिन्नदरमन्तरं कुरुते। अथ तस्य भयं भवति। तत्त्वेव भयं विदुषोऽमन्वानस्य। तदप्येष श्लोको भवति॥७॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते। भीषोदेति सूर्यः। भीषाऽस्मादिग्निश्चेन्द्रश्च। मृत्युर्भावति पञ्चम इति। सैषाऽऽनन्दस्य मीमांसा भवति। युवा स्यात्स्माधु युवाऽध्यायकः। आशिष्ठो दृढिष्ठो बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी सर्वा वितस्य पूर्णा स्यात्। स एको मानुषं आनन्दः। ते ये शतं मानुषां आनन्दाः। स एको मनुष्यगन्धर्वगणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वगणामानन्दाः। स एको देवगन्धर्वगणामानन्दः। श्रोत्रियस्य

चाकामहृतस्य।

ते ये शतं देवगन्धर्वाणामानन्दाः। स एकः पितृणां चिरलोकलोकानामानन्दः।
श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य।

ते ये शतं पितृणां चिरलोकलोकानामानन्दाः। स एक आजानजानां
देवानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य।

ते ये शतमाजानजानां देवानामानन्दाः। स एकः कर्मदेवानां देवानामानन्दः।
ये कर्मणा देवानपियन्ति। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य।

ते ये शतं कर्मदेवानां देवानामानन्दाः। स एको देवानामानन्दः। श्रोत्रियस्य
चाकामहृतस्य।

ते ये शतं देवानामानन्दाः। स एक इन्द्रस्यानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य।
ते ये शतमिन्द्रस्याऽऽनन्दाः। स एको बृहस्पतेरानन्दः। श्रोत्रियस्य
चाकामहृतस्य।

ते ये शतं बृहस्पतेरानन्दाः। स एकः प्रजापतेरानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं प्रजापतेरानन्दाः। स एको ब्रह्मणं आनन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। स यश्चायं पुरुषे। यश्चासांवादित्ये। स एकः। स यं एवंवित्। अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्गामति। तदप्येष श्लोको भवति॥८॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कुतश्चेति। एत९ ह वावं न तपति। किमह९ साधुं नाकरवम्। किमहं पापमकरवमिति। स य एवं विद्वानेते आत्मानं९ स्पृणुते। उभे ह्येवैष एते आत्मानं९ स्पृणुते। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥९॥

सह नांववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावधीतमस्तु

मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

भृगुर्वै वारुणिः। वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तस्मा एतत्प्रोवाच। अन्नं प्राणं चक्षुः श्रोत्रं मनो वाचमिति। त५ होवाच। यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते। येन जातानि जीवन्ति। यत्प्रयन्यभि संविशन्ति। तद्विजिज्ञासस्व। तद्वह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तात्वा॥१॥

अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात्। अन्नाल्लैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। अन्नेन जातानि जीवन्ति। अन्नं प्रयन्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। त५ होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति।

स तपोऽतप्यत। स तपस्तत्त्वा॥२॥

प्राणो ब्रह्मेति व्यजानात्। प्राणाद्धेव खल्विमानी भूतानि जायन्ते। प्राणेन जातानि जीवन्ति। प्राणं प्रयन्त्यमि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अर्धाहि भगवो ब्रह्मेति। त२ होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तत्त्वा॥३॥

मनो ब्रह्मेति व्यजानात्। मनसो ह्येव खल्विमानी भूतानि जायन्ते। मनसा जातानि जीवन्ति। मनः प्रयन्त्यमि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अर्धाहि भगवो ब्रह्मेति। त२ होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तत्त्वा॥४॥

विज्ञानं ब्रह्मेति व्यजानात्। विज्ञानाद्धेव खल्विमानी भूतानि जायन्ते। विज्ञानेन जातानि जीवन्ति। विज्ञानं प्रयन्त्यमि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अर्धाहि भगवो ब्रह्मेति। त२ होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तत्त्वा॥५॥

आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात्। आनन्दाद्धैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते।
आनन्देन जातानि जीवन्ति। आनन्दं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। सैषा भार्गवी
वारुणी विद्या। परमे व्योमन् प्रतिष्ठिता। य एवं वेद् प्रतितिष्ठति। अन्नवानन्नादो
भवंति। महान्भवंति प्रजयां पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥६॥

अन्नं न निन्धात्। तद्धृतम्। प्राणो वा अन्नम्। शरीरमन्नादम्। प्राणे
शरीरं प्रतिष्ठितम्। शरीरे प्राणः प्रतिष्ठितः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य
एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद् प्रतितिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवंति। महान्भवंति प्रजयां
पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥७॥

अन्नं न परिचक्षीत। तद्धृतम्। आपो वा अन्नम्। ज्योतिरन्नादम्। अप्सु
ज्योतिः प्रतिष्ठितम्। ज्योतिष्यापः प्रतिष्ठिताः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य
एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद् प्रतितिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवंति। महान्भवंति प्रजयां
पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥८॥

अन्नं बहु कुर्वीत। तद्धृतम्। पृथिवी वा अन्नम्। आकाशोऽन्नादः। पृथिव्यामाकाशः

प्रतिष्ठितः। आकाशे पृथिवी प्रतिष्ठिता। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥९॥

न कश्चन वसतौ प्रत्याचक्षीत। तद्धतम्। तस्माद्यथा कथा च विधया बह्वन्नं प्राप्नुयात्। अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते। एतद्वै मुखतोऽन्नं राक्षम्। मुखतोऽस्मा अन्नं राध्यते। एतद्वै मध्यतोऽन्नं राक्षम्। मध्यतोऽस्मा अन्नं राध्यते। एतद्वा अन्ततोऽन्नं राक्षम्। अन्ततोऽस्मा अन्नं राध्यते। य एवं वेद। क्षेम इति वाचि। योगक्षेम इति प्राणापानयोः। कर्मेति हस्तयोः। गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति पायौ। इति मानुषीः समाज्ञाः। अथ दैवीः। तृप्तिरिति वृष्टौ। बलमिति विद्युति। यश इति पशुषु। ज्योतिरिति नक्षत्रेषु। प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे। सर्वमित्याकाशे। तत्प्रतिष्ठेत्युपासीत। प्रतिष्ठावान्भवति। तन्मह इत्युपासीत। महान्भवति। तन्मन इत्युपासीत। मानवान्भवति। तन्नम इत्युपासीत। नम्यन्तेऽस्मै कामाः। तद्वह्नेत्युपासीत। ब्रह्मवान्भवति। तद्वह्मणः परिमर इत्युपासीत। पर्येणं प्रियन्ते

द्विषन्तः सपुत्राः। परि यैऽप्रियाँ भ्रातृव्याः। स यश्चायं पुरुषे। यश्चासांवादिष्ये। स एकः। स यं एवंवित्। अस्माल्लोकत्वेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्गम्य। एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्गम्य। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्गम्य। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्गम्य। एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्गम्य। इमाँल्लोकान्कामात्री कामरूप्यनुसञ्चरन्। एतथ्साम गायत्रास्ते। हा(३) वु हा(३) वु हा(३) वु। अहमन्नमहमन्नमहमन्नम्। अहमन्नादो(२)ऽहमन्नादो(२)ऽहमन्नादः। अहं श्लोककृद्दहं श्लोककृद्दहं श्लोककृत्। अहमस्मि प्रथमजा ऋता(३) स्या। पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य ना(३) भाद्र। यो मा ददाति स इदेव मा(३) वाः। अहमन्नमन्नमदन्तमा(३) द्धि। अहं विश्वं भुवंनमभ्यभवाम्। सुवर्न ज्योतीः। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥१०॥

सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्॥

ॐ सह नांवतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावधीतमस्तु
मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥अम्भस्य पारे॥

अम्भस्य पारे भुवनस्य मध्ये नाकस्य पृष्ठे महतो महीयान्। शुक्रेण ज्योतींश्चि
समनुप्रविष्टः प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः॥ यस्मिन्निदं सं च विचैति सर्वं
यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुः। तदेव भूतं तद् भव्यमा इदं तदक्षरे परमे
व्योमन्॥ येनाऽऽवृतं खं च दिवं महीं च येनाऽऽदित्यस्तपति तेजसा आजसा
च। यमन्तः समुद्रे कवयो वयन्ति यदक्षरे परमे प्रजाः॥ यतः प्रसूता जगतः
प्रसूता तोयेन जीवान् व्यसंसर्ज भूम्याम्। यदोषधीभिः पुरुषान्पशूँश्च विवेश
भूतानि चराचराणि॥ अतः परं नान्यदणीयसं हि परात्परं यन्महतो महान्तम्।
यदेकमव्यक्तमनन्तरूपं विश्वं पुराणं तमसः परस्तात्॥१॥

तदेवर्तं तदु सत्यमाहुस्तदेव ब्रह्मं परमं कवीनाम्। इष्टापूर्तं बहुधा जातं
जायमानं विश्वं बिभर्ति भुवनस्य नाभिः॥ तद्वाग्निस्तद्वायुस्तथ्सूर्यस्तदु चन्द्रमाः।
तदेव शुक्रममृतं तद्वह्म तदापः स प्रजापतिः॥ सर्वे निमेषा जज्ञिरे विद्युतः
पुरुषादधि। कला मुहूर्ताः काष्ठाश्चाहोरात्राश्च सर्वशः॥ अर्धमासा मासा ऋतवः
संवत्सरश्च कल्पन्ताम्। स आपः प्रदुधे उमे इमे अन्तरिक्षमथो सुवः॥ नैनंमूर्ध्वं
न तिर्यञ्चं न मध्ये परिजग्रभत्। न तस्येशे कश्चन तस्य नाम महद्यशः॥२॥

न सन्दर्शे तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम्। हृदा मनीषा
मनसाऽभिकृप्तो य एनं विदुरमृतास्ते भवन्ति॥ अद्भ्यः सम्भूतो हिरण्यगर्भ इत्यष्टौ॥
एष हि देवः प्रदिशोऽनु सर्वाः पूर्वो हि जातः स उ गर्भे अन्तः। स विजायमानः
स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्मुखोऽस्तिष्ठति विश्वतोमुखः॥ विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो
विश्वतोहस्त उत विश्वतस्पात्। सं बाहुभ्यां नमति सं पतत्रैर्धावापृथिवी जनयन्देव
एकः॥ वेनस्तत्पश्यन्विश्वा भुवनानि विद्वान् यत्र विश्वं भवत्येकनीलम्। यस्मिन्निदः

सं च विचैकꣳ स ओतः प्रोतंश्च विभुः प्रजासुं। प्र तद्वौचे अमृतं नु विद्वान्भूर्वो
नाम् निहितं गुहांसु॥३॥

त्रीणि पदा निहिता गुहांसु यस्तद्वेदं सवितुः पिताऽसत्। स नो बन्धुर्जनिता
स विधाता धामानि वेद भुवनानि विश्वा। यत्र देवा अमृतमानशानास्तृतीये
धामान्यधैरयन्त। परि द्वावापृथिवी यन्ति सद्यः परि लोकान् परि दिशः
परि सुवः। ऋतस्य तन्तुं विततं विचृत्य तदपश्यतदभवत् प्रजासुं। परीत्य
लोकान्परीत्य भूतानि परीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशंश्च। प्रजापतिः प्रथमजा
ऋतस्याऽऽत्मनाऽऽत्मानमभिसम्बभूव। सदसस्पतिमद्भुतं प्रियमिन्द्रस्य काप्यम्।
सनि मेधामयासिषम्। उद्वीप्यस्व जातवेदोऽपुघ्नन्निरऋतिं मम॥४॥

पशूँश्च मह्यमावहु जीवंतं च दिशो दिश। मा नो हिꣳसीज्जातवेदो गामश्च
पुरुषं जगत्। अबिभ्रदग्र आगहि श्रिया मा परिपातय।

॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि। तन्नो रुद्रः प्रचोदयात्।
तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तन्नो रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे
वक्तुण्डाय धीमहि। तन्नो दन्तिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे चक्तुण्डाय
धीमहि॥ ५॥

तन्नो नन्दिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महासेनाय धीमहि। तन्नः षण्मुखः
प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे सुवर्णपुत्राय धीमहि। तन्नो गरुडः प्रचोदयात्।
वेदात्मनाय विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि। तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात्। नारायणाय विद्महे
वासुदेवाय धीमहि। तन्नो विष्णुः प्रचोदयात्। वज्रन्त्राय विद्महे तीक्ष्णदृष्टाय
धीमहि॥ ६॥

तन्नो नारसिंहः प्रचोदयात्। भास्कराय विद्महे महद्युतिकराय धीमहि।
तन्नो आदित्यः प्रचोदयात्। वैश्वानराय विद्महे लालीलाय धीमहि। तन्नो अग्निः
प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारि धीमहि। तन्नो दुर्गिः प्रचोदयात्।

॥दूर्वासूक्तम्॥

सहस्रपरमा देवी शतमूला शताङ्कुरा। सर्वं हरतु मे पापं दूर्वा दुःस्वप्ननाशनी।
काण्डात्काण्डात् प्ररोहन्ती परुषः परुषः परि॥७॥

एवानो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च। या शतेन प्रतनोषि सहस्रेण विरोहसि।
तस्यास्ते देवीष्टके विधेम हविषा वयम्। अशक्नान्ते रथकान्ते विष्णुकान्ते
वसुन्धरा। शिरसां धारयिष्यामि रक्षस्व मां पदे पदे।

॥मृत्तिकासूक्तम्॥

भूमिर्धेनुर्धरणी लोकधारिणी। उद्धृताऽसि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना। मृत्तिकै
हनं मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम्। मृत्तिकै ब्रह्मदत्ताऽसि काश्यपेनाभिमाञ्जिता।
मृत्तिकै देहि मे पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्॥८॥

मृत्तिकै प्रतिष्ठिते सर्वं तन्मे निर्णुद मृत्तिके। तयां हतेन पापेन गच्छामि परमां
गतिम्।

॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यत् इन्द्र भयामहे ततो नो अभयं कृधि। मधवच्छुभि तव तन्न ऊतये विद्विषो
विमृधो जहि। स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधो वशी। वृषेन्द्रः पुर एतु नः
स्वस्तिदा अभयङ्करः। स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति
नस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु। आपान्तमन्यस्तृपलंप्रभर्मा
धुनिः शिर्मावाच्छरुमा ५ ऋजीषी। सोमो विश्वान्यतसावनानि नार्वाणिन्द्रं
प्रतिमानानिदेभुः॥ ९॥

ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विर्सीमतः सुरुचो वेन आवः। सवृधिया उपमा
अस्य विष्टाः सतश्च योनिमसंतश्च विवः। स्योना पृथिवि भवाऽनुक्षरा निवेशनी।
यच्छानः शर्म सप्रथाः। गन्धद्वारां दुराधरूपां नित्यपुष्टां करीषिणीम्। ईश्वरी ५
सर्वभूतानां तामिहोपहृये श्रियम्। श्रीर्मे भजतु। अलक्ष्मीर्मे नश्यतु। विष्णुमुखा
वै देवाश्छन्दोभिरिमाँल्लोकाननपजय्यमभ्यजयन्। महा ५ इन्द्रो वज्रबाहुः षोडशी

शर्म यच्छतु॥१०॥

स्वस्ति नो मधवां करोतु हन्तु पाप्मानं योऽस्मान् द्वेष्टि। सोमान् स्वरेण कृणुहि ब्रह्मणस्पते। कक्षीवन्तं य औशिजम्। शरीरं यज्ञशमलं कुसीदं तस्मिंश्चसीदतु योऽस्मान् द्वेष्टि। चरणं पवित्रं विततं पुराणं येन पूतस्तरति दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूता अति पाप्मानमरातिं तरेम। सजोषां इन्द्र सगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहञ्छूर विद्वान्। जहि शत्रूँ रप मृधो नुदस्वाथाभयं कृणुहि विश्वतो नः। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि ह्य मयो भुवस्ता न ऊर्जे दधातन॥११॥

महेरणां चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः। उशतीरिव मातरः। तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ। आपो जनयथा च नः।

॥ अथमर्षणसूक्तम् ॥

हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मे देहि याचितः। यन्मया भुक्तमसाधूनां पापेभ्यश्च

प्रतिग्रहः। यन्मे मनसा वाचा कर्मणा वा दुष्कृतं कृतम्। तन्न इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः
सविता च पुनन्तु पुनः पुनः। नमोऽग्नयेऽप्सुमते नम इन्द्राय नमो वरुणाय नमो
वारुण्यै नमोऽद्भ्यः॥१२॥

यद्वापं क्रूरं यदमेध्यं यदशान्तं तदपंगच्छतात्। अत्याशनादतीपानाद्यच्च उभ्रात्
प्रतिग्रहात्। तन्नो वरुणो राजा पाणिनां ह्यवमर्शतु। सौऽहमपापो विरजो निर्मुक्तो
मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्ब्रह्मसलोकताम्। यश्चाप्सु वरुणः स
पुनात्वधमर्षणः। इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति शुतुद्रि स्तोमं सचता परुष्णिगा।
असिक्त्रिया मरुद्वधे वितस्तयाऽऽर्जकीये शृणुह्या सुषोमया। ऋतं च सत्यं
चार्भीह्वतपुसोऽध्यंजायत। ततो रात्रिरजायत ततः समुद्रो अर्णवः॥१३॥

समुद्रार्णवादिधि संवध्मरो अंजायत। अहोरात्राणि विदधद्विश्वस्य मिषतो वशी।
सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथापूर्वमकल्पयत्। दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो सुवः।
यत्पृथिव्या ऋ रजः स्वमान्तरिक्षे विरोदसी। इमां स्तदापो वरुणः पुनात्वधमर्षणः।

पुनन्तु वसंवः पुनातु वरुणः पुनात्वधमर्षणः। एष भूतस्य मध्ये भुवनस्य गोप्ता।
एष पुण्यकृतां लोकानेष मृत्योर्हरिणमयम्। द्वावापृथिव्योर्हरिणमयः सः श्रितः
सुवः॥१४॥

स नः सुवः सः शिशाधि। आर्द्रं ज्वलति ज्योतिरहमस्मि। ज्योतिर्ज्वलति
ब्रह्माहमस्मि। योऽहमस्मि ब्रह्माहमस्मि। अहमस्मि ब्रह्माहमस्मि। अहमेवाहं मां
जुहोमि स्वाहा। अकार्यकार्यवकीर्णं स्तेनो भ्रूणहा गुरुतल्पगः। वरुणोऽपामध-
मर्षणस्तस्मात्पापात् प्रमुच्यते। रजो भूमिस्त्वमाः रोदयस्व प्रवदन्ति धीराः।
आकाशमद्रः प्रथमे विधर्मं जनयन्त्रजा भुवनस्य राजा। वृषां पवित्रे अधि-
सानो अव्ये बृहश्मोमो वावधे सुवान इन्द्रः॥१५॥

॥दुर्गासूक्तम्॥

जातवेदसे सुनवाम सोममरातीयतो निजहाति वेदः। स नः पर्षदति दुर्गाणि

विश्वां नावेव सिन्धुं दुरिताऽत्यग्निः। तामग्निवर्णां तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं
 कर्मफलेषु जुष्टाम्। दुर्गां देवीं शरणमहं प्रपद्ये सुतरसि तरसे नमः। अग्ने
 त्वं पारया नव्यो अस्मान्ध्रस्त्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वां। पूश्च पृथ्वी बहुला न
 उर्वी भवां तोकाय तनयाय शं योः। विश्वानि नो दुर्गहां जातवेदः सिन्धुं न
 नावा दुरितातिं पर्षि। अग्ने अत्रिवन्मनसा गृणानोऽस्माकं बोध्यविता तूनाम्।
 पृतनाजितः सहमानमग्निमुग्रं हुवेम परमाध्रमधस्थात्। स नः पर्षदतिं
 दुर्गाणि विश्वा क्षामद्देवो अतिं दुरिताऽत्यग्निः। प्रलोषिं कमीड्यो अघ्वरेषु सनाच्च
 होता नव्यश्च सध्मि। स्वाश्वाग्ने तनुवं पिप्रयस्वास्मभ्यं च सौभगमायजस्व।
 गोभिर्जुष्टमयुजो निषितं तवेन्द्र विष्णोरनुसञ्चरेम। नाकस्य पृष्ठमग्निं संवसानो
 वैष्णवीं लोक इह मादयन्ताम्॥१६॥

॥ व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भूर्ग्नम॒ग्नये॑ पृथि॒व्यै स्वाहा॑ भुवो॒ऽन्नं वा॒यवे॒ऽन्तरिक्षाय॑ स्वाहा॑ सुव॒रन्नमा॑दित्याय॑
दिवे॑ स्वाहा॑ भूर्भुवः॑ सुव॒रन्नं च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः स्वाहा॑ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पितॄ॑भ्यो
भूर्भुवः॑ सुव॒रन्नमो॑॥१७॥

[३]

भूर्ग्नये॑ पृथि॒व्यै स्वाहा॑ भुवो॒ वायवे॒ऽन्तरिक्षाय॑ स्वाहा॑ सुव॒रादि॒त्याय॑ दि॒वे स्वाहा॑
भूर्भुवः॑ सुव॒श्चन्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः स्वाहा॑ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पितॄ॑भ्यो भूर्भुवः॑ सुव॒रन्न
ओम्॥१८॥

[४]

भूर्ग्नये॑ च पृथि॒व्यै च॑ मह॒ते च॒ स्वाहा॑ भुवो॒ वायवे॑ चान्तरिक्षाय॑ च मह॒ते च॒
स्वाहा॑ सुव॒रादि॒त्याय॑ च दि॒वे च॑ मह॒ते च॒ स्वाहा॑ भूर्भुवः॑ सुव॒श्चन्द्रम॑से च॒ नक्ष॑त्रेभ्यश्च
दि॒ग्भ्यश्च॑ मह॒ते च॒ स्वाहा॑ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पितॄ॑भ्यो भूर्भुवः॑ सुव॒र्मह॑रोम्॥१९॥

॥ ज्ञानप्राप्त्यर्थहोममन्त्राः ॥

पाहि नो अग्न ए॒न॒से स्वा॒हा। पाहि नो विश्वे॒द॒से स्वा॒हा। यज्ञं पाहि वि॒भा॒वं सो
स्वा॒हा। सर्वं पाहि शत॑क्र॒तो स्वा॒हा॥ २० ॥

[६]

पाहि नो अ॒ग्न ए॒क॒या। पा॒ह्यु॒त द्वि॒तीय॑या। पा॒ह्यूर्जं तृ॒तीय॑या। पाहि गी॒र्भि॒श्च
त॒सृ॒भि॒र्व॒सो स्वा॒हा॥ २१ ॥

[७]

॥ वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छ॒न्द॒सामृ॒षभो विश्व॑रु॒पश्छ॒न्दो॒भ्य॒श्छ॒न्दा॒ऽस्या॒वि॒वेश॑। स॒ता॒ः शि॒क्यः
पु॒रो॒वा॒चो॑प॒नि॒षदि॒न्द्रो॑ ज्ये॒ष्ठ इ॒न्द्रि॒याय॑ ऋषि॒भ्यो नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्वा॒धा पि॒तृ॒भ्यो
भूर्भुवः॑ सु॒व॒श्छ॒न्द॒ ओम्॥ २२ ॥

नमो ब्रह्मणे धारणं मे अस्त्वनिराकरणं धारयिता भूयासं कर्णयोः श्रुतं मा
व्योढुं ममामुष्य ओम्॥ २३ ॥

[९]

॥ तपः प्रशंसा ॥

ऋतं तपः सत्यं तपः श्रुतं तपः शान्तं तपो दमस्तपः शमस्तपो दानं तपो यज्ञं
तपो भूर्भुवः सुवर्ब्रह्मैतदुपास्यैतत्तपः॥ २४ ॥

[१०]

॥ विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च ॥

यथा वृक्षस्य सम्पुष्पितस्य दूराद्गन्धो वात्येवं पुण्यस्य कर्मणो दूराद्गन्धो
वाति यथाऽसिधारां कर्तेऽविहितामवक्रामे यद्युवे युवे ह वा विह्रियिष्यामि कर्त
पतिष्यामीत्येवमनृतादात्मानं जुगुप्सेत्॥ २५ ॥

॥ दहरविद्या ॥

अणोरणीयान्महतो महीयानात्मा गुहायां निहितोऽस्य जन्तोः। तमं कर्तुं पश्यति
 वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमानमीशम्। सप्त प्राणाः प्रभवन्ति तस्मांश्मसार्चिषः
 समिधः सप्त जिह्वाः। सप्त इमे लोका येषु चरन्ति प्राणा गुहाशयां निहिताः
 सप्त संस। अतः समुद्रा गिरयश्च सर्वेऽस्माभ्य्यन्दन्ते सिन्धुवः सर्वरूपाः।
 अतश्च विश्वा ओषधयो रसाच्च येनैष भूतस्तिष्ठत्यन्तरात्मा। ब्रह्मा देवानां पदवीः
 कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो गृधाणां स्वधितिर्वनानां सोमः
 पवित्रमत्येति रेभनं। अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बह्वीं प्रजां जनयन्ती
 सरूपाम्। अजो ह्येको जूषमाणोऽनुशेते जहात्येनां भुक्तभोगामजोऽन्यः॥ २६ ॥

हृत्सः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्वोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्। नृषद्वरसदत्सद्वोमसद
 गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं बृहत्। घृतं मिमिक्षिरे घृतमस्य योनिर्धृते श्रितो

धृतमुवस्य धामं। अनुष्वधमावहं मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वक्षि हव्यम्।
समुद्रादूर्मिर्मधुमाः उदारदुपाः शुना सममृतत्वमानट्। धृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति
जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः। वयं नाम प्रब्रवामा धृतेनास्मिन् यज्ञे धारयामा-
नमोभिः। उप ब्रह्मा शृणवच्छस्यमानं चतुः शृङ्गोऽवमीद्वोर एतत्। चत्वारि शृङ्गा-
त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य। त्रिधा बद्धो वृषभो रौरवीति
महो देवो मर्त्याः आविवेश॥२७॥

त्रिधां हितं पुणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो धृतमन्वीविन्दन्। इन्द्र एकः सूर्य
एकं जजान वेनादेकः स्वधया निष्टतक्षुः। यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वाधियो
रुद्रो महर्षिः। हिरण्यगर्भं पश्यत् जायमानः स नो देवः शुभया स्मृत्या
संयुनक्तु। यस्मात्परं नापरमस्ति किञ्चिदस्मान्नाणीयो न ज्यायोऽस्ति कश्चित्।
वृक्ष इव स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम्। न कर्मणा न प्रजया
धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः। परेण नाकं निहितं गुहायां विभ्राजते यद्यतयो

विशन्ति। वेदान्तविज्ञानसुनिश्चिताः सत्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः। ते ब्रह्मलोके तु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे। दृढं विपापं परमेशमभूतं यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसुस्थम्। तत्रापि दृढं गुणं विशोकस्तस्मिन् यदन्तस्तदुपासितव्यम्। यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः। तस्य प्रकृतेऽलीनस्य यः परः स महेश्वरः॥ २८॥

॥ नारायणसूक्तम् ॥

सहस्रशीर्षं देवं विशाक्षं विश्वशम्भुवम्। विश्वं नारायणं देवमक्षरं परमं पदम्। विश्वतः परमाञ्जित्यं विश्वं नारायणं हरिम्। विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्वमुपजीवति। पतिं विश्वस्याऽऽत्मेश्वरं शाश्वतं शिवमच्युतम्। नारायणं महाज्ञेयं विश्वात्मानं परायणम्। नारायणपरो ज्योतिरात्मा नारायणः परः। नारायण परं ब्रह्म तत्त्वं नारायणः परः। नारायणपरो ध्याता ध्यानं नारायणः परः। यच्च किञ्चिज्ज्ञागध्मर्व

दृश्यते श्रूयतेऽपि वा॥ अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः॥२९॥

अनन्तमव्ययं कविः संमुद्रेऽन्तं विश्वशंभुवम्। पद्मकोश प्रतीकाशः हृदयं
चाप्यधोमुखम्। अधो निष्ठा वितस्थान्ते नाभ्यामुपरि तिष्ठति। ज्वालमालाकुलं
भाती विश्वस्याऽऽयतनं महत्। सन्ततः शिलाभिस्तूलम्बत्याकोशसन्निभम्।
तस्थान्ते सुषिरः सूक्ष्मं तस्मिंश्च सर्वं प्रतिष्ठितम्। तस्य मध्ये महान-
ग्निर्विश्वाचिर्विश्वतोमुखः। सोऽग्रंभुविभजन्तिष्ठन्नाहारमजरः कविः। तिर्यगूर्ध्वमधः
शायी रश्मयस्तस्य सन्तता। सन्तापयति स्वं देहमापादतलमस्तकः। तस्य मध्ये
वह्निश्शिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थितः। नीलतोयदमध्यस्थाद्दिद्युल्लेखेव भास्वरा।
नीवारशूकवत्तन्वी पीता भास्वत्यणूपमा। तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा
व्यवस्थितः। स ब्रह्म स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः परमः स्वराट्॥३०॥

नारायणः स्थितो व्यवस्थितश्चत्वारि च॥

[१३]

॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥

आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ता ऋचस्तदृचा मण्डलं स ऋचां
लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते तानि सामानि स साम्नां मण्डलं स
साम्नां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि पुरुषस्तानि यजूंषि स यजुषा
मण्डलं स यजुषां लोकः सैषा त्रयेव विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्यः
पुरुषः ॥ ३१ ॥

॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥

आदित्यो वै तेज ओजो बलं यशश्चक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो
मित्रो वायुराकाशः प्राणो लोकपालः कः किं कं तश्सत्यमन्नमृतो जीवो विश्वः
कतमः स्वयम्भु ब्रह्मतदमृत एष पुरुष एष भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः सायुज्यं
सलोकतामाप्नोत्येतासामेव देवतानां सायुज्यं सार्हितां समानलोकतामाप्नोति

य एवं वेदै॑त्युपनिषत्॥३२॥

[१५]

॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निध॑नपतये नमः। निध॑नपतान्तिकाय नमः। ऊ॒र्ध्वाय॑ नमः। ऊ॒र्ध्वलिङ्गाय॑
नमः। हिर॑ण्याय नमः। हिर॑ण्यलिङ्गाय नमः। सुव॑र्णाय नमः। सुव॑र्णलिङ्गाय नमः।
दि॒व्याय॑ नमः। दि॒व्यलिङ्गाय॑ नमः। भवाय॑ नमः। भव॑लिङ्गाय नमः। शर्वा॑य नमः।
शर्वा॑लिङ्गाय नमः। शि॒वाय॑ नमः। शि॒वलिङ्गाय॑ नमः। ज्व॒लाय॑ नमः। ज्व॒ललिङ्गाय॑
नमः। आ॒त्माय॑ नमः। आ॒त्मलिङ्गाय॑ नमः। प॒रमाय॑ नमः। प॒रमलिङ्गाय॑ नमः।
एत॑श्चोमस्य॑ सूर्य॑स्य॒ सर्व॑लिङ्गैः स्थाप॑यति पाणिमन्त्रं॑ पवित्रम्॥३३॥

[१६]

॥ पश्चिमवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

स॒द्योजा॑तं प्र॒पद्या॑मि॒ स॒द्योजा॑ताय॒ वै नमो॑ नमः। भवे॑ भवे॒ नाति॑ भवे॑ भव॒स्व

माम्। भवोद्भवाय नमः॥ ३४ ॥

[१७]

॥ उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमो रुद्राय नमः कालाय नमः
कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमो बलाय नमो बलप्रमथनाय नमः
सर्वभूतदमनाय नमो मनोन्मनाय नमः॥ ३५ ॥

[१८]

॥ दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अघोरैभ्यो ऽथ घोरैभ्यो घोरघोरंतरेभ्यः। सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो नमस्ते अस्तु
रुद्ररूपेभ्यः॥ ३६ ॥

[१९]

॥ प्राग्वक्-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तन्नो रुद्रः प्रचोदयात्॥३७॥

[२०]

॥ ऊर्ध्ववक्-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ईशानः सर्वाविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोऽधिपतिर्ब्रह्मां शिवो मे अस्तु सदाशिवोम्॥३८॥

[२१]

॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यवर्णाय हिरण्यरूपाय हिरण्यपतयेऽम्बिकापतये
उमापतये पशुपतये नमो नमः॥३९॥

[२२]

ऋतं सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम्। ऊर्ध्वरेतं विरूपाक्षं विश्वरूपाय

वै नमो नमः॥४०॥

[२३]

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रः सन्महो नमो नमः।
विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं जायमानं च यत्। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय
नमो अस्तु॥४१॥

[२४]

कद्रुद्राय प्रचेतसे मीढुष्टमाय तव्यसे। वो चेन् शन्तम* हृदे। सर्वो ह्येष
रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥४२॥

[२५]

॥अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम्॥

यस्य वैकङ्कत्यग्निहोत्रहवणी भवति प्रत्येवास्याहुतयस्तिष्ठन्त्यथो प्रतिष्ठित्यै॥४३॥

कृणुष्व पाज् इति पञ्च ॥ ४४ ॥

[२६]

॥ भूदेवताकमन्त्रः ॥

[२७]

अदितिर्देवा गन्धर्वा मनुष्याः पितरोऽसुरास्तेषां सर्वभूतानां माता मेदिनी
महता मही सावित्री गांयत्री जगत्पुर्वी पृथ्वी बहूला विश्वा भूता कतमा का या
सा सत्येत्यमृतेति वसिष्ठः ॥ ४५ ॥

[२८]

॥ सर्वदेवता आपः ॥

आपो वा इदं सर्वं विश्वा भूतान्यापः प्राणा वा आपः पशव-
आपोऽन्नमापोऽमृतमापः सम्राडापो विराडापः स्वराडापश्छन्दास्यापो-
ज्योतीष्यापो यजूष्यापः सत्यमापः सर्वा देवता आपो भूर्भुवः सुवराप-

ओम्॥४६॥

॥ सन्ध्यावन्दनमञ्चाः ॥

आपः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवी पूता पुनातु माम्। पुनन्तु ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपूता
पुनातु माम्। यदुच्छिष्टमभोज्यं यद्वा दुश्चरितं मम। सर्वं पुनन्तु मामापोऽसतां च
प्रतिग्रह॑स्व स्वाहा॥४७॥

[३०]

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो रक्षन्ताम्।
यदहा पापमकारिषम्। मनसा वाचां हस्ताभ्याम्। पञ्चामुदरेण शिश्या।
अहस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सत्ये ज्योतिषि
जुहोमि स्वाहा॥४८॥

[३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युर्कृतेभ्यः। पापेभ्यो रक्षन्ताम्।
यद्रात्रिया पापमकारिषम्। मनसा वाचां हस्ताभ्याम्। पञ्चामुदरेण शिश्र्वा।
रात्रिस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सूर्ये ज्योतिषि
जुहोमि स्वाहा॥४९॥

[३२]

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यार्षम्। गायत्रं छन्दं परमात्म
सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥५०॥

[३३]

॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आयातु वरदा देवी अक्षरं ब्रह्मसम्मितम्। गायत्रीं छन्दसां मातेदं ब्रह्म
जुषस्व मे। यदह्नात्कुरुते पापं तदह्नात्प्रतिमुच्यते। यद्रात्रियात्कुरुते पापं

तद्वात्रियात्प्रतिमुच्यते। सर्वं वर्णं महादेवि सन्ध्याविद्ये सरस्वति॥ ५१ ॥

[३४]

ओजोऽसि सहोऽसि बलमसि भ्राजोऽसि देवानां धाम नामांसि विश्वमसि
विश्वायुः सर्वमसि सर्वायुरभिभूरो गायत्रीमावाहयामि सावित्रीमावाहयामि
सरस्वतीमावाहयामि इन्द्रऋषीनावाहयामि श्रियमावाहयामि गायत्रिया
गायत्रीच्छन्दो विश्वामित्र ऋषिः सविता देवता ऽग्निर्मुखं ब्रह्मा शिरो विष्णुर्हृदयं
रुद्रः शिखा पृथिवी योनिः प्राणापानव्यानोदानसमाना सप्राणा श्वेतवर्णा
साङ्ख्यायनसगोत्रा गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा त्रिपदा षड्भुक्तिः पञ्चशीर्षोपनयने
विनियोग ओं भूः। ओं भुवः। ओं सुवः। ओं महः। ओं जनः। ओं तपः। ओं
सत्यम्। ओं तथ्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो नः प्रचोदयात्।
ओमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः सुवरोम्॥ ५२ ॥

[३५]

॥ गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उत्तमे शिखरे जाते भूम्यां पर्वतमूर्धनि । ब्राह्मणैभ्योऽभ्यनुज्ञाता गच्छ दैवि
यथासुखम् । स्तुतो मया वरदा वेदमाता प्रचोदयन्ती पवने द्विजाता । आयुः
पृथिव्यां द्रविणं ब्रह्मवर्चसं मह्यं दत्त्वा प्रजातुं ब्रह्मलोकम् ॥ ५३ ॥

[३६]

॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

घृणिः सूर्य आदित्यो न प्रभां बाल्यक्षरम् । मधु क्षरन्ति तद्रसम् । सत्यं वै
तद्रसमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः सुवरोम् ॥ ५४ ॥

[३७]

॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्रह्ममेतु माम् । मधुमेतु माम् । ब्रह्ममेव मधुमेतु माम् । यास्ते सोम प्रजावध्मोभि-
सो अहम् । दुःस्वप्नहन्दुरुष्णह । यास्ते सोम प्राणाऽस्तां जुहोमि । त्रिसुपर्णमयाचितं

ब्राह्मणाय दद्यात्। ब्रह्महत्यां वा एते द्रान्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपुर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पुङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५५॥

[३८]

ब्रह्मं मेधया॥ मधुं मेधया॥ ब्रह्ममेव मधुं मेधया॥ अद्या नो देव सवितः प्रजावंध्मावीः सौभंगम्। परां दुःष्प्रियं सुव। विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परां सुव। यद्भद्रं तन्म् आ सुव। मधुं वाता ऋतायते मधुं क्षरन्ति सिन्धवः। माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः। मधुं नक्तंमृतोषसि मधुमत्पार्थिवं रजः। मधुं द्यौरस्तु नः पिता। मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमां अस्तु सूर्यः। माध्वीर्गावो भवन्तु नः। य इमं त्रिसुपुर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। भूणहत्यां वा एते द्रान्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपुर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पुङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५६॥

[३९]

ब्रह्मं मेधवा॥ मधुं मेधवा॥ ब्रह्ममेव मधुं मेधवा॥ ब्रह्मा देवानां पदवीः

कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणांम्। श्येनो गृधाणां॑ स्वधितिर्वनानां॑ सोमः
पवित्रमत्येति रेभन्। ह॒सः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।
नृषद्वरसदत्तसद्धोमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं बृहत्। ऋचे त्वां रुचे
त्वा समिध्र्ववन्ति सरितो न धेनाः। अन्तरहृदा मनसा पृथमानाः। घृतस्य धारा
अभिचांकशीमि। हिरण्ययो वेतसो मध्यं आसाम्। तस्मिन्ध्र्वसुपूर्णो मधुकृत्कुलायी
भजन्नास्ते मधुदेवताभ्यः। तस्यासते हरयः सप्ततीरे॑ स्वधां दुहाना अमृतस्य
धारांम्। य इदं त्रिसुपूर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। वीरहृत्यां वा पुते धनन्ति।
ये ब्राह्मणास्त्रिसुपूर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पुङ्क्तिं पुनन्ति।
ओम्॥ ५७॥

॥ मेधासूक्तम् ॥

मेधा देवी जुषमाणा न आगाद्विधार्ची भद्रा सुमनस्यमाना। त्वया जुष्टा

जुषमाणा दुरुक्ता[॥]बृहद्वदेम विदथे[॥] सुवीराः[॥] त्वया जुष्टं ऋषिर्भवति देवि त्वया
ब्रह्माऽऽगतश्रीरुत त्वया[॥] त्वया जुष्टश्चित्रं विन्दते वसु सा नो जुषस्व द्रविणो न
मेधे॥५८॥

[४१]

मेधां म् इन्द्रो ददातु मेधां देवी सरस्वती। मेधां मे अश्विनावुभावाधत्तां
पुष्करस्रजा। अप्सरासु च या मेधा गन्धर्वेषु च यन्मनः। दैवी[॥] मेधा सरस्वती
सा मां मेधा सुरभिर्जुषता[॥] स्वाहा[॥]५९॥

[४२]

आ मां मेधा सुरभिर्विश्वरूपा हिरण्यवर्णा जगती जगम्या। ऊर्जस्वती पयसा
पिन्वमाना सा मां मेधा सुप्रतीका जुषन्ताम्॥६०॥

[४३]

मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्र

इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो दधातु॥६१॥

[४४]

॥मृत्युनिवारणमन्त्राः॥

अपैतु मृत्युरमृतं न आगन्वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु। पूर्णं वनस्पतैरिवाग्निः शीयता५ रयिः स च तान्नः शचीपतिः॥६२॥

[४५]

परं मृत्यो अनु परैहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते तै ब्रवीमि मा नः प्रजा५ रीरिषो मोत वीरान्॥६३॥

[४६]

वातं प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे प्रजापतिं यो भुवंनस्य गोपाः। स नो मृत्योऽज्ञायतां पात्व५हसो ज्योगजीवा जरामशीमहि॥६४॥

[४७]

अमु॒त्र भू॒यादथ॒ यद्य॒मस्य॒ बृह॑स्पते॒ अभिश॑स्तेरमु॒ञ्चः । प्रत्यौ॑हता॒म॒श्विना॑
मृत्यु॑म॒स्माद्दे॒वाना॑म॒ग्रे भि॒षज्ज्ञा॒ शर्चा॑भिः॥६५॥

[४८]

हरि॑ः॒ हर॑न्त॒मनु॑यन्ति॒ दे॒वा वि॒श्वस्ये॑शानं॒ वृ॒षभं॒ म॒तीना॑म् । ब्रह्म॑
सरू॒पम॑नु॒मेद॑मागा॒दय॑नं॒ मा वि॒व॒धीर्वि॒क्रम॑स्व॥६६॥

[४९]

श॒त्त्वैर्ऋ॒ग्निमि॑न्ध॒ान उ॒भौ लो॒कौ सं॑नेम॒हम् । उ॒भयो॑र्लो॒कयोर्ऋ॒ध्वाऽति॑ मृत्युं
त॑रा॒म्य॒हम्॥६७॥

[५०]

मा छि॑दो मृत्यो॒ मा व॑धी॒र्मा मे॒ बलं॒ विवृ॑हो॒ मा प्र॑मो॒षीः । प्र॒जां मा मे॑ री॒रिष॑
आयु॑र॒ग्र नृ॒चक्ष॑सं॒ त्वा ह॒विषा॑ विधेम॥६८॥

[५१]

मा नो म॒हान्त॑मु॒त मा नो अ॒र्भकं॑ मा न उ॒क्षन्त॑मु॒त मा न उ॒क्षित॑म्। मा
नो॒ऽवधीः॑ पि॒तरं॑ मो॒त मा॒तरं॑ प्रि॒या मा न॑स्त्नुवो रु॒द्र शी॒रिषः॥६९॥

[५२]

मा न॑स्तो॒के तन॑ये मा न आ॒युषि॒ मा नो गो॑षु मा नो अ॒श्वेषु॑ शी॒रिषः॑। वी॒रान्मा॑
नो रु॒द्र भा॒मितो॑ऽवधी॒रह॑वि॒ष्मन्तो॑ नम॑सा वि॒धेम॑ ते॥७०॥

[५३]

॥ प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजा॑प॒ते न त्व॑दे॒तान्य॑न्यो वि॒श्वां जा॒तानि॑ परि॒ता ब॑मू॒व। यत्का॑मास्ते जुहु॒मस्तन्नो॑
अस्तु॒ व॒य॑ꣳ स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्॥७१॥

[५४]

॥ इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्प॑तिर्वृ॒त्रहा॑ वि॒मृधो॑ व॒शी। वृ॒षेन्द्रः॑ पु॒र ए॑तु नः स्व॒स्ति॒दा

अभयङ्करः॥७२॥

[५५]

॥ मृत्युञ्जयमन्त्राः ॥

त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय
माऽमृतात्॥७३॥

[५६]

ये ते सहस्रमयुतं पाशा मृत्यो मर्त्याय हन्तवे । तान् यज्ञस्य मायया सर्वा निव
यजामहे॥७४॥

[५७]

मृत्यवे स्वाहा मृत्यवे स्वाहा॥७५॥

[५८]

॥ पापनिवारक-मन्त्राः ॥

दे॒वकृ॒तस्यै॒नसो॒ऽव्य॒ज॒न॒मसि॒ स्वाहा॑ । म॒नुष्य॑कृ॒तस्यै॒नसो॒ऽव्य॒ज॒न॒मसि॒ स्वाहा॑ । प॒ितृ॑कृ॒तस्यै॒नसो॒ऽव्य॒ज॒न॒मसि॒ स्वाहा॑ । आ॒त्म॑कृ॒तस्यै॒नसो॒ऽव्य॒ज॒न॒मसि॒ स्वाहा॑ । अ॒न्य॑कृ॒तस्यै॒नसो॒ऽव्य॒ज॒न॒मसि॒ स्वाहा॑ । अ॒स्मत्कृ॒तस्यै॒नसो॒ऽव्य॒ज॒न॒मसि॒ स्वाहा॑ । यद्दि॒वा च॒ नक्तं॑ चै॒नश्च॑कृ॒म तस्या॑व्य॒ज॒न॒मसि॒ स्वाहा॑ । यश्च॑व॒प॒न्तश्च॒ जाग्र॑त॒श्चैन॑श्चकृ॒म तस्या॑व्य॒ज॒न॒मसि॒ स्वाहा॑ । यश्च॑व्य॒ज॒न॒मसि॒ स्वाहा॑ । यद्दि॒द्वाꣳस॒श्चावि॑द्वाꣳस॒श्चैन॑श्चकृ॒म तस्या॑व्य॒ज॒न॒मसि॒ स्वाहा॑ । ए॒नस॑ ए॒नसो॒ऽव्य॒ज॒न॒मसि॒ स्वाहा॑ ॥ ७६ ॥

[५९]

॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वो॑ दे॒वाश्च॑कृ॒म जि॒ह्वायां॑ गुरु॒म॒न॒सो वा॒ प्रयु॑ती दे॒व हे॒ड॒नम् । अ॒रा॒वा यो नो॑ अ॒भि दु॑च्छु॒नाय॑ते तस्मि॒न्तदे॒नो व॑स॒वो नि॒धे॒त॒न् स्वाहा॑ ॥ ७७ ॥

[६०]

॥ कामोऽकार्षीत्-मन्युरकार्षीत् मन्त्रः ॥

कामोऽकार्षीन्नमो नमः। कामोऽकार्षीत्कामः करोति नाहं करोमि कामः कर्ता नाहं कर्ता कामः कारयिता नाहं कारयिता एष ते काम कामाय स्वाहा॥७८॥

[६१]

मन्युरकार्षीन्नमो नमः। मन्युरकार्षीन्मन्युः करोति नाहं करोमि मन्युः कर्ता नाहं कर्ता मन्युः कारयिता नाहं कारयिता एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा॥७९॥

[६२]

॥ विराजहोममन्त्राः ॥

तिलाञ्जुहोमि सरसा२ सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु स्वाहा। गावो हिरण्यं धनमन्नपान२ सर्वेषा२ श्रियै स्वाहा। श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः। तिलाः पुनन्तु मे पापं
यत्किञ्चिद्दुरितं मयि स्वाहा। चोरस्यात्रं नवश्चाद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः। गोस्तेयः
सुरापानं भूणहत्या तिला शान्तिः शमयन्तु स्वाहा। श्रीश्च लक्ष्मीश्च पुष्टीश्च
कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामये प्रज्ञा तु जातवेदः सन्ददातु
स्वाहा॥८१॥

[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासः
स्वाहा। वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतोबुद्धाकूतिःसङ्कल्पा मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं
विरजां विपाप्मा भूयासः स्वाहा। त्वक्कर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्नायवो-
ऽस्थीनि मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासः स्वाहा।
शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरुदरजङ्घाशिरजोपस्थपायवो मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं
विरजां विपाप्मा भूयासः स्वाहा। उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि

देहि ददापयिता मे शुद्धान्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥८२॥

[६५]

पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मे शुद्धान्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः
स्वाहा॥ शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा मे शुद्धान्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः
स्वाहा॥ मनोवाक्कायकर्माणि मे शुद्धान्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः
स्वाहा॥ अव्यक्तभावैरहङ्कारैर्ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ आत्मा
मे शुद्धान्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ अन्तरात्मा मे
शुद्धान्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ परमात्मा मे शुद्धान्तां
ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ क्षुधे स्वाहा॥ क्षुत्पिपासाय स्वाहा॥
विविक्तैः स्वाहा॥ ऋग्विधानाय स्वाहा॥ कषोत्काय स्वाहा॥ क्षुत्पिपासामलं
ज्येष्ठामलक्ष्मीर्नाशयाम्यहम्। अभूतिमसंमुद्धिं च सर्वात्रिर्णुद मे पाप्मानं स्वाहा॥
अन्नमय-प्राणमय-मनोमय-विज्ञानमय-मानन्दमय-मात्मा मे शुद्धान्तां ज्योतिरहं
विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥८३॥

॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अ॒ग्नये॒ स्वाहा॑ । वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑ । ध्रु॒वाय॑ भू॒माय॑ स्वाहा॑ । ध्रु॒वक्षि॑तये॒ स्वाहा॑ । अ॒च्युत॑क्षितये॒ स्वाहा॑ । अ॒ग्नये॑ स्वि॒ष्टकृ॑ते स्वाहा॑ ॥ ध॒र्माय॑ स्वाहा॑ । अ॒ध॒र्माय॑ स्वाहा॑ । अ॒द्भ्यः स्वाहा॑ । ओ॒षधि॑व॒नस्प॑तिभ्यः स्वाहा॑ ॥८४॥

र॒क्षोदे॒वज॑नेभ्यः स्वाहा॑ । गृ॒ह्याभ्यः॑ स्वाहा॑ । अ॒व॒साने॑भ्यः स्वाहा॑ । अ॒व॒सान॑प॒तिभ्यः॑ स्वाहा॑ । स॒र्वभू॑तेभ्यः स्वाहा॑ । का॒माय॑ स्वाहा॑ । अ॒न्तरि॑क्षा॒य स्वाहा॑ । यदे॒जति॑ ज॒गति॑ यच्च॒ चेष्टा॑ति॒ नाम्नो॑ भा॒गोऽयं॑ ना॒म्ने स्वाहा॑ । पृ॒थिव्यै॑ स्वाहा॑ । अ॒न्तरि॑क्षा॒य स्वाहा॑ ॥८५॥

दि॒वे स्वाहा॑ । सूर्या॒य स्वाहा॑ । च॒न्द्रम॑से स्वाहा॑ । नक्ष॑त्रेभ्यः स्वाहा॑ । इन्द्रा॒य स्वाहा॑ । बृ॒हस्प॑तये॒ स्वाहा॑ । प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑ । ब्र॒ह्मणे॑ स्वाहा॑ । स्व॒धा पि॑तृभ्यः स्वाहा॑ । नमो॑ रु॒द्राय॑ प॒शुप॑तये॒ स्वाहा॑ ॥८६॥

दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑ । पि॒तृभ्यः॑ स्व॒धाऽस्तु॑ । भू॒तेभ्यो॑ नमः॑ । म॒नुष्ये॑भ्यो॒ हन्ता॑ । प्र॒जाप॑तये॒

स्वाहा॥ परमेष्ठिने स्वाहा॥ यथा कूपः शतधारः सहस्रधारो अक्षितः। एवा मे
अस्तु धान्यं सहस्रधारमक्षितम्। धनं धान्यै स्वाहा॥ ये भूताः प्रचरन्ति दिवान्तं
बलिमिच्छन्तो वितुदस्य प्रेष्याः। तेभ्यो बलिं पुष्टिकामो हरामि मयि पुष्टिं
पुष्टिपतिर्दधातु स्वाहा॥८७॥

[६७]

ओं तद्ब्रह्म। ओं तद्वायुः। ओं तदात्मा। ओं तदश्मत्यम्। ओं तदश्वर्वम्।
ओं तत्पुरोर्नमः॥ अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां विश्वमूर्तिषु। त्वं यज्ञस्त्वं
वषट्कारस्त्वमिन्द्रस्त्वं रुद्रस्त्वं विष्णुस्त्वं ब्रह्म त्वं प्रजापतिः। त्वं तदाप आपो
ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवस्सुवरोम्॥८८॥

[६८]

॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायामपाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।

श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि । श्रद्धायामुदने निविष्टोऽमृतं जुहोमि ।
 श्रद्धायां समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि । ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय ॥
 अमृतोपस्तरणमसि ॥ श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि । शिवो मां
 विशाप्रदाहाय । प्राणाय स्वाहा ॥ श्रद्धायामपाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि । शिवो मां
 विशाप्रदाहाय । अपानाय स्वाहा ॥ श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि । शिवो
 मां विशाप्रदाहाय । व्यानाय स्वाहा ॥ श्रद्धायामुदने निविष्टोऽमृतं जुहोमि । शिवो
 मां विशाप्रदाहाय । उदनाय स्वाहा ॥ श्रद्धायां समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि ।
 शिवो मां विशाप्रदाहाय । समानाय स्वाहा ॥ ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय ।
 अमृतापिधानमसि ॥ ८९ ॥

॥ भुक्ताद्याभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

[६९]

श्रद्धायां प्राणे निविष्टायामृतं हुतम् । प्राणमन्त्रेनाप्यायस्व । श्रद्धायामपाने

निर्विश्यामृतं^१ हुतम्। अपानमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रद्धायां^१ व्याने निर्विश्यामृतं^१ हुतम्।
व्यानमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रद्धायांमुदाने निर्विश्यामृतं^१ हुतम्। उदानमन्त्रेनाप्यायस्व।
श्रद्धायां^१ समाने निर्विश्यामृतं^१ हुतम्। समानमन्त्रेनाप्यायस्व॥ १० ॥

[७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईदृशः सर्वस्य जगतः प्रभुः प्रीणाति
विश्वभुक्॥ ११ ॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः ॥

वाङ्मांसम् आसन्। नसोः प्राणः। अक्ष्योश्चक्षुः। कर्णयोः श्रोत्रम्। बाहुवोर्बलम्।
ऊरुवोरोजः। अरिष्टा विश्वान्यङ्गानि तनूः। तनुवां मे सह नमस्ते अस्तु मा मां
हिंसीः॥ १२ ॥

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्रः ॥

[७२]

वयः सुपुर्णा उपं सेदुरिन्द्रं प्रियमेधा ऋषयो नार्धमानाः। अपं ध्वान्तमूर्णुहि
पूर्यि चक्षुर्मुग्ध्यस्मान्निधयेऽव ब्रह्मान्।

[७३]

॥ हृदयात्मनमन्त्रः ॥

प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मां विशान्तकः। तेनान्नेनाप्यायस्व॥ १३ ॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि॥ १४ ॥

[७५]

॥ अभिरस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वमग्ने द्युभिस्त्वमांशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मन्स्पति । त्वं वनैभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं
नृणां नृपते जायसे शुचिः ॥ १५ ॥

[७६]

॥ अभीष्टयाचनामन्त्राः ॥

शिवने मे सन्तिष्ठस्व स्योनेन मे सन्तिष्ठस्व सुभूतेन मे सन्तिष्ठस्व ब्रह्मवर्चसेन
मे सन्तिष्ठस्व यज्ञस्यार्थिमनु सन्तिष्ठस्वोप ते यज्ञ नम उप ते नम उप ते नमः ॥ १६ ॥

[७७]

॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

सत्यं परं परं सत्यं सत्येन न सुवर्गल्लोकाद्व्यवन्ते कदाचन सतां हि
सत्यं तस्मात्सत्ये रमन्ते । तप इति तपो नानशानात्परं यद्धि परं तपस्तद्वर्धुषं
तद्वर्धुषं तस्मात्तपसि रमन्ते । दम् इति नियतं ब्रह्मचारिणस्तस्माद्दमे रमन्ते ।

शम इत्यरंये मूनयस्तस्माच्छमे रमन्ते । दानमिति सर्वाणि भूतानि प्रशः सन्ति
दानात्राति दुष्करं तस्माद्दाने रमन्ते । धर्म इति धर्मेण सर्वमिदं परिगृहीतं
धर्मात्राति दुष्करं तस्माद्धर्मे रमन्ते । प्रजन इति भूयाः सस्तस्माद्भूयिष्ठाः
प्रजायन्ते तस्माद्भूयिष्ठाः प्रजनने रमन्तेऽग्नय । इत्याह तस्मादग्नय आधातव्या
अग्निहोत्रमित्याह तस्मादग्निहोत्रे रमन्ते । यज्ञ इति यज्ञो हि देवास्तस्माद्यज्ञे
रमन्ते । मानसमिति विद्वांसस्तस्माद्विद्वांस एव मानसे रमन्ते । न्यास इति
ब्रह्मा ब्रह्मा हि परः परो हि ब्रह्मा तानि वा एतान्यवराणि परांसि न्यास
एवात्यरेचयद्य एवं वेदैत्युपनिषत् ॥ १७ ॥

[७८]

॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्राजापत्यो हारंणिः सुपूर्णयः प्रजापतिं पितरमुपससार किं भगवन्तः परमं
वदन्तीति तस्मै प्रोवाच । सत्येन वायुरावाति सत्येनाऽऽदित्यो रौचते दिवि

सत्यं वाचः प्रतिष्ठा सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मा[॥]श्च सत्यं परमं वदन्ति । तपसा देवा देवतामग्नं आयन्तपसरथः सुवरन्वविन्दं तपसा सपत्नान् प्रणुदामारातीस्तपसि सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्तपः परमं वदन्ति । दमेन दान्ताः किंल्विषमवधून्वन्ति दमेन ब्रह्मचारिणः सुवरगच्छन्दमो भूतानां दुराधरूषं दमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दमः परमं वदन्ति । शमेन शान्ताः शिवमाचरन्ति शमेन नाकं मुनयोऽन्वविन्दच्छमो भूतानां दुराधरूषच्छमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माच्छमः परमं वदन्ति । दानं यज्ञानां वरूथं दक्षिणा लोके दातारं सर्वभूतान्युपजीवन्ति दानेनारातीरपांनुदन्त दानेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति दाने सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दानं परमं वदन्ति । धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं प्रजा उपसर्पन्ति धर्मेण पापमपनुदति धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्धर्मं परमं वदन्ति । प्रजननं वै प्रतिष्ठा लोके साधु प्रजायास्तन्तुं तन्वानः पितृणामनृणो भवन्ति तदेव तस्यानृणं तस्मात् प्रजननं परमं वदन्त्यग्नयो वै त्रयीं विद्या । देवयानः पन्थां गार्हपत्य ऋक्पृथिवी रथन्तरमन्वाहार्यपचनं यजुरन्तरिक्षं वामदेव्यमाहवनीयः सामं सुवर्गो लोको

बृहत्तस्मादग्नीन्परमं वदन्त्यग्निहोत्रं सायं प्रातर्गृहाणां निष्कृतिः स्विष्टं सुहुतं यज्ञक्रतूनां प्रायणं सुवर्गस्य लोकस्य ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं परमं वदन्ति । यज्ञ इति यज्ञेन हि देवा दिवं गता यज्ञेनासुरानपांनुदन्त यज्ञेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्यज्ञं परमं वदन्ति । मानसं वै प्राजापत्यं पवित्रं मानसेन मनसा साधु पश्यति मानसा ऋषयः प्रजा असृजन्त मानसे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मान्मानसं परमं वदन्ति । न्यास इत्याहुर्मनीषिणो ब्रह्माणं ब्रह्मा विश्वः कतमः स्वयम्भुः प्रजापतिः संवत्सर इति संवत्सरोऽसावादित्यो य एष आदित्ये पुरुषः स परमेष्ठी ब्रह्मात्मा । याभिरादित्यस्तपति रश्मिभिस्तार्भिः पर्जन्यो वर्षति पर्जन्येनौषधिवनस्पतयः प्रजायन्त ओषधिवनस्पतिभिरन्नं भवत्यन्नेन प्राणाः प्राणैर्बलं बलेन तपस्तपसा श्रद्धा श्रद्धया मेधा मेधया मनीषा मनीषया मनो मनसा शान्तिः शान्त्या चित्तं चित्तेन स्मृतिः स्मृत्या स्मारेण स्मारेण विज्ञानं विज्ञानेनात्मानं वेदयति तस्मादन्नं ददन्श्चसर्वाण्येतानि ददात्यन्नात्

प्राणा भवन्ति । भूतानां प्राणैर्मनो मनसश्च विज्ञानं विज्ञानादानन्दो ब्रह्मयोगिनिः स वा एष पुरुषः पञ्चधा पञ्चात्मा येन सर्वमिदं प्रोतं पृथिवी चान्तरिक्षं च द्यौश्च दिशश्चावान्तरदिशाश्च स वै सर्वमिदं जगत्स च भूतः स भव्यं जिज्ञासकृत् ऋतुजा रयिष्ठा । श्रद्धा सत्यो महस्वान्तपसो वरिष्ठाद्वात्वा तमेवं मनसा हृदा च भूयो न मृत्युमुपयाहि विद्वान्तास्मान्वासमेषां तपसामतिरिक्तमाहुर्वसुरण्वो विभूरसि प्राणे त्वमसि सन्धाता । ब्रह्मन् त्वमसि विश्वधृतैर्जोदास्त्वमस्युग्निरसि वर्चोदास्त्वमसि सूर्यस्य द्युम्नोदास्त्वमसि चन्द्रमस उपयामगृहीतोऽसि ब्रह्मणो त्वा । महस ओमित्यात्मानं युञ्जीतैतद्वै महोपनिषदं देवानां गुह्यं य एवं वेद ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमित्युपनिषत् ॥ १८ ॥

॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्याऽऽत्मा यजमानः श्रद्धा पत्नी शरीरमिध्ममुरो वेदिर्लोमानि

बर्हिर्वेदः शिखा हृदयं यूपः काम् आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निर्दमः शमयिता
 दक्षिणा वाग्धोता प्राण उद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो ब्रह्मा । श्रोत्रमग्नीद्यावद्धियते
 सा दीक्षा यदश्नाति तद्धविर्यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदो
 यश्मश्नरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं तदाहवनीयो या
 व्याहृतिराहुतिर्यदस्य । विज्ञानं तज्जुहोति यश्मायं प्रातरति तश्ममिधं यत्प्रातर्मध्यं
 दिनं सायं च तानि सवनानि ये अहोरात्रे ते दर्शपूर्णमासौ यैर्धर्मासाश्च
 मासाश्च ते चातुर्मास्यानि य ऋतवस्ते पशुबन्धा ये संवत्सराश्च परिवत्सराश्च
 तेऽहर्गणाः सर्ववेदसं वा । एतश्मन्त्रं यन्मरणं तदवभृथ एतद्वै जंरामर्यमग्निहोत्रं
 सन्त्रं य एवं विद्वानुदगयने प्रमीयते देवानामेव महिमानं गत्वाऽऽदित्यस्य सायुज्यं
 गच्छत्यथ । यो दक्षिणे प्रमीयते पितृणामेव महिमानं गत्वा चन्द्रमसः सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोत्येतौ वै सूर्याचन्द्रमसोर्महिमानौ ब्राह्मणो विद्वानभिजयति
 तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमित्युपनिषत् ॥ ११ ॥

[८०]

ॐ स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ क॒रवा॑वहै। ते॒ज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु
मा वि॒द्विषा॑वहै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं ज्ञानदभिज्ञानत्। सङ्कल्पमानं प्रकल्पमानमुप-
कल्पमानमुपहृतं क्लृप्तम्। श्रेयो वसीय आयश्मभूतं भूतम्। चित्रः केतुः
प्रभानाभाश्मभान्। ज्योतिष्माः स्तेजस्वानातपः स्तपन्नभितपन्। रोचनो
रोचमानः शोभनः शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा दर्शता विश्वरूपा
सुदर्शना। आप्यायमाना प्यायमाना प्यायां सूनुरेरा। आपूर्यमाणा पूर्यमाणा
पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी। दाता प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः॥१॥

आवेशयन्निवेशयन्श्चवेशनः सः शान्तः शान्तः। आभवन्ग्रभवन्श्चभवन्श्चभूतो
भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतः सः स्तुतं कल्याणं विश्वरूपम्। शुक्रमभूतं तेजस्वि
तेजः समिद्धम्। अरुणं भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत्। सविता प्रसविता दीप्तो
दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलञ्जलिता तपन्वितपन्श्चस्तपन्। रोचनो रोचमानः शुभ्रः

शुष्ममानो वामः। सुता सुन्वती प्रसुता सूयमानाऽभिषूयमाणा। पीतीं प्रपा सम्पा
तृप्तिस्तर्पयन्ती॥ २॥

कान्ता काम्या कामजाताऽऽयुष्मती कामदुघा। अभिशस्ताऽनुमन्ताऽऽनन्दो
मोदः प्रमोदः। आसादयन्निषादयन्श्च सादनः सस्त्रः सन्नः। आभूर्विभूः
प्रभूः शुष्मूर्बुवः। पवित्रं पवयिष्यन्मतो मेध्यः। यशो यशस्वानायुरमृतः। जीवो
जीविष्यन्श्चर्वणो लोकः। सहस्वान्श्चसहीयानोजस्वान्श्चसहमानः। जयन्नभिजयन्श्च
द्रविणो द्रविणोदाः। आर्द्रपवित्रो हरिकेशो मोदः प्रमोदः॥ ३॥

अरुणोऽरुणरंजाः पुण्डरीको विश्वजिदभिजित्। आर्द्रः पिन्वमानोऽन्नवान्नसंवानिरा
सर्वोषधः सम्भरो महस्वान्। एजत्का जवत्काः। क्षुल्लकाः शिपिविष्टकाः।
सरिस्तराः सुशेरवः। अजिरासो गमिष्ठावः। इदानीं तदानीमेतरहिं क्षिप्रमजिरम्।
आशुनिमेषः फणो द्रवन्नतिद्रवन्। त्वरंस्त्वरमाण आशुराशीयाञ्जवः। अग्निष्टोम
उक्थ्योऽतिरात्रो द्विरात्रस्त्रिरात्रश्चतुरात्रः। अग्निश्चतुः सूर्य ऋतुश्चन्द्रमा ऋतुः।

प्रजापतिः संवत्सरो महान्कः ॥ ४ ॥

[१]

भूर्ग्रे च पृथिवीं च मां च। त्रींश्च लोकान्भस्वत्सरं च। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वध्रुवा सीद। भूर्वो वायुं चान्तरिक्षं च मां च।
त्रींश्च लोकान्भस्वत्सरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वध्रुवा
सीद। स्वरादित्यं च दिवं च मां च। त्रींश्च लोकान्भस्वत्सरं च। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वध्रुवा सीद। भूर्बुवः स्वश्चन्द्रमंसं च दिशश्च मां च।
त्रींश्च लोकान्भस्वत्सरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वध्रुवा
सीद ॥ ५ ॥

[२]

त्वमेव त्वां वैत्थ योऽसि सोऽसि। त्वमेव त्वामचैषीः। चितश्चासि
सञ्चितश्चास्यग्रे। एतावांश्चासि भूयांश्चास्यग्रे। यत्ते अग्रे न्यूनं यदु तेऽतिरिक्तम्।

आदित्यास्तदङ्गिरसश्चिन्वन्तु। विश्वे ते देवाश्चितिमापूरयन्तु। चितश्चासि
स्मश्चेतश्चास्यग्रे। एतावाऽश्चासि भूयाऽश्चास्यग्रे। मा ते अग्रे च येन मा उति च
येनाऽऽयुरावृक्षि। सर्वेषां ज्योतिषां ज्योतिर्यददावुदेति। तपंसो जातमग्निभृष्टमोजः।
तत्ते ज्योतिरिष्टके। तेनं मे तप। तेनं मे ज्वल। तेनं मे दीदिहि। यावद्देवाः।
यावदसांति सूर्यः। यावदुतापि ब्रह्म॥६॥

[३]

संवध्मरोऽसि परिवध्मरोऽसि। इदावध्मरोऽसीदुवध्मरोऽसि। इद्वध्मरोऽसि
वध्मरोऽसि। तस्य ते वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पृक्षः। वरुषाः पुच्छम्।
शरदुत्तरः पृक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपृक्षाश्चेतयः। अपरपृक्षाः पुरीषम्॥७॥

अहोरात्राणीष्टकाः। ऋषभोऽसि स्वर्गो लोकः। यस्यां दिशि महीयंसे।
ततो नो मह आबह। वायुर्भूत्वा सर्वा दिश आवाहि। सर्वा दिशोऽनुविवाहि।
सर्वा दिशोऽनुसंवाहि। चित्या चितिमापुण। अचित्या चितिमापुण। चिदसि

समुद्रयौनिः॥८॥

इन्द्रुर्दक्षः श्येन ऋतावां। हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः। महान्भस्मधस्यै ध्रुव
आनिषन्तः। नमस्ते अस्तु मा मां हि॥सीः। एति प्रेति वीति समित्युदिति। दिवं
मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। अन्तरिक्षं
मे यच्छ। दिवं मे यच्छ। अह्ना प्रसारय। रात्र्या समन्वा। रात्र्या प्रसारय। अह्ना
समन्वा। कामं प्रसारय। काम॥ समन्वा॥९॥

[४]

भूर्भुवः स्वः। ओजो बलम्। ब्रह्म क्षत्रम्। यशो महत्। सत्यं तपो नाम।
रूपममृतम्। चक्षुः श्रोत्रम्। मन आयुः। विश्वं यशो महः। समं तपो हरो भाः।
जातवैदा यदि वा पावकोऽसि। वैश्वानरो यदि वा वैद्युतोऽसि। शं प्रजाभ्यो
यजमानाय लोकम्। ऊर्जं पुष्टिं ददद्भ्यावबृध्स्व॥१०॥

[५]

राज्ञीं विराज्ञीं। सुम्राज्ञीं स्वराज्ञीं। अर्चिः शोचिः। तपो हरो भाः। अभिरिन्द्रो बृहस्पतिः। विश्वे देवा भुवनस्य गोपाः। ते मा सर्वे यशंसा सःसृजन्तु॥११॥

[६]

असंवे स्वाहा वसंवे स्वाहा। विभुवे स्वाहा विवस्वते स्वाहा। अभिभुवे स्वाहाऽधिपतये स्वाहा। दिवां पतये स्वाहाऽहस्पत्याय स्वाहा। चाक्षुष्मत्याय स्वाहा। ज्योतिष्मत्याय स्वाहा। राज्ञे स्वाहा विराज्ञे स्वाहा। सुम्राज्ञे स्वाहा स्वराज्ञे स्वाहा। शूषाय स्वाहा सूर्याय स्वाहा। चन्द्रमसे स्वाहा ज्योतिषे स्वाहा। सःसर्पाय स्वाहा कल्याणाय स्वाहा। अर्जुनाय स्वाहा॥१२॥

[७]

विपुश्चिते पवंमानाय गायत। मही न धाराऽत्यन्धो अर्षति। अहिंरह जीर्णामतिसर्पति त्वचम्। अत्यो न कीडन्नस्रद्धृषा हरिः। उपयामगृहीतोऽसि मृत्यवे त्वा जुष्ट गृह्णामि। एष ते योनिर्मृत्यवे त्वा। अपमृत्युमपृक्षुधम्। अपेतः

शुपथं जहि। अथां नो अग्र आवह। रायस्पोषः सहस्रिणम्॥१३॥

ये ते सहस्रमयुतं पाशाः। मृत्यो मर्त्याय हन्तवे। तान् यज्ञस्य मायया।
सर्वानवयजामहे। भक्षोऽस्यमृतभक्षः। तस्य ते मृत्युपीतस्यामृतवतः। स्वगाकृतस्य
मधुमतः। उपहृतस्योपहृतो भक्षयामि। मन्द्राभिभूतिः केतुर्यज्ञानां वाक्।
असावेहि॥१४॥

अम्यो जागृविः प्राण। असावेहि। बधिर आकन्दयितरपान। असावेहि।
अहस्तोस्त्वा चक्षुः। असावेहि। अपादाशो मनः। असावेहि। कवे विप्रचित्ते श्रोत्रं।
असावेहि॥१५॥

सुहस्तः सुवासाः। शूषो नामास्यमृतो मर्त्येषु। तं त्वाऽहं तथा वेदं। असावेहि।
अग्निर्मे वाचि श्रितः। वाणधृदये। हृदयं मयि। अहममृतौ। अमृतं ब्रह्मणि। वायुर्मे
प्राणे श्रितः॥१६॥

प्राणो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतौ। अमृतं ब्रह्मणि। सूर्यो मे चक्षुषि श्रितः।

चक्षुरहदये। हदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। चन्द्रमां मे मनीसि श्रितः॥१७॥
मनो हदये। हदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। दिशो मे श्रोत्रै श्रिताः।
श्रोत्रं हदये। हदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। आपो मे रेतसि श्रिताः॥१८॥
रेतो हदये। हदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। पृथिवी मे शरीरे श्रिता।
शरीरं हदये। हदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। ओषधिवनस्पतयो मे
लोमंसु श्रिताः॥१९॥

लोमानि हदये। हदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। इन्द्रो मे बलै श्रितः।
बलं हदये। हदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। पर्जन्यो मे मूर्ध्नि श्रितः॥२०॥
मूर्धा हदये। हदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। ईशानो मे मन्यौ
श्रितः। मन्युरहदये। हदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। आत्मा म आत्मानि
श्रितः॥२१॥

आत्मा हदये। हदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। पुनर्म आत्मा

पुनरापुरागात्। पुनः प्राणः पुनराकूतमागात्। वैश्वानरो रश्मिभिर्वावृधानः।
अन्तस्तिष्ठत्त्वमृतस्य गोपाः॥२२॥

[८]

प्रजापतिर्देवान्सृजत। ते पाप्मना सन्दिता अजायन्त। तान्व्यद्यत्। यद्वद्यत्।
तस्माद्विद्यत्। तमवृश्चत्। यदवृश्चत्। तस्माद्वृष्टिः। तस्माद्यत्रैते देवते अभिप्राप्तुतः।
वि च हैवास्य तत्र पाप्मानं द्यतः॥२३॥

वृश्चतंश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव संपन्ना। अथो आहुः। सर्वेषु
यज्ञक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्। विद्युदसि विद्यं मे पाप्मानमिति। अथ
हुत्वोपस्पृशेत्। वृष्टिरसि वृश्चं मे पाप्मानमिति। यक्ष्यमाणो वेष्टा वा। वि च
हैवास्यैते देवते पाप्मानं द्यतः॥२४॥

वृश्चतंश्च। अत्युहो हाऽऽकृणिः। ब्रह्मचारिणे प्रश्नान्प्रोच्य प्रजिघाया। परैहि। पुक्षं
दध्याम्पातिं पृच्छ। वेत्थं सावित्रा(३) न वेत्था(३) इति। तमागत्य पप्रच्छ। आचार्यो

मा प्राहैषीत्। वेत्थं सावित्रा(३)न वेत्था(३) इति। स होवाच वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्प्रातिष्ठित इति। परोरजसीति। कस्तद्यात्परोरजा इति। एष वाव स परोरजा इति होवाच। य एष तपति। एषोऽर्वाग्रजा इति। स कस्मिन्त्वेष इति। सत्य इति। किं तथ्सत्यमिति। तप इति॥२६॥

कस्मिन् तप इति। बल इति। किं तद्वलमिति। प्राण इति। मा स्म प्राणमतिपृच्छ इति माऽऽचार्योऽब्रवीदिति होवाच ब्रह्मचारी। स होवाच पृक्षो दध्याम्पातिः। यद्वे ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यप्रक्ष्यः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्। अहमुत आचार्याच्छ्रेयान्मविष्यामि। यो मां सावित्रे समवादिष्टेति॥२७॥

तस्मांश्मावित्रे न संवदेत। स यो ह वै सावित्रं विदुषां सावित्रे संवदेत। सहास्मिच्छ्रियं दधाति। अनुं ह वा अस्मा असौ तपुच्छ्रियं मन्यते। अन्वस्मै श्रीस्तपो मन्यते। अन्वस्मै तपो बलं मन्यते। अन्वस्मै बलं प्राणं मन्यते। स यदाहं। संज्ञानं विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एष एव तत्॥२८॥

अथ यदाहं। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एष एव तत्। एष ह्येव
तान्यहानि। एष रात्रयः। अथ यदाहं। चित्रः केतुर्दाता प्रदाता संविता
प्रसविताऽग्निशास्ताऽनुमन्तेति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽहो मुहूर्ताः। एष
रात्रेः॥ २९॥

अथ यदाहं। पवित्रं पवयिष्यन्महंस्वान्महीयानरुणोऽरुणरंजा इति। एष एव
तत्। एष ह्येव तैर्ऽर्धमासाः। एष मासाः। अथ यदाहं। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः
प्रजापतिः संवत्सर इति। एष एव तत्। एष ह्येव ते यज्ञक्रतवः। एष ऋतवः॥ ३०॥
एष संवत्सरः। अथ यदाहं। इदानीं तदानीमिति। एष एव तत्। एष ह्येव ते
मुहूर्तानां मुहूर्ताः। जन्को ह वैदेहः। अहोरत्रैः समाजंगम। तं हौचुः। यो वा
अस्मान् वेदं विजहत्पाप्मानमेति॥ ३१॥

सर्वमायुरेति। अग्निं स्वर्गं लोकं जयति। नास्यामुष्मिँल्लोकेऽन्नं क्षीयत
इति। विजहच्छ वै पाप्मानमेति। सर्वमायुरेति। अग्निं स्वर्गं लोकं जयति।

नास्यामुष्मिँल्लोकेऽन्नं क्षीयते। य एवं वेदं। अहीना हाऽऽश्वथः। सावित्रं विदां चकार॥३२॥

स हं ह॒सो हि॑र॒ण्मयो॑ भूत्वा। स्व॒र्गं लो॒कमि॑याय। आ॒दित्य॑स्य सायु॒ज्यम्। ह॒सो ह॒ वै हि॑र॒ण्मयो॑ भूत्वा। स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒दित्य॑स्य सायु॒ज्यम्। य एवं वेदं। दे॒वभा॒गो ह॑ श्रौ॒त॒र्षः। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार। त॒स्र ह॒ वा॒गद॑श्यमा॒नाऽभ्यु॑वाच॥३३॥

सर्वं बत गौतमो वेदं। यः सावित्रं वेदेति। स होवाच। कैषा वागसीति। अयमह॑ सावित्रः। देवानामुत्तमो लोकः। गुह्यं महो बिभ्रदिति। एतावति ह गौतमः। यज्ञोपवीतं कृत्वाऽधो निपंपात। नमो नम इति॥३४॥

स होवाच। मा भैषीर्गौतम। जितो वै ते लोक इति। तस्माद्ये के च सावित्रं विदुः। सर्वे ते जितलोकाः। स यो ह॒ वै सा॒वि॒त्रस्या॑ष्टाक्षरं पद॑स्रं श्रियाऽभिषिक्तं वेदं। श्रिया हैवाभिषिच्यते। घृणिरिति द्वे अक्षरे। सूर्य इति त्रीणि। आदित्य इति त्रीणि॥३५॥

एतद्वै सावित्रस्याष्टाक्षरं पदं॑ श्रियाऽभिषिक्तम्। य एवं वेद। श्रिया
हैवाभिषिच्यते। तदेतदृचाऽभ्युक्तम्। ऋचो अक्षरे परमे व्योमन्। यस्मिन्देवा अधि-
विश्वे निषेदुः। यस्तं न वेद् किमुचा करिष्यति। य इत्तद्विदुस्त इमे समासत-
इति। न ह वा एतस्यर्चा न यजुषा न साम्नाऽर्थोऽस्ति। यः सावित्रं वेद॥३६॥

तदेतत्परि यदैवचक्रम्। आर्द्रं पिन्वमानं॑ स्वर्गे लोक एति। विजहद्विश्वा-
भूतानि सम्पश्यत। आर्द्रो ह वै पिन्वमानः। स्वर्गे लोक एति। विजहद्विश्वा-
भूतानि सम्पश्यन्। य एवं वेद। शूषो ह वै वार्ष्णेयः। आदित्येन समाजंगाम। त-
होवाच। एहि सावित्रं विद्धि। अयं वै स्वर्ग्योऽग्निः पारयिष्णुरमृताश्मन्तु इति।
एष वाव स सावित्रः। य एष तपति। एहि मां विद्धि। इति हैवेन तदुवाच॥३७॥

इयं वाव सुरघा। तस्या अग्निरेव सांखं मधु। या एताः पूर्वपक्षापरपक्षयो-

रात्रयः। ता मधुकृतः। यान्यहानि। ते मधुवृषाः। स यो ह वा एता मधुकृतश्च मधुवृषाः३५ वेदं। कुर्वन्ति हास्येता अग्नौ मधुं नास्येष्टापूर्तं धयन्ति। अथ यो न वेदं॥३८॥

न हास्येता अग्नौ मधुं कुर्वन्ति। धयन्त्यस्येष्टापूर्तम्। यो ह वा अहोरात्राणां॥ नामधेयानि वेदं। नाहोरात्रेष्वातिमाच्छति। संज्ञानं विज्ञानं दर्शां दृष्टेति। एतावन्नुवाकौ पूर्वपक्षस्याहोरात्राणां नामधेयानि। प्रस्तुतं विष्टुतं३ सूता सुन्वतीति। एतावन्नुवाकावपरपक्षस्याहोरात्राणां॥ नामधेयानि। नाहोरात्रेष्वातिमाच्छति। य एवं वेदं॥३९॥

यो ह वै मुहूर्तानां॥ नामधेयानि वेदं। न मुहूर्तेष्वातिमाच्छति। चित्रः केतुर्दाता प्रदाता संविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति। एतेऽनुवाका मुहूर्तानां॥ नामधेयानि। न मुहूर्तेष्वातिमाच्छति। य एवं वेदं। यो ह वा अर्धमासानां॥ च मासानां च

नामधेयानि वेदं। नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमार्च्छति। पवित्रं पवयिष्यन्मह-
स्वान्महीयानरूपोऽरुणरंजा इति। एतेऽनुवाका अर्धमासानां च मासानां च
नामधेयानि॥४०॥

नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमार्च्छति। य एवं वेदं। यो ह वै यज्ञक्रतूनां
चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि वेदं। न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर
आर्तिमार्च्छति। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निरुक्त्वुः प्रजापतिः संवत्सर इति।
एतेऽनुवाका यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि॥४१॥ न यज्ञक्रतुषु
नर्तुषु न संवत्सर आर्तिमार्च्छति। य एवं वेदं। यो ह वै मुहूर्तानां मुहूर्तान्
वेदं। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमार्च्छति। इदानीं तदानीमिति। एते वै मुहूर्तानां
मुहूर्ताः। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमार्च्छति। य एवं वेदं। अथो यथा क्षेत्रज्ञो
भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमति। एवमेवैतान्क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमति। स एतेषामेव

संलोकता५ सायुज्यमश्नुते। अपं पुनर्मृत्युं जयति। य एवं वेद॥४२॥

[१०]

कश्चिद्ध वा अस्माल्लोकात्पेत्य। आत्मानं वेद। अयमहमस्मीति। कश्चिध्रस्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अग्निमुग्धो हैव धूमता॑न्तः। स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अथ यो हैवैतमग्नि५ सावित्रं वेद। स एवास्माल्लोकात्पेत्य। आत्मानं वेद। अयमहमस्मीति॥४३॥

स स्वं लोकं प्रतिप्रजानाति। एष उ वेवैनं तध्मावित्रः। स्वर्गं लोकमुभिवहति। अहोरात्रैर्वा इद५ सयुग्भिः क्रियते। इतिरात्रायादीक्षिषत। इतिरात्राय ब्रतमुपांगुरिति। तानिहानेवं विदुषः। अमुष्मिँल्लोके शेवधिं धयन्ति। धीत५ हैव स शेवधिमनु परैति। अथ यो हैवैतमग्नि५ सावित्रं वेद॥४४॥

तस्य हैवाहोरात्राणि। अमुष्मिँल्लोके शेवधिं न धयन्ति। अर्धीत५ हैव स शेवधिमनु परैति। भुरद्वाजो ह त्रिभिरायुर्भिर्ब्रह्मचर्यमुवासा। त५ ह जीर्णि५

स्थविर्५ शयानम्। इन्द्रं उपव्रज्योवाच। भरद्वाज। यत्तं चतुर्थमायुर्दद्याम्। किमेनेन कुर्यादिति। ब्रह्मचर्यमेवेनेन चरेयमिति होवाच॥४५॥

त५ हू त्रीन्गिरिरूपानविज्ञातानिव द्रश्यां चकार। तेषा५ हैकैकस्मान्मूहिनाऽऽदत्तं स होवाच। भरद्वाजेत्यामज्यां वेदा वा एते। अनुन्ता वै वेदाः। एतद्वा एतैस्त्रिभिरायुर्भिरन्ववोचथाः। अथ त इतरदनूक्तमेव। एहीमं विद्धि। अयं वै सर्वविद्येति॥४६॥

तस्मै हैतमग्नि५ सावित्रमुवाच। त५ स विदित्वा। अमृतो भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। अमृतो हैव भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं वेद। एषो एव त्रयीं विद्या॥४७॥

यावन्त५ हू वै त्रया विद्ययां लोकं जयति। तावन्तं लोकं जयति। य एवं वेद। अग्नेर्वा एतानि नामधेयानि। अग्नेरेव सायुज्य५ सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। वायोर्वा एतानि नामधेयानि। वायोरेव सायुज्य५ सलोकतामाप्नोति। य एवं

वेदं। इन्द्रस्य वा एतानि नामधेयानि॥४८॥

इन्द्रस्यैव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेदं। बृहस्पतेर्वा एतानि नामधेयानि। बृहस्पतेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेदं। प्रजापतेर्वा एतानि नामधेयानि। प्रजापतेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेदं। ब्रह्मणो वा एतानि नामधेयानि। ब्रह्मण एव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेदं। स वा एषोऽग्निरपक्षपुच्छो वायुरेव। तस्याग्निर्मुखम्। असावादित्यः शिरः। स यदेते देवते अन्तरेण। तथ्सर्वं सीव्यति। तस्मात्स्मावित्रः॥४९॥

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः समाप्तः॥१॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

लोकोऽसि स्वर्गोऽसि। अनन्तोऽस्यपाशोऽसि। अक्षितोऽस्यक्षय्योऽसि। तपंसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता

विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुधमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वध्रुवा सीद॥१॥

तपोऽसि लोके श्रितम्। तेजसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य जनयितु। तत्त्वोपदधे कामदुधमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वध्रुवा सीद॥२॥

तेजोऽसि तपोसि श्रितम्। समुद्रस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य जनयितु। तत्त्वोपदधे कामदुधमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वध्रुवा सीद॥३॥

समुद्रोऽसि तेजासि श्रितः। अपां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुधमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वध्रुवा सीद॥४॥

आपः स्थ समुद्रे श्रिताः। पृथिव्याः प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं

भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे कामदुधा
अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वध्रुवा सीद॥५॥

पृथिव्यस्यप्सु श्रिता। अग्नेः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं
सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यो। तां त्वोपदधे कामदुधामक्षिताम्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वध्रुवा सीद॥६॥

अग्निरसि पृथिव्याः श्रितः। अन्तरिक्षस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे
कामदुधमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वध्रुवा सीद॥७॥

अन्तरिक्षमस्यग्नौ श्रितम्। वायोः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं
विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य जनयितु। तत्त्वोपदधे कामदुधमक्षितम्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वध्रुवा सीद॥८॥

वायुरस्यन्तरिक्षे श्रितः। दिवः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदधुमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वध्रुवा सीद॥१॥

द्यौरसि वायौ श्रिता। आदित्यस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदधुमक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वध्रुवा सीद॥१०॥

आदित्योऽसि दिवि श्रितः। चन्द्रमसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदधुमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वध्रुवा सीद॥११॥

चन्द्रमा अस्यादित्ये श्रितः। नक्षत्राणां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे

कामदुधमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतया ऽङ्गिरस्वध्रुवा सीद ॥१२॥
 नक्षत्राणि स्थ चन्द्रमसि श्रितानि। संवत्सरस्य प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं
 यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्तुणि विश्वस्य जनयितृणि। तानि व
 उपदधे कामदुधान्यक्षितानि। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतया ऽङ्गिरस्वध्रुवा
 सीद ॥१३॥

संवत्सरोऽसि नक्षत्रेषु श्रितः। ऋतूनां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं
 विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे
 कामदुधमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतया ऽङ्गिरस्वध्रुवा सीद ॥१४॥
 ऋतवः स्थ संवत्सरे श्रिताः। मासानां प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं
 विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे
 कामदुधानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतया ऽङ्गिरस्वध्रुवा सीद ॥१५॥

मासाः स्थर्तुषु श्रिताः। अर्धमासानां प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुधानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वध्रुवा सीद॥१६॥

अर्धमासाः स्थ मासु श्रिताः। अहोरात्रयोः प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुधानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वध्रुवा सीद॥१७॥

अहोरात्रे स्थोऽर्धमासेषु श्रिते। भूतस्य प्रतिष्ठे भव्यस्य प्रतिष्ठे। युवयोरिदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारौ। ते वामुपदधे कामदुधे अक्षिते। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वध्रुवा सीद॥१८॥

पौर्णमास्यष्टकाऽमावास्या। अत्रादाः स्थान्नदुधो युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं

युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व
उपदधे कामदुधा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वध्रुवा
सीद॥१९॥

राडसि बृहती श्रीरसीन्द्रपत्नी धर्मपत्नी। विश्वं भूतमनुप्रभूता। त्वयीदमन्तः।
विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यो। तां
त्वोपदधे कामदुधामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वध्रुवा
सीद॥२०॥

ओजोऽसि सहोऽसि। बलमसि भ्राजोऽसि। देवानां धामामृतम्।
अमर्त्यस्तपोजाः। त्वयीदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुधमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वध्रुवा सीद॥२१॥

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवः। त्वं शार्थो मारुतं पृक्ष ईशिषे। त्वं
वातैररुणैर्यासि शङ्खयः। त्वं पूषा विधतः पांसि नु त्मनां। देवां देवेषु श्रयध्वम्।
प्रथमा द्वितीयेषु श्रयध्वम्। द्वितीयास्तृतीयेषु श्रयध्वम्। तृतीयाश्चतुर्थेषु श्रयध्वम्।
चतुर्थाः पञ्चमेषु श्रयध्वम्। पञ्चमाः षष्ठेषु श्रयध्वम्॥ २२ ॥

षष्ठाः सप्तमेषु श्रयध्वम्। सप्तमा अष्टमेषु श्रयध्वम्। अष्टमा नवमेषु श्रयध्वम्।
नवमा दशमेषु श्रयध्वम्। दशमा एकादशेषु श्रयध्वम्। एकादशा द्वादशेषु श्रयध्वम्।
द्वादशास्त्रयोदशेषु श्रयध्वम्। त्रयोदशाश्चतुर्दशेषु श्रयध्वम्। चतुर्दशाः पञ्चदशेषु
श्रयध्वम्। पञ्चदशाः षोडशेषु श्रयध्वम्॥ २३ ॥

षोडशाः सप्तदशेषु श्रयध्वम्। सप्तदशा अष्टादशेषु श्रयध्वम्। अष्टादशा
एकात्रविंशेषु श्रयध्वम्। एकात्रविंशा विंशेषु श्रयध्वम्। विंशा एकविंशेषु
श्रयध्वम्। एकविंशा द्वाविंशेषु श्रयध्वम्। द्वाविंशास्त्रयोविंशेषु श्रयध्वम्।
त्रयोविंशाश्चतुर्विंशेषु श्रयध्वम्। चतुर्विंशाः पञ्चविंशेषु श्रयध्वम्। पञ्चविंशाः

षड्विंशेषु श्रयध्वम्॥ २४ ॥

षड्विंशाः संसविंशेषु श्रयध्वम्। संसविंशा अष्टाविंशेषु श्रयध्वम्।
अष्टाविंशा एकान्नत्रिंशेषु श्रयध्वम्। एकान्नत्रिंशास्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। त्रिंशा
एकत्रिंशेषु श्रयध्वम्। एकत्रिंशा द्वात्रिंशेषु श्रयध्वम्। द्वात्रिंशास्त्रयस्त्रिं-
शेषु श्रयध्वम्। देवास्त्रिरेकादशास्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। उत्तरे भवत। उत्तरवल्मान
उत्तरसत्त्वानः। यत्काम इदं जुहोमि। तन्मे समृध्यताम्। वयं स्याम पतयो
रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥ २५ ॥

[२]

अग्नाविष्णु सजोषंसा। इमा वर्धन्तु वां गिरं। द्युमैर्वाजोभिरागतम्। राज्ञी
विराज्ञी। सम्राज्ञी स्वराज्ञी। अर्चिः शोचिः। तपो हरो भाः। अग्निः सोमो बृहस्पतिः।
विश्वे देवा भुवंस्य गोपाः। ते सर्वे सङ्गत्य। इदं मे प्रावंता वचः। वयं स्याम
पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥ २६ ॥

[३]

अन्नपतेऽन्नस्य नो देहि। अनमीवस्य शुष्मिणः। प्र प्रदातारं तारिषः। ऊर्जं नो
धेहि द्विपदे चतुष्पदे। अग्ने पृथिवीपते। सोमं वीरुधां पते। त्वष्टः समिधां पते।
विष्णवाशानां पते। मित्रं सत्यानां पते। वरुण धर्मणां पते॥२७॥

मरुतो गणानां पतयः। रुद्रं पशूनां पते। इन्द्रौजसां पते। बृहस्पते ब्रह्मणस्पते।
आ रुचा रौचेऽहं स्वयम्। रुचा रुचुचे रोचमानः। अतीत्यादः स्वराभरेह। तस्मिन्
योनौ प्रज्जनौ प्रजायेय। वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥२८॥

[४]

सस ते अग्ने समिधः सस जिह्वाः। ससर्षभयः सस धामं प्रियाणि। सस होत्रा
अनुविद्वान्। सस योनीरापुणस्वा धृतेन। प्राची दिक्। अग्निर्देवता। अग्निं स
दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। दक्षिणा दिक्। इन्द्रो
देवता॥२९॥

इन्द्र॑ स दि॒शां दे॒वं दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। प्र॒तीची॑ दिक्। सोमो॑ दे॒वता॑। सोम॑ स दि॒शां दे॒वं दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। उ॒दीची॑ दिक्। मि॒त्रावरु॑णौ दे॒वता॑। मि॒त्रावरु॑णौ स दि॒शां दे॒वो दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति॥ ३० ॥

ऊ॒र्ध्वा दिक्। बृ॒हस्प॑तिर्दे॒वता॑। बृ॒हस्प॑ति॑ स दि॒शां दे॒वं दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। इ॒यं दिक्। अ॒दि॒तिर्दे॒वता॑। अ॒दि॒ति॑ स दि॒शां दे॒वीं दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। पु॒रु॒षो दिक्। पु॒रु॒षो मे॒ कामा॑न्ध॒स्मम॑र्धयतु॥ ३१ ॥

अ॒न्यो जा॒गृ॒विः प्रा॒ण। अ॒सा॒वेहि॑। ब॒धि॒र आ॑क्र॒न्दयि॑तर॒पान॑। अ॒सा॒वेहि॑। उ॒षस॑मु॒षस॑मशीय। अ॒हम॑सो॒ ज्योति॑रशीय। अ॒हम॑सोऽपोऽशीय। व॒य॑ स्या॒म॒ पत॑यो र॒यी॒णाम्। भूर्भुवः॑ स्वः॒ स्वाहा॑॥ ३२ ॥

यत्तेऽचितं यदु चितं ते अग्ने। यत् ऊनं यदु तेऽतिरिक्तम्। आदित्यास्तदङ्गिरसश्चिन्विश्वे ते देवाश्चितिमापूरयन्तु। चितश्चासि सञ्चितश्चास्यग्ने। एतावाऽश्चासि भूयाऽश्चास्यग्ने। लोकं पूणं च्छिद्रं पूण। अथो सीद शिवा त्वम्। इन्द्राग्नी त्वा बृहस्पतिः। अस्मिन् योनावसीषदन्॥ ३३॥

तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। ता अस्य सूददोहसः। सोमऽश्रीणान्ति पृश्वयः। जन्मं देवानां विशः। त्रिष्वा रौचने दिवः। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। अग्ने देवाः इहाऽऽवह। जज्ञानो वृक्तबर्हिषे। असि होता न ईड्यः। अगन्म महा मनसा यविष्ठम्॥ ३४॥

यो दीदाय समिद्ध स्वे दुरोणे। चित्रभानू रोदसी अन्तरुर्वी। स्वाहुतं विश्वतः प्रत्यश्चम। मेधाकारं विदधस्य प्रसाधनम्। अग्निः होतारं परिभूतमं मतिम्। त्वामर्भस्य हविषः समानमिह। त्वां महो वृणते नरो नान्यं त्वत्। मनुष्यत्वा निधीमहि। मनुष्यध्ममिधीमहि। अग्ने मनुष्यदङ्गिरः॥ ३५॥

देवान्देवायते यज। अग्निर्हि वाजिनं विशे। ददाति विश्वचरषणिः। अग्नी राये
स्वानुवम्। स प्रीतो याति वार्यम्। इष इं स्तोतुभ्य आभर। पृष्टो दिवि पृष्टो अग्निः
पृथिव्याम्। पृष्टो विश्वा ओषधीराविवेश। वैश्वानरः सहसा पृष्टो अग्निः। स नो
दिवा स रिषः पातु नक्तम्॥३६॥

[६]

अयं वाव यः पवते। सौऽग्निर्नाचिकेतः। स यत्पाङ् पवते। तदस्य शिरः। अथ
यदक्षिणा। स दक्षिणः पक्षः। अथ यत्प्रत्यक्। तत्पुच्छम्। यदुदङ्। स उत्तरः
पक्षः॥३७॥

अथ यथ्संवाति। तदस्य समश्चनं च प्रसारणं च। अथो सम्पदेवास्य सा। स
ह वा अस्मै स कामः पद्यते। यत्कामो यजते। योऽग्निर्नाचिकेतं चिनुते। य उ
चैनमेवं वेद। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठां वेद। आयतनवान्भवति।
गच्छति प्रतिष्ठाम्॥३८॥

हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठा। य एवं वेद। आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरं वेद। सशरीर एव स्वर्गलोकमेति। हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरम्। य एवं वेद। सशरीर एव स्वर्गलोकमेति। अथो यथा रुक्म उत्तमो भाय्यात्॥३९॥

एवमेव स तेजसा यशसा। अस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च भाति। उरवो ह वै नामैते लोकाः। येऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ हैते वरीयांसो लोकाः। ये परेणाऽऽदित्यम्। अन्तवन्तः ह वा एष क्षयं लोकं जयति। योऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ हैषोऽन्नन्तमपारमक्षयं लोकं जयति। यः परेणाऽऽदित्यम्॥४०॥

अनन्तः ह वा अपारमक्षयं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथो यथा रथे तिष्ठन्पक्षसी पर्यावर्तमाने प्रत्यपैक्षते। एवमहोरात्रे प्रत्यपैक्षते। नास्याहोरात्रे लोकमाप्नुतः। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद॥४१॥

[७]

उ॒शन् ह॒ वै वा॑ज॒श्रव॑सः सर्व॒वेद॑सं द॒दौ। तस्य॑ ह॒ नचि॑केता॒ नामं॑ पु॒त्र आ॑स।
त॒ ॥ ह॑ कु॒मार् ॥ सन्त॑म्। दक्षि॑णासु नी॒यमा॑नासु श्र॒द्धाऽऽवि॑वेश। स हो॒वाच।
तत् कस्मै॒ मां दा॑स्यसीति। द्वितीयं॑ तृतीयम्॑। त॒ ॥ ह॑ परी॑त उवाच। मृत्य॒वे त्वा
द॒दा॒मीति॑। त॒ ॥ ह॑ स्मोत्थि॑तं वा॒गभि॑वदति॥ ४२॥

गौत॑म कु॒मारमि॑ति। स हो॒वाच। परे॑हि मृत्योर्गृ॒हान्। मृत्य॒वे वै त्वा॑ऽद॒मि॑ति।
तं वै प्र॒वस॑न्तं ग॒न्तासी॑ति हो॒वाच। तस्य॑ स्म ति॒स्रो रात्री॑रना॒श्वान्य॑ह व॑सतात्।
स यदि॑ त्वा पृ॒च्छेत्। कु॒मार् क॑ति रात्री॑रवा॒भ्यीरि॑ति। ति॒स्र इति॑ प्र॒तिब्रू॑तात्। किं
प्र॒थमा॑ ॥ रात्रि॑मा॒श्ना इति॑॥ ४३॥

प्र॒जां त॒ इति॑। किं द्वितीया॒मिति॑। पृ॒थूँस्त॒ इति॑। किं तृतीया॒मिति॑। सा॒धुकृ॑त्यां
त॒ इति॑। तं वै प्र॒वस॑न्तं ज॒गाम। तस्य॑ ह ति॒स्रो रात्री॑रना॒श्वान्य॑ह उ॒वास। तमा॒गत्य॑
पप्र॒च्छ। कु॒मार् क॑ति रात्री॑रवा॒भ्यीरि॑ति। ति॒स्र इति॑ प्र॒त्युवा॑च॥ ४४॥

किं प्रथमा५ रात्रिमाश्रा इति। प्रजां त इति। किं द्वितीयामिति। पशूँस्त इति। किं तृतीयामिति। साधुकृत्यां त इति। नमस्ते अस्तु भगव इति होवाच। वरं वृणीष्यति। पितरमेव जीवन्नयानीति। द्वितीयं वृणीष्यति॥४५॥

इष्टापूर्त्योर्मोऽक्षितिं ब्रूहीति होवाच। तस्मै हैतमग्निं नाचिकेतमुवाच। ततो वै तस्योष्टापूर्ते ना क्षीयेते। नास्योष्टापूर्ते क्षीयेते। यौऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। तृतीयं वृणीष्यति। पुनर्मृत्योर्मोऽपचितिं ब्रूहीति होवाच। तस्मै हैतमग्निं नाचिकेतमुवाच। ततो वै सोऽपं पुनर्मृत्युमंजयत्॥४६॥

अपं पुनर्मृत्युं जयति। यौऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। प्रजापतिर्वै प्रजाकामस्तपोऽतप्यत। स हिरण्यमुदास्यत्। तदग्नौ प्रास्यत्। तदस्मै नाच्छदयत्। तद्वितीयं प्रास्यत्। तदस्मै नैवाच्छदयत्। तत्तृतीयं प्रास्यत्॥४७॥

तदस्मै नैवाच्छदयत्। तदात्मन्नेव हृदय्येऽग्नौ वैश्वानरे प्रास्यत्। तदस्मा अच्छदयत्। तस्माद्धिरण्यं कनिष्ठं धनानाम्। भुञ्जत्प्रियतमम्। हृदयज५ हि।

स वै तमेव नाविन्दत्। यस्मै तां दक्षिणामनेष्यत्। तां स्वायैव हस्ताय दक्षिणायानयत्। तां प्रत्यगृह्णात्॥४८॥

दक्षाय त्वा दक्षिणां प्रतिगृह्णामीति। सोऽदक्षत् दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। एतद्ध स्म वै तद्विद्वांसो वाजश्रवसा गतमाः। अयं नूदेश्या दक्षिणां प्रतिगृह्णन्ति। उभयेन वयं दक्षिष्यामह एव दक्षिणां प्रतिगृह्येति। तेऽदक्षन्त दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। प्र हान्यं ह्रीनाति॥४९॥

[८]

त२ हैतमेके पशुबन्ध एवोत्तरवेद्यां चिन्वते। उत्तरवेदिसंमिमत एषोऽग्निरिति वदन्तः। तत्र तथा कुर्यात्। एतमग्निं कामेन व्यर्धयेत्। स एनं कामेन व्यृद्धः। कामेन व्यर्धयेत्। सोम्ये वावैनमध्वरे चिन्वीत। यत्र वा भूयिष्ठा आहुतयो हूयेरन्। एतमग्निं कामेन समर्धयति। स एनं कामेन समृद्धः॥५०॥

कामेन समर्थयति। अथ हैनं पुरर्षयः। उत्तरवेद्यामेव सन्निधिमचिन्वत। ततो वै तेऽर्विन्दन्त प्रजाम्। अभि स्वर्गं लोकमजयन्। विन्दत एव प्रजाम्। अभि स्वर्गं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं वायुर्ऋद्धिकामः॥ ५१ ॥

यथान्युत्तमेवोपदधे। ततो वै स एतामृद्धिमाधोत। यामिदं वायुर्ऋद्धः। एतामृद्धिमधोति। यामिदं वायुर्ऋद्धः। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं गोबलो वार्ष्णः पशुकामः। पाङ्कमेव चिक्रे। पञ्च पुरस्तात्॥ ५२ ॥

पञ्च दक्षिणतः। पञ्च पश्चात्। पञ्चोत्तरतः। एकां मध्ये॥ ततो वै स सहस्रं पशून्माधोत। प्र सहस्रं पशून्माधोति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं प्रजापतिर्ज्यैष्ठ्यकामो यशस्कामः प्रजननकामः। त्रिवृतमेव चिक्रे॥ ५३ ॥
सप्त पुरस्तात्। तिस्रो दक्षिणतः। सप्त पश्चात्। तिस्र उत्तरतः। एकां मध्ये॥ ततो वै स प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाधोत। एतां प्रजातिं प्राजायत। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते।

त्रिवृद्वै ज्यैष्ठ्यम्। माता पिता पुत्रः॥५४॥

त्रिवृत्प्रजननम्। उपस्थो योनिर्मध्यमा। प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाप्नोति। एतां प्रजातिं प्रजायते। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। यौऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनमिन्द्रो ज्यैष्ठ्यकामः। ऊर्ध्वा एवोपदधे। ततो वै स ज्यैष्ठ्यमगच्छत्॥५५॥

ज्यैष्ठ्यं गच्छति। यौऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनमसावादित्यः स्वर्गकामः। प्राचीरेवोपदधे। ततो वै सौऽग्निं स्वर्गं लोकमजयत्। अग्निं स्वर्गं लोकं जयति। यौऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। स यदीच्छेत्॥५६॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। प्राङाहोतुर्धिष्यादुध्मर्षेत्। येयं प्रागाद्यशस्वती। सा मा प्रोर्णोत्। तेजसा यशसा ब्रह्मवर्चसेनेति। तेजस्व्येव यशस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति। अथ यदीच्छेत्। भूयिष्ठं मे श्रद्धधीरन्। भूयिष्ठा दक्षिणा नयेयुरिति। दक्षिणासु नीयमानासु प्राच्येहि प्राच्येहीति प्राचीं जुषाणा

वेत्वाऽऽज्यस्य स्वाहेति सुवेणोपहत्याऽऽहवनीये जुहुयात्॥५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धयते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति। पुरीषमुपधायां चितिकृत्तिभिरभिमुख्यं। अग्निं प्रणीयोपसमाधायं चतस्र एता आहुतीर्जुहोति। त्वमग्ने रुद्र इति शतरुद्रीयस्य रूपम्। अग्नाविष्णु इति वसोर्धारायाः। अन्नपत इत्यन्नहोमः। सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इति विश्वप्रीः॥५८॥

[१]

यां प्रथमामिष्टकामुपुदधाति। इमं तथा लोकमभिजंयति। अथो या अस्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां द्वितीयामुपुदधाति। अन्तरिक्षलोकं तथाऽभिजंयति। अथो या अन्तरिक्षलोके देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां तृतीयामुपुदधाति। अमुं तथा लोकमभिजंयति॥५९॥

अथो या अमुष्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। अथो

या अमूरितरा अष्टादंश। य एवामी उरवंश्च वरीयाः सश्च लोकाः। तानेव
ताभिर्गभिजंयति॥ कामचारो ह वा अंस्योरुषु च वरीयः सु च लोकेषु भवति।
योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेदं। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः।
तस्य वसन्तः शिरः॥६०॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षा उत्तरः। शरत्पुच्छम्। मासाः कर्मकाराः। अहोरात्रे
शतरुद्रीयम्। पर्जन्यो वसोधरा। यथा वै पर्जन्यः सुवृष्टं वृष्ट्वा। प्रजाभ्यः
सर्वाङ्कामान्श्चमपूरयति। एवमेव स तस्य सर्वाङ्कामान्श्चमपूरयति। योऽग्निं
नाचिकेतं चिनुते॥६१॥

य उ चैनमेवं वेदं। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो
दक्षिणः पक्षः। वर्षाः पुच्छम्। शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः।
अपरपक्षाः पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। एष वाव सौऽग्निरग्निमयः पुनर्णवः।
अग्निमयो ह वै पुनर्णवो भूत्वा। स्वर्गं लोकमैति। आदित्यस्य सायुज्यम्। योऽग्निं

नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद॥६२॥

[१०]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय काठके द्वितीयः प्रश्नः समाप्तः॥२॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम तं कामंमग्ने। आशांनां त्वा विश्वा आशाः। अनु
नोऽद्यानुमतिरन्विदंनुमते त्वम्। कामो भूतस्य कामस्तदग्ने। ब्रह्म जज्ञानं पिता
विराजाम्। यज्ञो रायौऽयं यज्ञः। आपो भद्रा आदित्यश्यामि। तुभ्यं भरन्ति यो
देह्यः। पूर्वं देवा अपरेण प्राणापानौ। हव्यवाहृ॑ स्विष्टम्॥१॥

[१]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्। प्रजापते
स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं यज्ञकतुभिरन्वैच्छत्।

तं यज्ञक्रतुभिर्नान्विविन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्विविन्दत्।
तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो ह वै नामां ता इष्टय इत्याचक्षते पुरोक्षेण।
पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः॥२॥

तमाशाऽब्रवीत्। प्रजापत आशया वै श्राम्यसि। अहमु वा आशाऽस्मि। मां
नु यंजस्व। अथ ते सत्याऽऽशां भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेध्म्यसीति।
स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। आशार्यै चरुम्। अनुमत्यै
चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽऽशाऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविविन्दत्। सत्या ह
वा अस्याऽऽशां भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य
उं चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽऽशायै स्वाहा। अनुमत्यै
स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गार्यं लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥३॥

तं कामोऽब्रवीत्। प्रजापते कामेन वै श्राम्यसि। अहमु वै कामोऽस्मि। मां
नु यंजस्व। अथ ते सत्यः कामो भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेध्म्यसीति।
स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। कामाय चरुम्। अनुमत्यै

चरुम्। ततो वै तस्य सत्यः कामोऽभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य कामो भवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा कामाय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गायं लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥४॥

तं ब्रह्माऽब्रवीत्। प्रजापते ब्रह्मणा वै श्राम्यसि। अहम् वै ब्रह्माऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते ब्रह्मण्वान् यज्ञो भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेधस्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। ब्रह्मणे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य ब्रह्मण्वान् यज्ञोऽभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। ब्रह्मण्वान् हु वा अस्य यज्ञो भवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा ब्रह्मणे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गायं लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥५॥

तं यज्ञोऽब्रवीत्। प्रजापते यज्ञेन वै श्राम्यसि। अहम् वै यज्ञोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यो यज्ञो भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेधस्यसीति। स

ए॒तम॒ग्नये॒ कामा॑य॒ पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। य॒ज्ञाय॑ च॒रुम्। अ॒नु॒म॒त्यै च॒रुम्।
ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्यो य॒ज्ञोऽभ॑वत्। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यो ह॒ वा अ॑स्य
य॒ज्ञो भ॑वति। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चै॒नदे॒वं
वेद॑। सोऽत्र॑ जु॒होति॑। अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑ य॒ज्ञाय॒ स्वाहा॑। अ॒नु॒म॒त्यै स्वाहा॑
प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्वि॒ष्टकृ॑ते॒ स्वाहे॑ति॥६॥

तमापोऽब्रुवन्। प्रजापतेऽप्सु वै सर्वे कामाः श्रिताः। वयम् वा आपः स्मः।
अस्मान्नु यजस्व। अथ त्वयि सर्वे कामाः श्रियिष्यन्ते। अनु स्वर्गं लोकं वेधस्यसीति।
स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अद्भ्यश्चरुम्। अनुमत्यै चरुम्।
ततो वै तस्मिन्भ्रुवर्षे कामा अश्रयन्त। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वे ह वा
अस्मिन्कामाः श्रयन्ते। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य
उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽद्भ्यः स्वाहा। अनुमत्यै
स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥७॥

तमग्निर्बलिमानंब्रवीत्। प्रजापतेऽग्नये वै बलिमते सर्वाणि भूतानि बलिः
 हरन्ति। अहम् वा अग्निर्बलिमानस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सर्वाणि भूतानि
 बलिः हरिष्यन्ति। अनुं स्वर्गं लोकं वेधस्यसीति। स एतमग्नये कामाय
 पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अग्नये बलिमते चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै
 तस्मै सर्वाणि भूतानि बलिमहरन्। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वाणि ह वा
 अस्मै भूतानि बलिः हरन्ति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते।
 य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽग्नये बलिमते स्वाहा।
 अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते
 स्वाहेति॥८॥

तमनुवितिरब्रवीत्। प्रजापते स्वर्गं वै लोकमनुविविधसि। अहम् वा
 अनुवितिरस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्याऽनुवितिर्भविष्यति। अनुं स्वर्गं
 लोकं वेधस्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्।

अनुवित्त्यै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽनुवित्तिरभवत्। अनु-
स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्यानुवित्तिर्भवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति।
य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय
स्वाहाऽनुवित्त्यै स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय
स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१॥

ता वा एताः सप्त स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। दिवःश्येनयोऽनुवित्तयो नाम। आशा
प्रथमा रक्षति। कामो द्वितीयाम्। ब्रह्म तृतीयाम्। यज्ञश्चतुर्थीम्। आपः पञ्चमीम्।
अग्निर्बलिमाभ्यष्टीम्। अनुवित्तिः सप्तमीम्। अनुं ह वै स्वर्गं लोकं विन्दति।
कामचारोऽस्य स्वर्गो लोके भवति। य एतामिच्छिमिर्यजते। य उ चैना एव वेदं।
तास्वान्विष्टि। पृथ्वीहीवरं दद्यात्कसं च। स्त्रियै चाऽऽमारं समृद्धौ॥१०॥

[२]

तपसा देवा देवतामग्रं आयन्। तपसर्षभ्यः स्वरन्वविन्दन्। तपसा

सप॒ता॒न्य॒णु॒दा॒मा॒रा॒तीः। ये॒ने॒दं वि॒श्वं परि॒भू॒तं यद॒स्ति। प्र॒थ॒म॒जं दे॒वः ह॒वि॒षा
वि॒धे॒म। स्व॒य॒म्भु ब्र॒ह्मं प॒र॒मं त॒पो यत्। स ए॒व पु॒त्रः स पि॒ता स मा॒ता। त॒पो
ह य॒क्षं प्र॑थ॒मः स॒म्भू॒व। श्र॒द्धया दे॒वो दे॒व॒त्व॒म॑श्नुते। श्र॒द्धा प्र॑ति॒ष्ठा लो॒क॒स्य
दे॒वी॥११॥

सा नो जु॒षा॒णो॒पं य॒ज्ञमा॒गा॒त्। का॒मं॒व॒श्मा॒ऽमृतं॑ दु॒ह॒ना॒। श्र॒द्धा दे॒वी प्र॑थ॒म॒जा
ऋ॒त॒स्य॑। वि॒श्व॒स्य भ॒र्गो ज॒ग॒तः प्र॑ति॒ष्ठा। ताँ॑ श्र॒द्धाः ह॒वि॒षा य॒जाम॑हे। सा
नो लो॒क॒म॒मृतं॑ द॒धातु॑। ई॒शा॒ना दे॒वी भु॒वं॒न॒स्याधि॑प॒ती। आ॒गा॒श्म॒त्यः ह॒वि॒रि॒दं
जु॒षा॒णम्। यस्मा॑द्दे॒वा ज॑ज्ञिरे भु॒वं॒नं च॑ वि॒श्वे॑। तस्मै॑ वि॒धे॒म ह॒वि॒षा घृ॒तेन॑॥१२॥

यथा॑ दे॒वैः सं॒ध॒मा॒दं म॑दे॒म। य॒स्य॑ प्र॒ति॒ष्ठो॒र्व॒न्तरि॑क्ष॒म्। यस्मा॑द्दे॒वा ज॑ज्ञिरे भु॒वं॒नं
च॒ सर्वे॑। तश्म॒त्य॒म॒र्च॒दु॒पं य॒ज्ञं न॒ आ॒गा॒त्। ब्र॒ह्माऽऽहु॑तीरु॒प॒मो॒द॒मान॑म्। म॒न॒सो व॑शे
स॒र्व॒मि॒दं ब॑भू॒व। ना॒न्य॒स्य म॒नो व॑श॒म॒न्वि॒याय॑। भी॒ष्मो हि दे॒वः स॒ह॒सः स॒ही॒यान्।
स नो जु॒षा॒ण उ॒पं य॒ज्ञमा॒गा॒त्। आ॒कू॒तीना॒मधि॑प॒तिं चे॒त॒सां च॑॥१३॥

सङ्कल्पजूर्तिं देवं विपश्चिम्। मनो राजानमिह वर्धयन्तः। उपहवैऽस्य
सुमती स्याम। चरणं पवित्रं विततं पुराणम्। येन पूतस्तरति दुष्कृतानि। तेन
पवित्रेण शुद्धेन पूताः। अतिं पाप्मानमरातिं तरेम। लोकस्य द्वारमर्चिमत्यवित्रम्।
ज्योतिष्मद्भाजमानं महस्वत्। अमृतस्य धारां बहुधा दोहमानम्। चरणं नो लोके
सुधितं दधातु। अग्निमूर्धा भुवं। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हव्यबाहुः
स्विष्टम्॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्। प्रजापते
स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्।
तं यज्ञक्रतुभिर्नान्विन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्।
तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो ह वै नामं। ता इष्टय इत्याचक्षते पुरोक्षेण।
पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः॥१५॥

तं तपोऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै तपोऽस्मि। मां नु

यंजस्व। अथ ते सत्यं तपो भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेधस्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकंपालं निरवपत्। तपसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यं तपोऽभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा अस्य तपो भवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽन्नं जुहोति। अग्नये स्वाहा तपसे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा। प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१६॥

त३ श्रद्धाऽब्रवीत्। प्रजापते श्रद्धया वै श्राम्यसि। अहम् वै श्रद्धाऽस्मिं। मां नु यंजस्व। अथ ते सत्या श्रद्धा भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेधस्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकंपालं निरवपत्। श्रद्धायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्या श्रद्धाऽभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्य श्रद्धा भवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽन्नं जुहोति। अग्नये स्वाहा श्रद्धायै स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा। प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१७॥

त॥ सत्यमब्रवीत्। प्रजापते सत्येन वै श्राम्यसि। अहमु वै सत्यमस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्य॥ सत्यं भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेध्म्यसीति। स एतमाश्रेयमष्टाकपालं निरवपत्। सत्याय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्य॥ सत्यमभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्य॥ ह वा अस्य सत्यं भवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा सत्याय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गायं लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१८॥

तं मनोऽब्रवीत्। प्रजापते मनसा वै श्राम्यसि। अहमु वै मनोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं मनो भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेध्म्यसीति। स एतमाश्रेयमष्टाकपालं निरवपत्। मनसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यं मनोऽभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्य॥ ह वा अस्य मनो भवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा मनसे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गायं

लोकाय स्वाहाऽग्नये" स्विष्टकृते स्वाहेति॥१९॥

तं चरणमब्रवीत्। प्रजापते चरणेन वै श्राम्यसि। अहमु वै चरणमस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं चरणं भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेधस्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। चरणाय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यं चरणमभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा अस्य चरणं भवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा चरणाय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा" प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये" स्विष्टकृते स्वाहेति॥२०॥

ता वा एताः पञ्च स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। अपाधा अनुवितयो नाम। तपः प्रथमा रक्षति। श्रद्धा द्वितीयाम्। सत्यं तृतीयाम्। मनश्चतुर्थीम्। चरणं पञ्चमीम्। अनुं ह वै स्वर्गं लोकं विन्दति। कामचारोऽस्य स्वर्गो लोके भवति। य एताभिरिष्टिभिर्यजते। य उ चैना एवं वेद। तास्वन्विष्टि। पृष्ठौहीवरा दद्यात्कृ॑ सं च। स्त्रियै चाऽऽभारं समृद्धौ॥२१॥

ब्रह्म वै चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधि॒यज्ञो निर्मितः। नैनं॑ श्रमम्।
नाभिचरित॒मागच्छति॑। य एवं वेदं। यो ह वै चतुर्होत॒णां चतुर्होतृत्वं वेदं।
अथो पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा हा॒स्मै दिशः कल्पन्ते। वाचस्पति॒रहोता दशहोत॒णाम्।
पृथि॒वी होता चतुर्होत॒णाम्॥२२॥

अ॒ग्नि॒रहोता पञ्चहोत॒णाम्। वा॒ग्योता षड्धोत॒णाम्। म॒हा॒वि॒रहोता सप्तहोत॒णाम्।
एतद्वै चतुर्होत॒णां चतुर्होतृत्वम्। अथो पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा हा॒स्मै दिशः
कल्पन्ते। य एवं वेदं। एषा वै सर्वा॒विद्या। एतद्वै॒षजम्। एषा पृ॒ङ्क्तिः स्वर्गस्य
लो॒कस्याञ्जसा॒ज्यानिः स्तुतिः॥२३॥

एतान् योऽध्यैत्य॒र्द्धदि॒र्गशे याव॑त्तरसम्। स्वरेति। अ॒न॒प॒ब्र॒वः सर्व॑मायुरेति।
वि॒न्दते॑ प्र॒जाम्। रा॒य॒स्पोषं॑ गो॒प॒त्यम्। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सी भ॑वति। एतान् योऽध्यैति।
स्पृणोत्या॒त्मानम्॑। प्र॒जां पि॒तृन्। एतान् वा अ॒रुण॑ औप॒वेशि॒र्वि॒दां च॑कार॥२४॥

ए॒तैर॑धि॒वा॒द॒म॒पा॑ज॒यत् । अथो॒ वि॒श्वं पा॒प्मान॑म् । स्वर्य॑यौ । ए॒तान्यो॑ऽध्यैति॑ ।
अधि॒वा॒दं ज॑यति । अथो॒ वि॒श्वं पा॒प्मान॑म् । स्वे॒रेति॑ । ए॒तैर॑ग्निं चि॒न्वीत॑ स्वर्य॑कामः ।
ए॒तैरा॑युष्कामः । प्र॒जाप॑शु॒कामो॑ वा ॥ २५ ॥

पु॒रस्ता॒द्वश॑हो॒तार॑मु॒द॒श्चमु॑प॒द॒धाति॑ या॒वत्प॒दम् । हृद॑यं यजु॒षी प॒त्यौ च॑ ।
द॒क्षिण॑तः प्रा॒ञ्चं चतु॑र॒हो॒तार॑म् । प॒श्चादु॑द॒श्चं प॒श्च॑हो॒तार॑म् । उ॒त्तर॑तः प्रा॒ञ्चं
षड्भो॑तारम् । उ॒परि॑ष्टात्प्रा॒ञ्चं स॒प्त॑हो॒तार॑म् । हृद॑यं यजु॒षि प॒त्यश्च॑ । य॒था॒व॒का॒शं
ग्र॒हान् । य॒था॒व॒का॒शं प्रा॑तिग्र॒हौ॒ल्लोकं॑ पू॒णाञ्च॑ । सर्वा॑ हा॒स्यैता॑ दे॒वताः॑ प्री॒ता अ॒भीष्टा॑
भ॒वन्ति॑ ॥ २६ ॥

सदे॒वम॒ग्निं चि॑नुते । रथ॑सं॒मि॒तश्चे॒त॒व्यः । वज्रो॒ वै रथः॑ । वज्रे॒णैव॑ पा॒प्मानं॑ आ॒तृ॒व्यं
स्वृणु॑ते । पु॒क्षः सं॒मि॒तश्चे॒त॒व्यः । ए॒ता॒वान् वै रथः॑ । या॒वत्प॒क्षः । रथ॑सं॒मि॒तमे॒व चि॑नुते ।
इ॒ममे॒व लो॒कं प॑शु॒बन्धे॒नाभि॑ज॑यति । अथो॒ अग्नि॑ष्टोमे॒न ॥ २७ ॥

अ॒न्तरि॑क्षमु॒क्थ्ये॒न । स्वर॑तिरा॒त्रेण॑ । सर्वा॑ल्लो॒कान॑ही॒नेन॑ । अथो॒ स॒त्रेण॑ । व॒रो

दक्षिणा। वरेणैव वरं स्मृणोति। आत्मा हि वरः। एकविंशतिर्दक्षिणा ददाति। एकविंशो वा द्रुतः स्वर्गो लोकः। प्र स्वर्गं लोकमाप्नोति॥२८॥

असावादित्य एकविंशः। अमुमेवाऽऽदित्यमाप्नोति। शतं ददाति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति। सहस्रं ददाति। सहस्रसम्मिताः स्वर्गो लोकः। स्वर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। अन्विष्टकं दक्षिणा ददाति। सर्वाणि वयांसि॥२९॥

सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्ध्यै। यदि न विन्देत। मन्थानेतावतो दद्यादोदनान् वा। अश्नुते तं कामम्। यस्मै कामायाग्निश्चीयते। पृथ्वीर्हीं त्वन्तर्वर्तीं दद्यात्। सा हि सर्वाणि वयांसि। सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्ध्यै॥३०॥

हिरण्यं ददाति। हिरण्यज्योतिरेव स्वर्गं लोकमेति। वासो ददाति। तेनाऽऽयुः प्रतिरते। वेदितृतीये यजेत। त्रिषंत्या हि देवाः। स संत्यमग्निं चिनुते। तदेतत्पशुबन्धे ब्राह्मणं ब्रूयात्। नेतरेषु यज्ञेषु। यो ह वै चतुरहोतृननुसवनं तर्पयितव्यान् वेद॥३१॥

तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उषैन॥ सोमपीथो नमति। एते वै चतुरहोतारोऽनुसवन्
तर्पयितव्याः। ये ब्राह्मणा बहुविदः। तेभ्यो यद्वक्षिणा न नयैत्। दुरिष्टः स्यात्।
अग्निमस्य वृञ्जीरन्। तेभ्यो यथाश्रद्धं दद्यात्। स्विष्टमेवैतत्क्रियते। नास्याग्निं
वृञ्जते॥ ३२ ॥

हिरण्येष्टको भवति। यावदुत्तममङ्गुलिकाण्डं यज्ञपुरुषा समितम्। तेजो
हिरण्यम्। यदि हिरण्यं न विन्देत्। शर्करा अक्ता उपदध्यात्। तेजो घृतम्।
सतैजसमेवाग्निं चिनुते। अग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेत मैत्रावरुण्या वा। वीर्येण
वा एष व्युध्यते। योऽग्निं चिनुते॥ ३३ ॥ यावदेव वीर्यम्। तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः
सायुज्य॥ सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवताना॥ सायुज्यम्। सार्धिता॥
समानलोकतामाप्नोति। य एतमग्निं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। एतदेव सावित्रे
ब्राह्मणम्। अथो नाचिकेते॥ ३४ ॥

यच्चा॒मृतं॑ यच्च॒ मर्त्यम्॑। यच्च॒ प्राणि॑ति॒ यच्च॒ न। सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑
का॒मदु॑धा दधे। तेन॒र॒षि॒णा तेन॒ ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्व॒ध्रु॒वा सी॑द। सर्वाः
स्त्रि॒यः सर्वा॑न्मु॒ःसः। सर्वं॑ न स्त्री॒पुमं च॒ यत्। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तः पा॒ःस॒वो
भूमेः॑॥ ३५॥

सङ्घा॑ता दे॒वमा॒यया॑। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्त ऊ॒र्षाः प॒शूना॑म्। पू॒थि॒व्यां पु॒थि॒र॒हि॒ताः।
सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तीः सि॒क॒ताः सर्वाः॑। अ॒प्स्व॒न्तश्च॒ याः श्रि॑ताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तीः
शर्क॑रा धृ॒त्यै। अ॒स्यां पू॒थि॒व्याम॑धि॥ ३६॥

सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तोऽश्मा॑नोऽस्यां पू॒थि॒व्याम्। प्र॒ति॒ष्ठासु॑ प्र॒ति॒ष्ठि॒ताः। सर्वा॑स्ताः।
याव॑न्तीर्वी॒र॒धः सर्वाः॑। वि॒ष्ठि॒ताः पू॒थि॒वीम॑नु। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तीरोष॑धीः सर्वाः॑।
वि॒ष्ठि॒ताः पू॒थि॒वीम॑नु। सर्वा॑स्ताः॥ ३७॥

याव॑न्तो वन॒स्पत॑यः। अ॒स्यां पू॒थि॒व्याम॑धि। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तो ग्रा॒म्याः प॒शवः॑
सर्वे॑। आ॒र॒ण्याश्च॒ ये। सर्वा॑स्ताः। ये द्वि॒पाद॑श्चतु॒ष्पादः॑। अ॒पादं॑ उ॒दर॑स॒र्षि॒णः।

सर्वास्ताः। यावदाञ्जनमुच्यते॥३८॥

देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावत्कृष्णायसः सर्वम्। देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावत्क्षोहायसः सर्वम्। देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्वः सीसः सर्वं त्रपु। देवत्रा यच्च मानुषम्॥३९॥

सर्वास्ताः। सर्वः हिरण्यः रजतम्। देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्वः सुवर्णः हरितम्। देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुधा दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥४०॥

[६]

सर्वा दिशो दिक्षु। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुधा दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। अन्तरिक्षं च केवलम्। यच्चास्मिन्नन्तराहितम्। सर्वास्ताः। आन्तरिक्ष्यश्च याः प्रजाः॥४१॥
गन्धर्वापसरसंश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्धसलिलान्। अन्तरिक्षे प्रतिष्ठितान्।

सर्वास्ताः। सर्वानुदाराभ्यसंल्लितान्। स्थावराः प्रोष्यांश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वा धुनिः
सर्वाभ्वः सान्। हिमो यच्च शीयते॥४२॥

सर्वास्ताः। सर्वात्मरीचीन् विततान्। नीहारो यच्च शीयते। सर्वास्ताः। सर्वा
विद्युतः सर्वाभ्यस्तनयिबून्। हादुनीर्यच्च शीयते। सर्वास्ताः। सर्वाः स्रवन्तीः सुरितः।
सर्वमपमुचरं च यत्। सर्वास्ताः॥४३॥

याश्च कूष्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः। याश्च वैशन्तीरुत प्रांसचीर्याः। सर्वास्ताः।
ये चोत्तिष्ठन्ति जीमूताः। याश्च वर्षन्ति वृष्टयः। सर्वास्ताः। तपस्तेजं आकाशम्।
यच्चाऽऽकाशे प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। वायुं वयांसि सर्वाणि॥४४॥

अन्तरिक्षचरं च यत्। सर्वास्ताः। अग्निः सूर्यं चन्द्रम्। मित्रं वरुणं भगम्।
सर्वास्ताः। सत्यः श्रद्धां तपो दमम्। नामं रूपं च भूतानाम्। सर्वास्ता इष्टकाः
कृत्वा। उपं कामदुधां दधे। तेनरषिणा तेन ब्रह्मणा। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वध्रुवा

सीद ॥ ४५ ॥

[७]

सर्वा॒न्दि॒वः॑ सर्वा॒न्दे॒वा॒न्दि॒वि । यच्चा॒न्त॒र्भू॒तं प्र॒ति॒ष्ठि॒तम् । सर्वा॒स्ता इ॒ष्ट॒काः
कृ॒त्वा । उप॑ का॒म॒दु॒धा द॒धे । तेन॑ र॒षि॒णा तेन॑ ब्र॒ह्म॒णा । तया॑ दे॒वत॑या ऽङ्गिर॒स्व॒ध्रु॒वा
सी॒द । याव॑ती॒स्तार॑काः सर्वाः । वि॒त॒ता रो॒च॒ने दि॒वि । सर्वा॒स्ताः । ऋ॒चो यजू॑ ऽ॒षि
सा॒मानि॑ ॥ ४६ ॥

अथ॒र्वाङ्गि॒रस॑श्च ये । सर्वा॒स्ताः । इति॑हा॒सपु॒राणं॑ च । सर्प॑दे॒व॒ज॒नाश्च॑ ये । सर्वा॒स्ताः ।
ये च॑ लो॒का ये चा॑लो॒काः । अ॒न्त॒र्भू॒तं प्र॒ति॒ष्ठि॒तम् । सर्वा॒स्ताः । यच्च॑ ब्र॒ह्म यच्चा॑ब्र॒ह्म ।
अ॒न्त॒र्ब्रह्म॒न्प्र॒ति॒ष्ठि॒तम् ॥ ४७ ॥

सर्वा॒स्ताः । अ॒हो॒रा॒त्राणि॑ सर्वा॒णि । अ॒र्ध॒मा॒साः॑श्च के॒वल॑ान् । सर्वा॒स्ताः ।
सर्वा॑नू॒त॒न्ध॒सर्वा॑न्मा॒सान् । सं॒व॒ध्स्तरं॑ च॒ के॒वल॑म् । सर्वा॒स्ताः । सर्वं॑ भू॒तः॑ सर्वं॑
भ॒व्यम् । यच्चा॑तो ऽधि॒भ॒वि॒ष्य॒ति । सर्वा॒स्ता इ॒ष्ट॒काः कृ॒त्वा । उप॑ का॒म॒दु॒धा द॒धे ।

तेनरुषिणा तेन ब्रह्मणा। तयां देवतया ऽङ्गिरस्वध्रुवा सीद॥ ४८ ॥

[८]

ऋचां प्राचीं महती दिनुच्यते। दक्षिणामाहुर्यजुषामपाराम्। अथर्वणामङ्गिरसां प्रतीचीं। साम्नामुदीची महती दिनुच्यते। ऋग्भिः पूर्वाह्णे दिवि देव ईयते। यजुर्वेदे तिष्ठति मध्ये अहं। सामवेदनां ऽस्तमये महीयते। वेदैरशून्यास्त्रिभिरेति सूर्यः। ऋग्भ्यो जाता ५ संर्वशो मूर्तिमाहुः। सर्वा गतिर्याजुषी हैव शश्वत्॥ ४९ ॥

सर्व तेजः सामरूप्य ५ हं शश्वत्। सर्व ५ हेदं ब्रह्मणा हैव सृष्टम्। ऋग्भ्यो जातं वैश्यं वर्णमाहुः। यजुर्वेदं क्षत्रियस्यां ऽऽहुर्योनिम्। सामवेदो ब्राह्मणानां प्रसीतिः। पूर्वे पूर्वोभ्यो वचं एतद्वचुः। आदरश्शमग्निं चिन्वानाः। पूर्वे विश्वसृजो ऽमृताः। शतं वरुषसहस्राणि। दीक्षिताः सत्रमांसत॥ ५० ॥

तपं आसीद्गृहपतिः। ब्रह्मं ब्रह्मा ऽनवश्स्वयम्। सत्य ५ हृ होतैषामासीत्।

यद्विश्वसृज आसंत। अमृतमेभ्य उदगायत्। सहस्रं परिवध्मरान्। भूतं हं प्रस्तोतैषामासीत्। भविष्यत्यतिं चाहरत्। प्राणो अंध्यर्युर्भवत्। इदं सर्वं सिषांसाताम्॥५१॥

अपानो विद्वानावृतः। प्रतिप्रातिष्ठध्वरे। आर्तवा उपगातारः। सदस्या ऋतवोऽभवन्। अर्धमासाश्च मासाश्च। चमसाध्वर्यवोऽभवन्। अशं सद्ब्रह्मणस्तेजः। अच्छावाकोऽभवद्यशः। ऋतमेषां प्रशास्ताऽऽसीत्। यद्विश्वसृज आसंत॥५२॥

उग्राजानमुदंवहत्। ध्रुवगोपः सहोऽभवत्। ओजोऽभ्यष्टौद्वाव्णः। यद्विश्वसृज आसंत। अपचितिः पोत्रीयामयजत्। नेष्ट्रीयामयजत्व्विषिः। आग्नीध्राद्विदुषीं सत्यम्। श्रद्धा हैवायंजध्वयम्। इरा पत्नी विश्वसृजाम्। आकृतिरपि नङ्गुविः॥५३॥

इधमं हं क्षुच्चैभ्य उग्रे। तूष्णा चाऽऽवहतामुमे। वागेषां सुब्रह्मण्याऽऽसीत्। छन्दोयोगान् विजानती। कल्पतत्राणि तन्वानाऽहं। संस्थाश्च सर्वशः। अहोरात्रे पशुपाल्यौ। मूर्हर्ताः प्रेषां अभवन्। मृत्युस्तदभवद्धाता। शमितोग्रो विशां

पतिः॥५४॥

वि॒श्व॒सृ॒जः प्रथ॒माः स॒त्रमा॑सत। स॒हस्र॑स॒मं प्र॒सृते॑न॒ यन्तः॑। ततो॑ ह॒ जज्ञे॑ भु॒वन्स्य॑
गो॒पाः। हि॒रण्म॑यः श॒कुनि॑र्ब॒ह्म ना॑म। येन॒ सूर्य॑स्तप॒ति तेज॑से॒द्धः। पि॒ता पु॒त्रेण॑
पि॒तृमा॑न् यो॒नियो॑नौ। नावे॑दवि॒न्मनु॑ते तं बृ॒हन्त॑म्। सर्वा॑नु॒भुमा॑त्मान॒सं सम्प॑राये।
ए॒ष नि॒त्यो म॑हि॒मा ब्रा॑ह्म॒णस्य॑। न क॑र्म॒णा वर्ध॑ते नो क॒र्नीया॑न्॥५५॥

तस्यै॒वाऽऽत्मा॑ प॒दवित्तं॑ वि॒दित्वा॑। न क॑र्म॒णा लि॒प्यते॑ पा॒पके॑न।
प॒ञ्चप॑श्चा॒शत॑स्त्रि॒वृत्तः॑ सं॒वध्म॑राः। प॒ञ्चप॑श्चा॒शतः॑ प॒ञ्चद॑शाः। प॒ञ्चप॑श्चा॒शतः॑ स॒प्तद॑शाः।
प॒ञ्चप॑श्चा॒शत॑ एक॒विंशः॑। वि॒श्वसृ॒जास॑ह॒स्रसं॒वध्म॑रम्। ए॒तेन॒ वै वि॑श्व॒सृज॑
इ॒दं वि॑श्व॒मसृ॒जन्त॑। यद्वि॒श्वम॑सृ॒जन्त॑। तस्मा॑द्वि॒श्वसृ॒जः। वि॑श्व॒मेना॑न॒नु प्र॒जाय॑ते।
ब्रह्म॑णः सायु॒ज्यस॑लो॒कतां॑ यन्ति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑ना॒सं सायु॑ज्यम्। सा॒र्हिता॑स॒मान॑लो॒कता॑ यन्ति। य ए॒तदु॑प॒यन्ति॑। ये चै॒नत्या॑हुः। येभ्य॑श्चै॒नत्या॑हुः॥५६॥ ॐ॥

[१]

॥ इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः समाप्तः ॥ ३ ॥

॥ इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम् ॥

हरिः ॐ ॥

